

พิจารณาตัดสินใจแก้ไขปัญหาในทุกขั้นตอน แต่ไม่มีการยอมรับ ทำให้การแก้ไขปัญหาระหว่างรัฐกับประชาชนไม่มีความคืบหน้าเท่าที่ควร

2.3.3 ปัญหา และผลกระทบจากการประกอบกิจการอุตสาหกรรมเหมืองหิน

พื้นที่ลุ่มน้ำเซินถื่อได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายและอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่าไม้ และทรัพยากรแร่ธาตุ อย่างไรก็ตาม จากอดีตจนถึงปัจจุบันพบว่าสภาพของทรัพยากร และความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติถือได้ว่าอยู่ในภาวะวิกฤต เนื่องจากรัฐมองทรัพยากรในเชิงมูลค่าทางเศรษฐกิจและเป็นวัตถุดิบเพื่อพัฒนาประเทศ ทรัพยากรแร่ธาตุจึงถูกรัฐนำมาใช้ประโยชน์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 (ปีพ.ศ. 2504-2509) จนถึงแผนพัฒนาฉบับที่ 9 (ปีพ.ศ. 2545-2549) โดยมีสาระสำคัญในการสำรวจแหล่งแร่ต่างๆ และการสนับสนุนการทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่ของเอกชน

พื้นที่ลุ่มน้ำเซินถื่อตอนต้น มีลักษณะทางธรณีวิทยาเป็นภูเขาหินปูน จึงทำให้กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ (กพร.) (กรมทรัพยากรธรณีเดิม) ได้สำรวจและประกาศเป็นเขตแหล่งแร่ชนิดหินปูนเพื่ออุตสาหกรรมก่อสร้างในพื้นที่อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ และอำเภอภูพาน จังหวัดขอนแก่น จำนวนทั้งสิ้น 9 แห่ง มีปริมาณหินสำรองจำนวน 101.18 ล้านเมตริกตัน ครอบคลุมพื้นที่จำนวน 4,729 ไร่ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวทำให้บริษัทเอกชนเข้ายื่นขอประทานบัตรเพื่อประกอบการโรงโม่และระเบิดและย่อยหินในพื้นที่ลุ่มน้ำเซินถื่อตอนต้น จำนวน 6 ราย รายละเอียดปรากฏตามตารางข้างล่าง

ตารางที่ 2.4 แสดงแหล่งหินจังหวัดชัยภูมิ (เขตลุ่มน้ำเซินถื่อตอนต้น)

ลำดับ	ชื่อแหล่งหิน	ที่ตั้ง	พื้นที่ (ไร่)	ปริมาณสำรอง		หมายเหตุ
				ล้านเมตริกตัน	เปอร์เซ็นต์	
1	บ้านโคก	อ.คอนสาร	625	4.8	17.62	
2	บ้านถ้ำเจิบ	อ.คอนสาร	400	6.41	23.53	บ้านวังปลาแก้วในปัจจุบัน
3	บ้านวังน้ำอุ่น	อ.คอนสาร	300	5.59	20.52	กำลังขอต่อประทานบัตร
4	ภูผาเบียด	อ.คอนสาร	165	0	0	เตรียมเสนอขอกเลิก
5	ภูรวก	อ.คอนสาร	940	9	33.04	ปัจจุบันเป็นพื้นที่ของสวนป่าคอนสาร
6	ห้วยน้ำสุ	อ.คอนสาร	1,150.00	1.44	5.29	มีการคัดค้านการขอประทานบัตร

รวม	3,580.00	27.24	100	
-----	----------	-------	-----	--

ที่มา : ปรับปรุงจากข้อมูลกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ , 2547

ตารางที่ 2.5 แสดงแหล่งหินจังหวัดขอนแก่น (เขตลุ่มน้ำเขื่อนดอนตัน)

ลำดับ	ชื่อแหล่งหิน	ที่ตั้ง	พื้นที่ (ไร่)	ปริมาณหินสำรอง		หมายเหตุ
				ล้านเมตริกตัน	ร้อยละ	
1	ภูกลางดง	อ.ภูผาม่าน	204	12.93	18.48	
2	ภูถ้ำกลบ	อ.ภูผาม่าน	525	27.38	37.03	
3	ภูผาดำ	อ.ภูผาม่าน	420	33.63	45.48	
รวม 3 แหล่ง			1,149	73.94	100	

ที่มา : ปรับปรุงจากข้อมูลกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ , 2547

ตารางที่ 2.6 : แสดงรายชื่อการขอประทานบัตรประกอบอุตสาหกรรมเหมืองหิน ชนิดหินปูนเพื่ออุตสาหกรรมก่อสร้าง ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนดอนตัน

ที่	หมายเลข ประทานบัตร	ชื่อผู้ถือประทานบัตร	ที่ตั้ง	ชนิดแร่	เนื้อที่ (ไร่-งาน-ตร.ว.)
1	31428/15381	นางวัชรณีย์ ผ่องใส	ต.นาฝาย อ.ภูผาม่าน จ. ขอนแก่น	หินปูน ชนิดหินปูนเพื่อ อุตสาหกรรมก่อสร้าง	49 – 3 - 06
2	15518/15458	หจก. ภัคดี แผ่นดิน ขอนแก่น จำกัด	ต.วังสวาป อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น	หินปูน ชนิดหินปูนเพื่อ อุตสาหกรรมก่อสร้าง	143 – 3 - 69
3	15519/15459	หจก. ภัคดี แผ่นดิน ขอนแก่น จำกัด	ต.วังสวาป อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น	หินปูน ชนิดหินปูนเพื่อ อุตสาหกรรมก่อสร้าง	148 – 2 - 02
4	31430/15461	โรงโม่หิน หจก. ชุมแพ รุ่งเรือง จำกัด	ต.นาฝาย อ.ภูผาม่าน จ. ขอนแก่น	หินปูน ชนิดหินปูนเพื่อ อุตสาหกรรมก่อสร้าง	20 – 0 - 00
5	31435/15462	โรงโม่หิน หจก. ชุมแพ รุ่งเรือง จำกัด	ต.นาฝาย อ.ภูผาม่าน จ. ขอนแก่น	หินปูน ชนิดหินปูนเพื่อ อุตสาหกรรมก่อสร้าง	29 – 2 - 10
6	29716/15570	นายธวัชชัย ดันคง จำรัสกุล	ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	หินปูน ชนิดหินปูนเพื่อ อุตสาหกรรมก่อสร้าง	88 – 2 - 33
รวมผู้ถือประทานบัตรทั้งสิ้น 6 ราย ในพื้นที่ 3 ตำบล 2 อำเภอ 2 จังหวัด เนื้อที่ 480 – 1 – 20 ไร่					

ที่มา : ปรับปรุงจากข้อมูลกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ , 2547

ในเขตพื้นที่ศึกษาวิจัยบ้านน้ำอุ่น หมู่ 9 ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ ได้ประกาศแหล่งหิน บ้านวังน้ำอุ่น รวมเนื้อที่ 300 ไร่ โดยมีปริมาณหินสำรองจำนวน 5.59 ล้านเมตริกตัน และในปี 2523 ได้ให้บริษัทเอกชนขออนุญาตประทานบัตรเพื่อประกอบการเหมืองหิน ชนิดหินปูนเพื่ออุตสาหกรรม ก่อสร้าง ในนามห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงโม่หินศักดิ์ชัย (1992) ตามทะเบียนโรงงานเลขที่ 3-3(1)-1/27 ชก. เนื้อที่ 88 ไร่ 2 งาน 88 ตารางวา

ผลจากการอนุญาตให้เอกชนเข้าดำเนินการโรงโม่หินในพื้นที่ “ภูถ้ำกลบ” บ้านน้ำอุ่น ที่ผ่าน มาได้เกิดผลกระทบต่อความมั่นคงในชีวิต และทรัพย์สินของชาวบ้านที่ตั้งชุมชนอยู่ใกล้เคียง รวมถึงได้ สร้างความเสียหายต่อระบบนิเวศซึ่งเป็นเขตต้นน้ำลำธารที่สำคัญของลำน้ำชีน และเป็นการทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง โดยมีพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบในเขตตำบลทุ่งนาเลา และเขตตำบลคอนสาร ประมาณ 20 หมู่บ้าน 3,000 ครัวเรือน โดยสามารถจำแนกปัญหาผลกระทบ ได้ดังต่อไปนี้

1.) แร่ระเบิดทำให้หินกระเด็นตกลงสู่บ้านเรือนราษฎร พื้นที่ทำการเกษตร และ แหล่งน้ำ ฝูดธรรมชาติของชุมชน ซึ่งสถานที่ตั้งของโรงโม่อยู่ห่างจากที่ตั้งของชุมชน คุ่มตาตปน บ้านน้ำอุ่นเพียง 200 เมตร และห่างจากบ้านน้ำอุ่นประมาณ 1 กิโลเมตร โดยในการระเบิดหินแต่ละครั้ง แร่ระเบิดทำให้ก้อนหินกระเด็นตกลงสู่บ้านเรือนราษฎร การระเบิดหินทำให้เกิดฝุ่นละอองกระจายเป็นบริเวณ กว้างครอบคลุมพื้นที่การเกษตรของชาวบ้าน และพื้นดินยุบตัวลง ส่งผลให้พืชที่ปลูกไม่เจริญเติบโต นอกจากนี้ การระเบิดหินทำให้เกิดการทับถมและทำลายเส้นทางไหลของแหล่งน้ำฝูดได้ดินอย่างน้อย 4 แห่ง ได้แก่ น้ำฝูดฝายข้ามคม น้ำฝูดทับลาว น้ำฝูดนางเดือน และน้ำฝูดน้ำพุหินลาด ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ ประโยชน์ในการดำรงชีพ ทำการเกษตร และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของชุมชน

2.) ผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ และทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย พื้นที่ตั้งและประกอบการ ระเบิดและย่อยหินเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติภูซำผักหนาม ซึ่งจากสภาพความสมบูรณ์ทางระบบ นิเวศน์ ป่าไม้ สัตว์ป่า และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญ ซึ่งในอดีตก่อนมีการระเบิดหินได้เคยพบ ร่องรอยฝูงสัตว์ป่า อาทิ พบฝูงลิงป่าจำนวนมาก และพบเห็นสัตว์ป่าหายากออกหากินในบริเวณที่เป็น ที่ตั้งของโรงโม่ในปัจจุบัน อาทิ เลียงผา และจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่มีอยู่ถือว่าเป็น แหล่งที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการเก็บหาของป่า อาทิ หน่อไม้ สมุนไพร เห็ดต่าง ๆ และพืชผักป่า ต่างๆ ในการดำรงชีพ อีกทั้ง พื้นที่ดังกล่าวยังถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีภูมิทัศน์ที่สวยงามเพราะเป็นภูเขา หินปูนซึ่งมีความสลับซับซ้อน และยังประกอบด้วยถ้ำขนาดใหญ่จำนวนมากที่มีกลุ่มหินงอกหินย้อยที่ มีความสวยงาม เหมาะแก่การสงวนรักษาไว้เป็นของชุมชนสืบไป

3.) ผลกระทบต่อแหล่งโบราณคดี และศาสนสถานของชุมชน จากการบอกเล่าของชาวบ้าน และลงสำรวจพื้นที่ พบว่า มีวัตถุโบราณภายในถ้ำที่กระจายอยู่ในเขตพื้นที่ประกอบการระเบิดและย่อยหิน อาทิ กำไลข้อมือ มีด ขวาน ครก สาก เป็นต้น ซึ่งจากการสำรวจแหล่งโบราณคดี ในถ้ำจำนวน 3 แห่ง ได้แก่ ถ้ำเกลบ ถ้ำเพี้ย และถ้ำไม่มีชื่อ ในเขตและรอบบริเวณที่เอกชนเข้าดำเนินการประกอบกิจการเหมืองหิน ของสำนักงานศิลปกรที่ 12 นครราชสีมา ในเดือนมีนาคม 2548 พบรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1) ถ้ำเกลบ พบร่องรอยการฝังศพ เศษภาชนะดินเผา เนื้อดินผิวงเรียบ ความหนา 0.3 – 1 เซนติเมตร เนื้อแกร่ง ไม่เคลือบ ผิวเรียบ ตกแต่งลายขูดขีด ลายปั้นแปะ กำไลสำริดมีลายเป็นปล้องและเงิน และโครงกระดูกมนุษย์ (จากการสัมภาษณ์) จากการวินิจฉัยพบว่า แหล่งโบราณคดีดังกล่าวอยู่ในยุคประวัติศาสตร์ ช่วงเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 – 24 โดยมีลักษณะทางสังคมเป็นสังคมเกษตรกรรมและสังคมเมือง ลักษณะทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีเป็นแบบล้านช้าง –รัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าหน้าที่สันนิษฐานว่า ถ้ำแห่งนี้อาจเป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราว ที่ฝังศพของคนในพื้นที่ใกล้เคียง รวมถึงใช้เก็บของมีค่า

3.2) ถ้ำไม่มีชื่อ พบเศษภาชนะดินเผา เนื้อดิน ผิวงเรียบ ความหนา 0.5 – 1.2 เซนติเมตร เนื้อแกร่ง ผิวงเรียบ ไม่เคลือบ ความหนา 0.8 – 1 เซนติเมตร และชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ ได้แก่ เต่า และกวาง แหล่งโบราณคดีดังกล่าวอยู่ในยุคประวัติศาสตร์ ช่วงเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 – 24 โดยมีลักษณะทางสังคมเป็นสังคมเกษตรกรรมและสังคมเมือง ลักษณะทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีเป็นแบบล้านช้าง –รัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าหน้าที่สันนิษฐานว่า ถ้ำแห่งนี้อาจเป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราว ที่ฝังศพของคนในพื้นที่ใกล้เคียง

3.3) ถ้ำเพี้ย พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง ผิวงเรียบ ไม่เคลือบ ความหนา 1.1 เซนติเมตร และเครื่องใช้สำริดลักษณะเป็นแผ่นกลมมีขอบ 2 ชั้น จากการวินิจฉัยพบว่า แหล่งโบราณคดีดังกล่าวอยู่ในยุคประวัติศาสตร์ ช่วงเวลาประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 – 24 โดยมีลักษณะทางสังคมเป็นสังคมเกษตรกรรมและสังคมเมือง ลักษณะทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีเป็นแบบล้านช้าง –รัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าหน้าที่สันนิษฐานว่า ถ้ำแห่งนี้อาจเป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราว

จากผลกระทบที่รัฐได้ให้เอกชนเข้าประกอบการเหมืองหิน ทำให้ชาวบ้านร่วมกันได้คัดค้านตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา ปัจจุบันได้มีการชะลอการให้อนุญาตต่อประทานบัตรของเอกชน ซึ่งจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน และลงสำรวจพื้นที่ พบว่า ชุมชนได้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างที่เกิดขึ้นภายหลังการยุติการประกอบอุตสาหกรรมเหมืองหินในพื้นที่ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอคอนสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลที่เกิดขึ้นต่อแหล่งต้นน้ำลำธารในบริเวณบ้านตาดสูง ได้แก่ ชำชาคม ซึ่งเป็นต้นน้ำที่ไหลลงสู่ห้วยน้ำพุ และลงลำน้ำเขิน ในเขตตำบลคอนสาร และตำบลดงบัง ตามลำดับ โดยชำชาคมอยู่ห่างจากโรงโม่เพียง 50 เมตร พบว่า น้ำผุดฝ่ายชำคม อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของโรงโม่

บริเวณคูมตาดสูงปริมาณ และคุณภาพน้ำเริ่มฟื้นฟู และมีน้ำไหลภายหลังหยุดระเบิดและย้อยหินของโรงโม่ ซึ่งสามารถเปรียบกับช่วงดำเนินการของโรงโม่ดังดังนี้

ตารางที่ 2.7 : แสดงการฟื้นตัวของน้ำผุดฝ่ายข้ามภายหลังการหยุดระเบิดหิน

ช่วงเวลา (พ.ศ.)	ปริมาณน้ำ	คุณภาพน้ำ
ก่อนปี 2545	น้ำแห้งขอด	มีหญ้าและวัชพืชขึ้นแทน
2545	เริ่มมีน้ำ	มีหญ้าขึ้น มีสาหร่ายขึ้น น้ำขุ่น
2546	ปริมาณน้ำน้อย น้ำผุดไม่ไหล	มีสาหร่ายพืชน้ำหนาแน่น
2547	ปริมาณน้ำพอใช้ น้ำผุดเริ่มไหล	สาหร่ายพืชน้ำลดลง น้ำใสขึ้น
2548	ปริมาณน้ำพอใช้ในการเกษตร	น้ำใสขึ้น

ที่มา : จากการสัมภาษณ์นายสมควร เดชวิจารณ์ ,2548

นอกจากนี้ยังพบว่า พื้นที่บริเวณรอบโรงโม่หินตั้งแต่หยุดประกอบการ จะพบร่องรอยสัตว์ป่าเข้ามาหากิน ชุมชนอยู่อาศัยด้วยความสงบขึ้น แต่ยังหวาดระแวงไม่มีความมั่นใจในชีวิตและทรัพย์สิน เนื่องจากยังไม่มีกรยกเลิกโรงโม่โดยเด็ดขาด ทั้งนี้ ชาวบ้านมีความต้องการที่จะจัดการฟื้นฟูพื้นที่ดังกล่าว เนื้อที่ประมาณ 1,142 ไร่ เป็นป่าชุมชน โดยความร่วมมือขององค์กรชาวบ้าน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อไป

2.3.4 ปัญหาเศรษฐกิจ และภาระหนี้สิน

ปัจจุบัน อาชีพและรายได้ของเกษตรกรส่วนใหญ่ในชนบท นอกจากการทำกรผลิต ทั้งการทำไร่ ทำนา การประกอบหัตถกรรมแล้ว ยังต้องพึ่งพากำลังแรงงานของครอบครัวในการแสวงหารายได้จากการรับจ้างทั้งใน และนอกภาคเกษตร ซึ่งถือได้ว่าเป็นรายได้หลักที่ได้ใช้จ่ายในระดับครอบครัว โดยในรอบปีหนึ่งๆ ภายหลังจากเสร็จสิ้นฤดูทำการผลิต แรงงานของครอบครัวต้องออกเดินทางรับจ้างในต่างถิ่น ทั้งงานก่อสร้าง ตัดอ้อยรับจ้าง หรือแรงงานภาคอุตสาหกรรม เป็นต้น

กล่าวเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น อาชีพส่วนใหญ่ของเกษตรกรยังคงเป็นการทำนา ทำไร่ โดยชาวบ้านในพื้นที่ราบจะประกอบอาชีพทำนา และไร่อ้อยเป็นหลัก หลังฤดูทำนาจะปลูกถั่วเหลือง พริก ส่วนพื้นที่ลาดเชิงเขา และที่สูงจะทำไร่ข้าวโพด และพืชเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น ยางพารา ผักชี เป็นต้น การปลูกข้าวไร่จะทำไว้กินในครอบครัวเท่านั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าพืชที่ปลูกส่วนใหญ่จะเป็นพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐและเอกชนทั้งสิ้น ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งปัจจัยการผลิตจากภายนอกเป็น

หลัก ตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมพื้นที่ก่อนการผลิต ช่วงระหว่างการผลิต และหลังการผลิต ซึ่งสามารถศึกษาจากกรณีการผลิตข้าวโพดของเกษตรกรในพื้นที่ได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 2.8 : แสดงกระบวนการผลิตข้าวโพดของเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น

กระบวนการผลิต	ปัจจัยการผลิต	
	ภายใน	ภายนอก
1.) ช่วงก่อนการผลิต		
1.1) ค่าเมล็ดพันธุ์		ซื้อจากพ่อค้าที่บ้านหัน อ.ชุมแพทั้งเงินสดและเงินผ่อน
1.2) ค่าแรงงาน	แรงงานในครอบครัว	จ้างแรงงานในชุมชน
1.3) ค่าเครื่องจักร	บางส่วนใช้รถไถตัวเอง	ค่าจ้างรถไถจากคนในท้องถิ่น
1.4) ค่าปุ๋ย		ซื้อจากพ่อค้าที่บ้านหัน อ.ชุมแพทั้งเงินสดและเงินผ่อน
2.) ช่วงระหว่างการผลิต		
2.1) ยาปราบศัตรูพืช		ซื้อจากตลาดคอนสาร / บ้านหัน และชุมแพ
2.2) ค่าปุ๋ย		ซื้อจากตลาด กระสอบละประมาณ 400 บาท
2.3) ค่าดายหญ้า	แรงงานในครอบครัว	จ้างแรงงานในชุมชน
2.4) ค่าจ้างฉีดยาฆ่าหญ้า		จ้างแรงงานในชุมชน
3.) ช่วงหลังการผลิต		
3.1) ค่าเก็บเกี่ยว	แรงงานในครอบครัว	จ้างแรงงานในชุมชน
3.2) ค่าเครื่องสี		จ้างจากนายทุนในท้องถิ่น
3.3) ค่าขนส่ง		จ้างจากนายทุนในท้องถิ่น

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านทุ่งลุยลาย อ.คอนสาร และชาวบ้านอำเภอน้ำหนาว

จากกรณีตัวอย่างกระบวนการผลิตข้าวโพด จะเห็นว่าในเกือบทุกขั้นตอนการผลิตต้องพึ่งปัจจัยจากภายนอกทั้งสิ้น ยกเว้นกำลังแรงงานของตัวเองเท่านั้นที่เข้าไปมีส่วนในกิจกรรมการผลิตในแปลงเกษตร และกลุ่มคนที่เป็นผู้ยึดกุมกระบวนการผลิตทั้งหมดของเกษตรกร ส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจร่วมกันในระดับท้องถิ่น กล่าวคือ เป็นนายหน้าในการจัดหาเมล็ดพันธุ์ เครื่องจักร ยาปราบศัตรูพืชมาให้เกษตรกร ทั้งโดยการซื้อเงินสด และเงินผ่อน เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตได้แล้วค่อยหักค่าใช้จ่ายทั้งหมดที่เหลือรับซื้อผลผลิตของชาวบ้าน (ผู้รับซื้อผลผลิตกับผู้ขายปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่เป็นคนเดียวกัน) ในบางกรณีชาวบ้านจะยืมเงินเผื่อแก่ (พ่อค่านายทุน) เพื่อมาใช้ในการลงทุนทางการเกษตร และใช้จ่ายในครัวเรือนก่อน เมื่อนำผลผลิตมาขายค่อยจ่ายเงินคืน ซึ่งบางครั้งไม่สามารถจ่ายเงินได้

ทั้งหมด ต้องยึดเวลาในปีต่อไป และเงื่อนไขดังกล่าวเกษตรกรรายนั้นต้องมีพันธะผูกพันกับนายทุนต่อไปไม่สิ้นสุด หากมีภาระหนี้สินเพิ่มมากขึ้นจำเป็นต้องนำที่ดินขายให้นายทุนคนนั้น โดยตัวเองต้องเป็นแรงงานในที่ดินแปลงเดิมต่อไป หรือในบางกรณีที่ไม่มีขายที่ดิน แต่จะไม่สามารถเปลี่ยนไปทำการผลิตอย่างอื่นได้ในที่ดินตนเอง นอกจากจะต้องชำระค่าใช้จ่ายทั้งหมดให้กับนายทุนเสร็จสิ้นก่อน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เกษตรกรไม่มีสิทธิ์ที่จะตัดสินใจทำการผลิตในแปลงที่ดินของตนเอง คนที่มีอำนาจตัดสินใจขายจะเป็นนายทุนที่เป็นเจ้าหนี้ ซึ่งโดยพฤตินัยชาวบ้านก็คือแรงงานในภาคเกษตรนั่นเอง

จากรายละเอียดข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงภาวะเสี่ยงทางด้านเศรษฐกิจของเกษตรกร และแนวโน้มที่จะนำมาสู่ปัญหาหนี้สิน และการเปลี่ยนสภาพการถือครองที่ดินของเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำเงินในอนาคต ซึ่งปัจจุบันก็เกิดสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ในหลายพื้นที่ เช่น พื้นที่อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ บ้านทุ่งลุยลาย อ.คอนสาร เป็นต้น และการผลิตพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำเงินตอนต้น ทั้งข้าวโพด ถั่วเหลือง พริก ขิงพารา (กำลังได้รับความนิยม) ก็มีสภาพการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตที่ไม่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่นำมาสู่ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ และหนี้สินของเกษตรกรมีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งปัจจัยภายในและภายนอก เช่น ภาระค่าใช้จ่ายในระดับครัวเรือนด้านต่างๆ ค่าใช้จ่ายในการลงทุนเพื่อทำการผลิต และค่าใช้จ่ายส่วนเกินที่เกิดจากภาระหนี้สิน เป็นต้น

นอกจากนี้ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ และหนี้สินของชุมชนเป้าหมายในการศึกษาวิจัยยังเกิดจากปัจจัยด้านการจัดการทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรมตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา กล่าวคือ กรณีชาวบ้านวังมน ต.วังสาวป อ.ภูผาม่าน บ้านห้วยสนามทราย บ้านห้วยทรายทอง ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร กว่าร้อยละ 80 ของจำนวนครัวเรือน และชาวบ้านทุ่งลุยลาย ต.ทุ่งลุยลาย บางส่วน ซึ่งเดิมชาวบ้านมีที่ดินทำกินเป็นของตัวเอง ต่อมาประมาณ ปี พ.ศ. 2529 ได้ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้อพยพออกจากพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัยเดิม กระทั่งปัจจุบันยังไม่มีเจ้าหน้าที่ดินรองรับตามข้อตกลง ทำให้เกิดปัญหาไร้ที่ดินทำกิน ต้องประกอบอาชีพรับจ้างแรงงานเป็นหลัก หรือบางส่วนดำรงชีพด้วยการเก็บหาของป่าขาย เป็นต้น สภาพดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่นำมาสู่ปัญหาความไม่มั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ และภาระหนี้สินของสมาชิกในชุมชน ดังรายละเอียดภาระหนี้สินของเกษตรกรในชุมชนเป้าหมายการศึกษาวิจัยตามตาราง

ตารางที่ 2.9 แสดงภาวะหนี้สินเฉลี่ยของเกษตรกรในชุมชนเป้าหมาย ปี พ.ศ. 2548

ลำดับ	หมู่บ้าน	จำนวน ครัวเรือน	หนี้ในระบบ (เฉลี่ย 1 ครอบครัว)	หนี้นอกระบบ (เฉลี่ย 1 ครอบครัว)	เฉลี่ยหนี้สิน รวม
1	บ้านห้วยสนามทราย	144	20,000	15,000	35,000
2	บ้านทุ่งลุยลาย	383	30,000	15,000	45,000
3	บ้านน้ำอุน	158	25,000	20,000	45,000
4	บ้านวังปลากวน	93	30,000	15,000	45,000

5	บ้านห้วยทรายทอง	207	30,000	30,000	60,000
6	บ้านวังมน	87	20,000	20,000	40,000
รวม	6 หมู่บ้าน	1,072	155,000	110,000	270,000

ที่มา ; จากการสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้าน (เป็นค่าประมาณการ)

2.3.5 ปัญหาน้ำแล้ง และปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อการผลิตทางการเกษตร

ปัญหาน้ำแล้ง ถือเป็นปัญหาสำคัญที่ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้นประสบมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงฤดูแล้ง ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ – มิถุนายน ของทุกปี สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาน้ำแล้ง และปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อการผลิตทางการเกษตร สามารถสรุปได้ดังนี้

1.) สภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น ในทางอุทกวิทยาพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้นในเขตอำเภอคอนสาร และภูผาม่านถือเป็นเขตเงาฝน (Rain Shadow) ทั้งนี้ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีเทือกเขาเพชรบูรณ์เป็นแนวกั้นระหว่างภาคเหนือตอนล่างกับภาคอีสาน โดยทอดยาวจากด้านตะวันตกไปตะวันออก ทำให้ห่างไกลจากแนวพายุดีเปรสชัน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยต่อปีจึงน้อยโดยมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยที่อำเภอคอนสารประมาณ 943.20 มิลลิเมตรต่อปี อำเภอภูผาม่านประมาณ 1,034 มิลลิเมตรต่อปีตามลำดับ

2.) ลักษณะทางกายภาพและภูมิสัณฐานของพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น พื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้นถือเป็นเขตที่สูงและภูเขาด้านตะวันตกของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเขตที่สูงภาคกลางต่อเนื่องกับเขตที่สูงและภูเขาภาคเหนือ โดยลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ต้นน้ำจะเป็นภูเขาสูงสลับกับหุบเขา มีลำห้วยสาขาไหลลงสู่ลำน้ำเซิน เช่น ห้วยตาดฟ้า ห้วยตาดหมอก ห้วยสังชะยวน ห้วยน้ำสุ เป็นต้น พื้นที่ส่วนใหญ่มีความสูงมากกว่า 500 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง จากนั้นจะลาดลงมาทิศตะวันออก ซึ่งเป็นพื้นที่หุบเขาและที่ราบเชิงตะกอนที่มีความอุดมสมบูรณ์ของดิน และทะเลแนวทิวเขาที่กั้นลงสู่พื้นที่ราบลุ่มในเขตอำเภอคอนสาร และอำเภอภูผาม่านตามลำดับ

จากสภาพภูมินิเวศน์ย่อยของพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้นทั้ง 3 ส่วนดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่ามี ความแตกต่างกันในด้านความสูงของพื้นที่ โครงสร้างของดิน ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งรูปแบบและลักษณะการไหลของน้ำจากพื้นที่สูงลงมายังพื้นที่ราบ ที่มีความเร็วและแรง ตามลักษณะชื่อของลำน้ำ ”เซิน” ที่มีความหมายว่า ”ป็น” หรือ ”ร้อน” จากที่สูงลงมา ซึ่งปัจจัยดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการกำหนดรูปแบบ และลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของเกษตรกรในแต่ละภูมินิเวศน์ย่อยในพื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น กล่าวคือ พื้นที่สูงแถบอำเภอน้ำหนาว บ้านทุ่งลุยลาย อ.คอนสาร พืชเศรษฐกิจหลักจะเป็นข้าวโพด พื้นที่หุบเขา เช่น บริเวณริมห้วยสุ จะปลูกข้าวโพด พริก มะเขือ และพืชผักเศรษฐกิจอื่นๆ ส่วนพื้นที่ราบอำเภอคอนสาร และภูผาม่าน จะปลูกข้าว อ้อย ถั่วเหลือง พริก เป็นต้น

3.) นโยบายการจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ภายหลังจากเปิดใช้เขื่อนจุฬาภรณ์ อำนวยการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำพรม และน้ำเขิน อยู่ภายใต้การตัดสินใจของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตเป็นหลัก โดยเชื่อกันดังกล่าว่ามีวัตถุประสงค์หลักเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า โดยการปล่อยน้ำผ่านโรงไฟฟ้าและลงสู่ลำห้วยสุ และลำน้ำเขินตามลำดับ หากปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อการผลิตกระแสไฟฟ้าเขื่อนก็จะไม่ปล่อยน้ำลงมา ในขณะที่ความต้องการน้ำของเกษตรกรเพื่อทำการผลิตมีปริมาณมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงฤดูแล้งภายหลังจากเก็บเกี่ยวชาวบ้านจะเริ่มปลูกถั่วเหลืองทำให้เกิดปัญหาน้ำขาดโดยตลอด

4.) รูปแบบ และวิถีการผลิตของเกษตรกร ที่ปรับเปลี่ยนจากการผลิตแบบ “เห็ดอยู่ เห็ดกิน” มาสู่ระบบการผลิตแบบ “ทำมา ค้าขาย” โดยการปลูกพืชเศรษฐกิจ ที่มีลักษณะเป็น “พืชเชิงเดี่ยว” เช่น อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พริก ถั่วเหลือง เป็นต้น ซึ่งมีความจำเป็นต้องใช้น้ำในปริมาณที่มาก ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนน้ำโดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งของทุกปี

กล่าวโดยสรุป สาเหตุและปัจจัยทั้ง 4 ส่วนหลักๆ ข้างต้น มีผลต่อปัญหาน้ำแล้ง และปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการทางการเกษตร ของเกษตรกรในเขตลุ่มน้ำเขินตอนต้น ที่จะต้องพิจารณามาตรการและแนวทางการแก้ไขปัญหา ทั้งในมิติการจัดการทรัพยากรโดยรวมของระบบนิเวศน์ การพัฒนาระบบการผลิต และการใช้ประโยชน์ที่ดินต่อไป

2.5 บทสรุป

จากปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำเขินไม่ว่าจะเป็นปัญหาการจัดการน้ำที่ไม่เป็นธรรม ปัญหาการขาดความมั่นคงในการถือครองและการใช้ประโยชน์ในที่ดิน ซึ่งเกิดจากพื้นที่ส่วนใหญ่ยังทับซ้อนสิทธิกับพื้นที่ของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ชลประทาน เป็นต้น ทำให้ชุมชนในลุ่มน้ำเขินไม่สามารถวางแผนและกำหนดรูปแบบการดำรงชีพการใช้ประโยชน์ในที่ดินได้อย่างอิสระและมีปัญหาพิพาทและกระทบกระทั่งกับเจ้าหน้าที่ของรัฐอยู่ตลอด ประกอบกับวิถีและรูปแบบการผลิตแบบยังชีพ พออยู่ พอกิน แบบอดีตถูกเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขายและสนองกลไกตลาดเป็นหลัก โดยไม่สามารถกำหนด ชนิดพืช ราคาขาย และกลไกตลาดได้ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ส่วนหนึ่งล้วนเป็นผลมาจากมาตรการการส่งเสริมให้ปลูกพืชเพื่อการพาณิชย์เพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรมของทั้งภาครัฐและภาคเอกชนทั้งสิ้น ประกอบเกษตรกรเองไม่สามารถครอบครองปัจจัยการผลิตได้ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูง ทำให้วิถีการผลิตไม่คุ้มทุนไม่สามารถนำรายได้มาตอบสนองความต้องการพื้นฐานของครอบครัวได้ จึงจำเป็นต้องกู้ยืมเงินมาเพื่อใช้จ่ายในครอบครัวและนำมาเป็นทุนในการผลิตในรอบปีต่อไป ส่งผลให้เกิดภาระหนี้สินสะสมเรื่อยมา หากมองในมิติของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรแล้วในพื้นที่ลุ่มเขิน อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าที่ผ่านชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำเขินไม่สามารถเข้าถึงและเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้เท่าที่ควรเนื่องจาก ระเบียบ กฎหมายที่เจ้าหน้าที่รัฐใช้เป็นมาตรการ

ในการจัดการ หวงกันและแย่งชิงทรัพยากรไปจากชาวบ้าน ซึ่งเปรียบเสมือน “ปูโสมเฝ้าทรัพย์” ส่งผลให้ชาวบ้านเองต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำรงอยู่ด้วยการอพยพแรงงานออกจากชุมชนเข้าสู่เมืองใหญ่ๆ และเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร รวมถึงการอพยพย้ายถิ่นฐานกึ่งถาวรก็มี ทั้งนี้จากปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นล้วนส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมในระดับต่างๆ ตามมา ไม่ว่าจะเป็นระบบเครือญาติขาดการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง ชุมชนไม่สามารถกำหนดมาตรการและแผนการพัฒนาชุมชน พ่อแม่ ลูกต้องแยกกันอยู่ เด็กขาดความอบอุ่น รวมถึงการสืบทอดภูมิปัญญา จารีต ประเพณี และวัฒนธรรมดั้งเดิมถูกละเลยไม่มีการสืบทอดจากรุ่นต่อรุ่นและมีแนวโน้มจะเลือนหายไปในที่สุด

บทที่ 3

ทางเลือกในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

จากสภาพปัญหาและสาเหตุของพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น จะเห็นว่ามีปัญหาหลักๆ 5 ส่วน ได้แก่ ปัญหาการจัดการน้ำที่ไม่เป็นธรรม และขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ปัญหาเรื่องที่ดินในเขตป่า และสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ปัญหาและผลกระทบจากการประกอบอุตสาหกรรมเหมืองหิน ปัญหาหนี้สิน และเศรษฐกิจ และปัญหาน้ำแล้ง และปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการในภาคเกษตร ซึ่งหากกล่าวให้ถึงที่สุดจะพบว่า ปัญหาทั้งหมดดังกล่าวมีความสัมพันธ์และกระทบต่อสถานการณ์ภาพของทรัพยากรธรรมชาติ และคุณภาพชีวิตของประชาชน ชุมชนอย่างแยกไม่ออก ทั้งนี้ สามารถพิจารณากรอบความคิดและหลักการที่เป็นสาเหตุแห่งปัญหาได้ดังต่อไปนี้

1.) กระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายการจัดการทรัพยากรที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ และแร่ธาตุ กระทั่งนำมาสู่ผลกระทบต่อชุมชน ดังจะเห็นได้จากการประกาศเขตป่าตามกฎหมายทับซ้อนกับที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยของชุมชน การให้เอกชนขอประทานบัตรเพื่อประกอบกิจการอุตสาหกรรมเหมืองหิน การจัดการทรัพยากรน้ำ เป็นต้น ในอีกด้านหนึ่ง การตัดสินใจดังกล่าวเป็นการดำเนินการที่ปฏิเสธ และไม่ยอมรับในภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

2.) แนวคิด และนโยบายการจัดการทรัพยากร และการพัฒนาของรัฐมีความขัดแย้งกันเอง โดยด้านหนึ่งมุ่งเน้นการอนุรักษ์พื้นที่เป็นหลัก เช่น การประกาศกำหนดเขตอนุรักษ์ตามกฎหมาย โดยไม่ได้พิจารณาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการถือครอง ทำประโยชน์ของราษฎร อีกด้านหนึ่งกลับมุ่งเน้นการใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจอย่างสุดขีด ทั้งการอนุญาตให้เอกชนใช้ที่ดินของรัฐเข้าทำประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ หรือมุ่งส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวชนิดเข้มข้น จำพวก อ้อย ยางพารา เป็นต้น ทั้งนี้ ไม่ได้มีการผสมผสาน หรือการพิจารณามาตรการ กลไก ที่สร้างแรงจูงใจในการพัฒนาการผลิต หรือทางเลือกการจัดการทรัพยากรที่อยู่บนพื้นฐานของการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

3.) การขาดระบบ และกระบวนการติดตาม ประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ เนื่องจาก ตลอดช่วงที่ผ่านมาเมื่อเกิดปัญหาหรือผลกระทบหน่วยงานรัฐและผู้เกี่ยวข้องขาดการวิเคราะห์ปัญหา และจัดระบบการติดตามแก้ไขปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ มุ่งแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า เฉพาะส่วนเป็นหลัก ทำให้การดำเนินงานไม่สามารถหาข้อยุติได้ ดังจะเห็นได้จากการจัดการปัญหาภาวะขาดแคลนน้ำใช้ในการเกษตร การแก้ไขปัญหาพื้นที่ป่าไม้ เป็นต้น

จากปัญหาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ถือเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วไปในชุมชนชนบท ซึ่งในพื้นที่เป้าหมายในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ก็ได้แตกต่างกัน สภาพปัญหาเหล่านี้ได้ซ้อนทับอยู่บนแบบแผนการผลิต และภูมิปัญญา ความรู้ และวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้มีการสืบทอดปฏิบัติกันมาหลายชั่ว

อายุคน ทำให้ภาพทั้งสองด้านมีลักษณะตัดกัน หรือผสมกลมกลืนกันจนแยกแยะลำบาก ดังนั้น หากพิจารณาถึงทางเลือก และมาตรการจัดการทรัพยากรของชุมชน จึงจำเป็นต้องตรวจสอบถึงพื้นฐานความรู้ ภูมิปัญญา และวิถีการผลิตของแต่ละชุมชนที่ดำเนินต่อเนื่องมาจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานการณ์ในปัจจุบันว่ายังมีประสิทธิภาพ หรือสามารถทำหน้าที่แก้ไขปัญหาด้านต่างๆ ได้มากน้อยแค่ไหน อย่างไร ทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นพบว่า จากปัจจัยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น พื้นฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ความเป็นมาของชุมชนที่เก่าแก่ มีการสะสมภูมิปัญญา และการปรับตัวให้สอดคล้องกับวิถีและระบบนิเวศในลุ่มน้ำเขื่อนอย่างสำคัญ ในด้าน เศรษฐกิจ ด้านสังคม การเมือง วัฒนธรรมความเชื่อ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมสอดคล้องกับชุมชนในท้องถิ่นอยู่แล้วดังนี้

3.1 ด้านเศรษฐกิจ

3.1.1. การเกษตรแบบสวนหลังบ้านของไทคอนสาร

สวนหมากสวนพลู ถือเป็นระบบการผลิตแบบสวนหลังบ้านที่เกิดขึ้นพร้อมกับการตั้งเมืองคอนสารในช่วง 200 ปีที่ผ่านมา โดยมีหลักฐานและคำบอกเล่าของคนรุ่นก่อนเกี่ยวกับการตั้งเมืองคอนสารว่าได้อพยพโยกย้ายมาจากเมืองนครไท (อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบัน) พร้อมกับนำหมาก พลู และไม้แสนคำ ซึ่งเป็นส่วนประกอบในการเคี้ยวหมากของคนโบราณมาด้วย แล้วนำมาปลูกในบริเวณบ้าน ประกอบกับพื้นที่อำเภอกอนสารมีทรัพยากรธรรมชาติและดินอุดมสมบูรณ์ ทำให้หมากพลูสามารถเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งในช่วงนั้นจะนำมาใช้ประโยชน์ในการเคี้ยวในระดับบุคคลและครอบครัวเท่านั้น ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2470 – 2480 มีกลุ่มคนญวน (เวียดนาม) ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อำเภอกอนสาร และได้มีการนำหมากมาหั่นเป็นแว่น แล้วตากแห้ง หรือที่เรียกกันว่า “หมากอีแป๊ะ” (อีแป๊ะ เป็นภาษาจีน หมายถึง เหยียบแบนๆ อย่างเหยียบอีแป๊ะของคนจีน) ที่ชื่อว่าหมากอีแป๊ะ เพราะมันแบนเหมือนเหยียบบาท ทำให้หมากสามารถเก็บไว้ได้นาน และนำไปแลกเปลี่ยน ซื้อขายกันได้ อีกทั้งยังเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับผลหมากอีกด้วย จนกระทั่งปัจจุบันหมากได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญของชาวบ้านและส่งขายไปยังต่างประเทศ ซึ่งในประเทศไทยมีการปลูกหมากกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ แต่ที่เป็นแหล่งผลิตหมากที่สำคัญของประเทศมีอยู่เพียงไม่กี่แหล่ง ได้แก่ จังหวัดนนทบุรี จังหวัดปทุมธานี จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดพัทลุง และจังหวัดชัยภูมิ

ทั้งนี้ พัฒนาการและการปรับเปลี่ยนรูปแบบของสวนหมาก-สวนพลูในเขตลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นสามารถจำแนกออกเป็น 3 ช่วง คือ

(1.) **สวนหมากดั้งเดิม** คือมีอายุมากกว่า 100 ปีขึ้นไป มีลักษณะเป็นสวนหมากที่เก่าแก่ ต้นหมากที่ขึ้นมีหลายขนาด มีความหลากหลายทางพันธุกรรมสูง มีความหนาแน่นของพืชพรรณ พื้นที่เพาะปลูกค่อนข้างรก

(2.) **สวนหมากรุ่นกลาง** คือประมาณ 30 ปีขึ้นไป มีการบำรุงรักษาสวนมากขึ้นกว่าเดิม และก็ยังนิยมปลูกพืชอื่นๆ เสริม เช่น กล้วย ผักพื้นบ้าน ผลไม้ เป็นต้น แต่สวนหมากในรุ่นกลางจะมีพืชพันธุ์ที่หนาแน่นน้อยกว่าสวนหมากดั้งเดิม และปลูกเพื่อเชิงการค้ามากกว่า

(3.) **สวนหมากรุ่นใหม่** ระยะเวลาปลูกประมาณ 1-20 ปี ลักษณะการปลูกมีเป้าหมายเชิงธุรกิจเป็นหลัก เช่น พื้นที่ตำบลห้วยยาง มีการจัดการสวนแบบการทำเกษตรเชิงเดี่ยว มีการใส่ปุ๋ยรดน้ำ ขยายลูกหมาก และพันธุ์หมาก

ในอดีต การปลูกสวนหมาก สวนพลูที่คอนสารมีระบบการปลูกฝาก คือ บ้านที่ไม่มีที่ทำกิน จะนำพันธุ์มาปลูกฝากในที่ดินของเครือญาติ หรือเพื่อนบ้าน เมื่อผลิดอกออกผลก็จะมาเก็บไปกิน หรือแบ่งปันให้เจ้าของสวนตามสมควร ซึ่งลักษณะดังกล่าวสะท้อนถึงการสร้างความผูกพันเชื่อมโยงของชุมชนได้อย่างแน่นแฟ้น มีการพึ่งพาอาศัยกัน แต่ปัจจุบันระบบของการปลูกฝากไม่มีให้เห็นแล้ว ที่เคยปลูกฝากก็เลิกไป เพราะเรื่องการใช้สิทธิความเป็นเจ้าของที่ดิน แต่อย่างไรก็ตาม การปลูกสวนหมากสวนพลูของไทคอนสาร ถือได้ว่าเป็นระบบการผลิตที่เอื้อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจระดับครอบครัว โดยไม่ได้ลงทุนบำรุงดูแลมากนัก เพียงแต่นำเมล็ด หรือต้นกล้าลงปลูกในพื้นที่เท่านั้น ส่วนในเรื่องราคา ถ้าเป็นลูกหมากจะขายในราคาประมาณ 100 ลูก ต่อ 20 – 30 บาท นอกจากนี้ การปลูกหมากยังช่วยสร้างความสมดุลของสิ่งแวดล้อมโดยรวมในพื้นที่ และลักษณะการปลูกที่ผสมผสาน ทำให้เกิดความหลากหลายทางพืชพันธุ์ สามารถนำมาใช้สอยได้เป็นอย่างดี

ในพื้นที่ศึกษาวิจัย มีหมู่บ้านเป้าหมายที่ปลูกหมากมาตั้งแต่อดีตพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน คือ บ้านน้ำอุ่น ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร โดยชาวบ้านจะปลูกเกือบทุกหลังคาเรือน มีความหนาแน่นของต้นหมาก และพืชผสมอื่นๆ สูง ประกอบกับหมู่บ้านแห่งนี้มีลำห้วยสาขาไหลผ่าน และมีแหล่งน้ำผุดในบริเวณหมู่บ้าน จึงมีความอุดมสมบูรณ์ อันดับรองลงมาคือบ้านวังปลาแก้ว บ้านวังมน ตามลำดับ ส่วนบ้านอื่นๆ ได้แก่ บ้านทุ่งลุยลาย บ้านห้วยสนามทราย และบ้านห้วยทรายทอง มีการปลูกหมากในปริมาณน้อย เนื่องจากอยู่บนที่สูงหรือที่ดอน และเป็นหมู่บ้านตั้งใหม่ ช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา

คุณค่าและประโยชน์ของการปลูกสวนหมากสวนพลู นั้น นอกจากจะสร้างเศรษฐกิจเป็นรายได้เสริมแล้วยังพบว่าหมากยังเป็นพืชสมุนไพร และสามารถใช้อย่างอื่นได้อีกมากมาย ซึ่งหมากเป็นพืชตระกูลเดียวกับมะพร้าว และปาล์ม ขึ้นได้ดีในสภาพดินที่ชุ่มน้ำ และมีน้ำใต้ดินสูง แหล่งปลูกหมากที่สำคัญได้แก่พื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้น โดยเฉพาะเขต อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ สภาพภูมิอากาศของคอนสารเองก็แตกต่างจากที่อื่นๆ คือ มีรารน้ำใต้ดินมาก เกิดเป็นน้ำผุดมากมาย ในเขตอำเภอคอนสาร จึงมีความชุ่มชื้นสูง ระบบการผลิตก็มีลักษณะเฉพาะ โดยเฉพาะการปลูก

หมากปลูกพลู เนื่องมาจากสภาพภูมิประเทศและดินเหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของต้นหมาก ซึ่งถ้าหากนำหมากไปปลูกในส่วนอื่นๆ ของทางอีสานก็จะเกิดขึ้นได้ แต่คงให้ผลผลิตไม่ดีพอเท่าหมากที่คอนสาร

หมากเป็นพืชที่คู่กับคนไทยมานาน แม้ว่าในปัจจุบันคนรุ่นใหม่ไม่นิยมกินหมาก แต่เป็นผลหมากยังเป็นที่ต้องการของตลาด ทั้งในประเทศและ ต่างประเทศทั้งในรูปของหมากสด และหมากแห้ง ซึ่งใช้ในอุตสาหกรรมฟอกหนัง ฟอกเส้นใย และทำยารักษาโรค

ผลหมาก เป็นยาสมุนไพรใช้ในการปฐมพยาบาลเบื้องต้นได้ เช่น ใช้สมานแผล แก้ท้องเสีย รักษาโรคเหงือกและฟัน เป็นต้น

หมากผลอ่อน ใช้เคี้ยว และทำยาได้

กาบหมาก เป็นอีกผลผลิตหนึ่งของต้นหมากที่นำมาทำใบมวนยาสูบ เหมือนกับใบจาก ใบตอง และให้กลิ่นหอม แต่จะต้องใช้ใบที่หล่นมาใหม่ๆ เพราะสะอาด

หัวหมาก (ยอดอ่อนของหมาก) ซึ่งต้นหมากหนึ่งต้นจะมีเพียงยอดเดียว เอาไปแกงกินได้ แต่เมื่อกินยอดแล้ว ต้นก็จะตาย

การปลูกหมากของชาวคอนสารนั้นจะไม่แยกปลูกออกจากบ้าน จึงเรียกได้ว่าเป็น “**ระบบเกษตรแบบสวนหลังบ้าน**” ที่มีพืชผักแทบทุกอย่าง ขึ้นอยู่กับว่าบ้านนั้นจะขยันสรรหาอะไรมาปลูก เพราะพื้นที่สวนหมากจะมีความชุ่มชื้นปลูกอะไรก็ขึ้น เราจะพบว่าบางสวนมีตั้งแต่ผักสวนครัวจนถึงไม้ผลยืนต้น เรียกได้ว่า อยากกินอะไรก็เข้าสวน มีเกือบทุกอย่าง **จากการสัมภาษณ์ คุณตาเหลื่อ ต่ออำนาจ** อายุ 84 ปี อยู่ที่บ้านห้วยแล้ง ต. หุ่นาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ บ้านห้วยแล้งเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ปลูกหมากมานาน และมีสวนหมากรุ่นดั้งเดิม คุณตาได้เล่าเรื่องในช่วงที่ชาวเวียดนามเข้ามาว่า ในตอนนั้น เขาเข้ามาแล้วก็มารับซื้อหมากไปมากมายไม่รู้เอาไปทำอะไร สงสัยว่าจะเอาไปขาย เห็นเขาซื้อแล้วก็เอาไปหั่นเป็นแว่นๆ แต่ก่อนเราก็กินไม่เป็นหรอก แต่พอรู้ว่าเขารับซื้อหมากที่หั่นแล้ว เราก็กินกันทำทุกครัวเรือน แล้วก็ปลูกหมากเพิ่มมากขึ้นด้วย เพราะเห็นว่าขายได้เป็นเงินเป็นทอง

ดังนั้นจึงถือว่าหมาก เป็นพืชที่สร้างรายได้เสริมให้กับชาวคอนสารเป็นอย่างดี ทั้งยังประหยัดต้นทุน แรงงาน และเก็บผลผลิตได้ทุกปี

ระบบการค้าขายหมากของชาวคอนสาร

การปลูกหมากพลูในรูปแบบดั้งเดิมจะเรียกว่าเป็นการทำการเกษตรก็จะไม่ค่อยถูกนัก แต่เป็นการปลูกตามบรรพบุรุษเสียมากกว่า คล้ายกับพืชผักสวนครัว ทุกบ้านต้องมีสวนหมากสวนพลู โดยการปลูกและการจัดการไม่ต้องมีการดูแลมาก แต่มารวันนี้สวนหมากที่ปลูกทิ้งๆ ไว้ กลับสร้างรายได้

ให้พอจนเจือจางจนเกินไป แม้จะไม่ใช่เป็นกอบเป็นกำเหมือนกับการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่น แต่ก็ไม่ได้สร้างหนี้สินเหมือนกับพืชอย่างอื่นด้วยเช่นกัน อีกทั้งก็ให้ประโยชน์ในด้านต่างๆ มากมาย

หมากสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งต้น ตั้งแต่ผลอ่อน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า หมากน้อย เก็บขายให้กับชาวไต้หวัน เพราะในเอเชียก็ไม่ได้มีแต่ประเทศไทยเท่านั้นที่กินหมาก แถมในไต้หวันเองยังแปลกกว่าเสียด้วย คือ วัยรุ่นไปจนถึงคนชราก็นิยมกินหมาก แต่เป็นหมากน้อยพอคำ มีร้านขายเป็นแบบมินิซ้อปเล็กๆ ขายแต่หมากพลู ลูกอม ของแก้แ้วงแก้ผู้ที่ขับรถ เพราะหมากมีสารกระตุ้นระบบประสาทส่วนกลาง เหมือนกับ นิโคติน ในบุหรี่ ดังนั้นจึงเป็นที่นิยมของวัยรุ่นในไต้หวัน

จากการสัมภาษณ์ผู้ที่ทำธุรกิจกับสวนหมากสวนพลูมานาน อย่างเช่น **คุณสมบัติ ปรามพาล** ที่อยู่บ้านหัวนาม่วง ตำบลคอนสาร เล่าให้ฟังว่า รับซื้อและขายหมากมานานกว่า 20 ปี โดยแรกๆ นั้นก็จะเอาที่สวนของตนเองไปขายก่อน หลังจากนั้นกิจการเริ่มดีขึ้นจึงเริ่มรับซื้อของคนอื่นๆ ด้วย หมากที่คอนสารจะเป็นหมากที่มีคุณภาพดี และราคาจะถูกกว่าที่อื่น เนื่องจากออกในฤดูฝน และที่คอนสารนับได้ว่าปลูกกันทั่วครัวเรือน เวลาหมากออกครั้งหนึ่งก็จะออกพร้อมกัน ทำให้มีปริมาณมาก และราคาถูก หมากที่รับซื้อจะมีหลายช่วง เรียกได้ว่า รับซื้อขายกันตั้งแต่ลูกเล็กๆ ไปจนถึงหมากสุก สามารถซื้อขายได้ตลอดทั้งปี และปัจจุบันค้าขายหมากอย่างเป็นทางการเป็นจริงเป็นจัง และเป็นอาชีพ “รายได้จากสวนหมากตกเดือนหนึ่งไม่ต่ำกว่าหมื่นบาท ตลาดส่วนใหญ่ที่ไปส่งขายอยู่ที่เพชรบูรณ์ ชุมแพ และขอนแก่น ทั้งหมากสด และหมากแห้ง ผลหมากสามารถขายได้ถึง 4 รุ่น คือ

หมากน้อย เป็นหมากที่มีขนาดเท่ากับปากขวด จะรับซื้อในช่วงกลางเดือนเมษายนจนถึงปลายเดือนพฤษภาคม โดยจะมีชาวไต้หวันมารับซื้ออีกทีหนึ่ง ราคาขายกิโลกรัมละ 27 - 40 บาท

ส่วนหมากใหญ่ (หมากเคี้ยว) จะเป็นหมากที่ใช้กินผลสด รับซื้อกันตั้งแต่เดือนกรกฎาคมถึงเดือนมกราคม ราคาขาย 100 ลูก 15 - 45 บาท แล้วแต่เกรดของหมาก

หลังจากนั้นจะรับซื้อหมากจากภาคใต้มาขาย ซึ่งมีราคาที่สูงกว่าทางคอนสารมาก คือ 100 ลูก 40 - 100 บาท

หมากเหลือง เป็นหมากที่แก่จัดมีลักษณะแข็งมาก เปลือกสีเหลือง ผิวเนื้อในลูกจะลายเป็นส่วนผสมของสีทุกชนิด เนื่องจากทำให้สีติดดีและคงทน ใช้สำหรับทำอุตสาหกรรมสีย้อมผ้า ส่งไปประเทศอินเดีย การรับซื้อราคาจะต่างกันตรงที่ ถ้าเป็นหมากซีก ผ่าครึ่งราคาจะอยู่ที่กิโลกรัมละ 3 - 5 บาท ถ้าเป็นหมากกลม เอาเปลือกออกกิโลกรัมละ 15 - 20 บาท

หมากอีแป๊ะ ขายกิโลกรัมละ 15 บาทขึ้นไป

สำหรับตลาดที่ส่งขาย อยู่ที่ ภูเก็ต แก่งคร้อ ชัยภูมิ ชุมแพ ภูเก็ต ขอนแก่น อุตรดิตถ์ และจังหวัดเลย

ระบบการรับซื้อ จะเหมาะสมทั้งปีจากเจ้าของสวน โดยการจ่ายเงินงวดเดียว แล้วผู้รับซื้อเหมาก็สามารถไปเก็บผลผลิตจากสวนได้ทั้งปี ซึ่งจะเหมาซื้อกันในราคา 3-4 หมื่นบาท ต่อสวน ที่มีพื้นที่ประมาณ 8- 10 ไร่ สำหรับรายได้ของผู้ทำกิจการด้านค้าขายเหมาจะมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 1 -2 แสนบาท ต่อ ปี

นอกจากหมากที่ทำรายได้เป็นกอบเป็นกำให้กับผู้ทำธุรกิจด้านนี้แล้ว พลูที่ถือว่าเป็นของที่คู่กับหมากก็ยังทำได้ให้กับผู้ทำธุรกิจด้านนี้เช่นกัน **คุณสมพร มีระหันนอก** อยู่บ้านหัวนาม่วง เล่าให้ฟังว่า ได้ขายทั้งพลูสดและพลูแห้ง รายได้ประมาณ 5,000 บาทต่อเดือน โดยจะรับซื้อพลูสดจากสวนในราคา ร้อยละ 4 บาท และพลูแห้งร้อยละ 1 บาท 50 สตางค์ ในหน้าฝน และ 3 บาทในหน้าแล้ง ตลาดที่ขายส่งส่วนใหญ่อยู่ที่โคราช อำเภอประทาย และอำเภอบัวใหญ่ นอกจากคุณสมพรจะขายพลูแล้ว ยังขายหมากแห้งด้วย “หมากกับพลูเป็นของคู่กันถ้าขายอย่างใดอย่างหนึ่งก็อยู่ไม่รอด” คุณสมพรกล่าว **พลูของทางคอนสารมีความพิเศษ ตรงที่มีใบแข็ง และหนากว่าทางอื่น สามารถนำมาทำได้อื่นๆ ส่วนของภาคอื่น จะอ่อนและบางกว่า เมื่อนำมาทำแล้วจะละลายไม่ได้**

3.1.2. ระวังภัยน้ำ : ภูมิปัญญาการจัดการน้ำของชุมชน

ลุ่มน้ำเขินเป็นลุ่มน้ำขนาดกลาง ที่มีความกว้างไม่มากนัก ทำให้กระแสน้ำมีความเชี่ยวและแรงโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน คนในชุมชนจึงมีการคิดค้นเครื่องมือ เพื่อนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรซึ่งถือเป็นอาชีพหลักตามลักษณะทั่วไปของสังคมเกษตรกรรม การทำระหัดวิดน้ำจึงเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านอีกชนิดหนึ่งที่มีการประดิษฐ์คิดค้นขึ้น โดยระหัดจะต้องสร้างในบริเวณที่มีความคดเคี้ยวน้อย เนื่องจากการไหลของน้ำจะแรง ทำให้ระหัดหมุนได้ดี จึงจะสามารถทวนน้ำได้ดี ระหัดวิดน้ำเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ที่มีการปรับวิธีการผลิตให้สอดคล้องกับลักษณะของภูมิประเทศและข้อจำกัดทางธรรมชาติในท้องถิ่นของลุ่มน้ำเขิน กล่าวคือ บริเวณที่ราบริมฝั่งลำน้ำตั้งแต่ช่วงอำเภอคอนสารลงไปจะมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม และมักเกิดปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝนทุกปี จึงทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัว โดยอาศัยระหัดวิดน้ำในการวิดน้ำเข้านาเพื่อทำนาก่อนที่จะเข้าช่วงกลางฤดูฝนที่มีฝนตกชุกและเกิดน้ำท่วม น้ำหลาก คือ ตั้งแต่ช่วงเดือน พฤษภาคม ที่ฝนยังไม่ชุกมาก ก็จะเริ่มหว่านกล้า พอถึงเดือนมิถุนายน ก็จะปักดำพоди และมีเวลาให้ต้นข้าวปรับตัว และแข็งแรงพอที่จะต้านทานน้ำที่หลากท่วมพื้นที่ ซึ่งหากใช้วิธีนี้ก็จะสามารถเร่งการเจริญเติบโตของต้นข้าวให้แข็งแรงก่อนที่จะถึงช่วงเดือนกรกฎาคม ต้นข้าวก็จะโตพอดีกับช่วงฝนตกชุก และเกิดการน้ำหลากซึ่งวิธีนี้สามารถลดความเสียหายจากน้ำท่วมได้ ผลผลิตไม่เสียหายจากน้ำท่วมในปีนั้นๆ (สัมภาษณ์นายทองดี เหลาทอง ,2548)

จากการศึกษาและสำรวจบริเวณลุ่มน้ำเซิน พบว่าในอดีตชาวบ้านรอบบริเวณพื้นที่ลำนํ้าเซินจะนิยมใช้ระหัดวิดน้ำกันทั่วไป จากคำบอกเล่ามีอยู่ไม่น้อยกว่า 100 ตัว โดยเฉพาะจะกระจุกตัวอยู่บริเวณพื้นที่ที่ไม่มีความลาดเอียงมากนัก ตั้งแต่เขตตำบลทุ่งพระ อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ลงมาถึงเขตตำบลชุมแพ อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งถือเป็นเขตลุ่มน้ำเซินตอนกลาง

การใช้ระหัดวิดน้ำ เป็นการลดการใช้พลังงานและลดต้นทุนการผลิต กล่าวคือ การใช้ระหัดวิดน้ำเป็นการปรับเอาพลังงานตามธรรมชาติมาใช้ในการดำรงชีวิตในสังคมเกษตรกรรม ซึ่งในปัจจุบันได้เกิดวิกฤตราคาน้ำมัน และค่าไฟฟ้าที่สูงขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่ทำการเกษตรกรรมต้องแบกรับภาระของต้นทุนในการเกษตรเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ เนื่องจากพัฒนาการด้านเทคโนโลยีในการใช้ประโยชน์จากน้ำ อาทิ เครื่องสูบน้ำ ได้รับความนิยมจากชาวบ้านมากขึ้น ซึ่งนั่นหมายความว่าวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปและต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน ดังนั้นการใช้ระหัดวิดน้ำซึ่งเป็นการปรับเอาพลังงานตามธรรมชาติมาใช้ในการดำรงชีวิตในสังคมเกษตรกรรม เป็นทางเลือกหนึ่งในการปรับตัวของชาวบ้าน ในภาวะวิกฤตราคาน้ำมัน และค่าไฟฟ้าที่สูงขึ้น

ปัจจุบัน ในพื้นที่ลุ่มน้ำเซินมีระหัดวิดน้ำที่สามารถใช้งานได้เหลือเพียงตัวเดียว ของนายทองดี เหลาทอง ชาวบ้านตำบลโนนสะอาด อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น ตั้งอยู่ในเขตตำบลดงบัง อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งระหัดตัวดังกล่าวใช้มาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2487 รุ่นพ่อของนายทองดี ปัจจุบันมีการปรับปรุงวัสดุอุปกรณ์ให้สามารถใช้งานได้มากขึ้น โดยการเปลี่ยนดุมระหัด จากไม้เนื้อแข็ง เป็นเหล็ก และเปลี่ยนเสาระหัดเป็นเสาปูน ส่วนการใช้ประโยชน์จากระหัด จะใช้ผันน้ำจากลำน้ำเซินมาสู่แปลงเกษตรของเกษตรกร ซึ่งระหัดตัวหนึ่งสามารถใช้ได้หลายแปลง และส่วนใหญ่ที่นาของชาวบ้านที่ติดต่อกันจะเป็นเครือญาติกันเอง ทำให้เกิดวัฒนธรรมในการเอาแรงงานในภาคเกษตร ทั้งการลงแขก ดำนา เกียวข้าว การซ่อมระหัด การลงเก็บวัสดุที่กีดขวางลำน้ำ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ที่ศึกษาวิจัยซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำ และไม่เหมาะกับการใช้ระหัดวิดน้ำ เนื่องจากเหตุผลด้านสภาพทางภูมิประเทศดังกล่าวข้างต้น จึงไม่มีระหัดวิดน้ำ แต่ชาวบ้านจะใช้ระบบการจัดการน้ำอีกแบบหนึ่ง ที่มีความสอดคล้องกับพื้นที่ราบหุบเขา และที่สูง เช่น การสร้างคลองส่งน้ำขนาดเล็ก หรือ คลองไส้ไก่ กระจายลงไปแปลงเกษตรของชาวบ้าน ซึ่งจะพบที่บ้านน้ำอุ่น บ้านวังปลาก้วน บ้านวังมน โดยต้นกำเนิดน้ำจะมาจากลำห้วยบนภูเขาที่อยู่รอบหมู่บ้าน ส่วนพื้นที่บ้านทุ่งลุยลาย บ้านห้วยสนามทราย และห้วยทรายทอง จะไม่มีลักษณะการจัดการน้ำของทั้งสองแบบ เนื่องจากเป็นพื้นที่สูง และการผลิตจะเป็นการทำไร่ตามที่ราบภูเขา หรือที่ราบหุบเขาที่มีบริเวณไม่กว้างมากนัก

3.2. ด้านสังคม วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน

3.2.1 วัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนกับการจัดการทรัพยากร

วิถีวัฒนธรรม ความเชื่อ จิตวิญญาณ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนในลุ่มน้ำเขตนอนตัน ในการใช้ทรัพยากรอย่างสำคัญ ตั้งแต่อดีตผู้เฒ่าผู้แก่จะบอกกล่าวสืบต่อกันมารุ่นต่อรุ่นว่า แหล่งน้ำ หรือป่าไม้ โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่จะห้ามตัด เพราะมีความเชื่อว่ามีผีสิง เทวดาคู่มครองรักษาป่า จึงพากันยำเกรงไม่กล้าตัดไม้ทำลายป่า ดังคำกล่าวที่ว่า **“ไม้ต้นใหญ่มักมีผี ชาวผู้ดีมีคนจง”** แหล่งน้ำ และลำห้วยต่างๆ ก็เหมือนกันเชื่อว่ามีพญานาค หรือผีน้ำอาศัยอยู่ ไม่ให้ไปหากินในน้ำลึก เดี่ยวพญานาค หรือผีน้ำดึงเอา ให้หากินใกล้ๆ กับริมฝั่ง

ความเชื่อที่นับถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ หรือป่าไม้ ชุมชนถือว่าเป็นป่า ดอนปู่ตา เป็นน้ำผุดเจ้าพ่อ มีเจ้าที่ เจ้าทาง ดูแลรักษาอยู่ เป็นที่ธรรมชาติสร้างมาถือว่าเป็นที่ สาธารณะที่ทุกคนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็น ใช้กิน อาบ ทำการเกษตรหรือใช้ ประโยชน์ด้านอื่นๆ จะต้องดูแลรักษาร่วมกัน ไม่มีใครกล้ายึดครองเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว เช่น กรณี บ้านน้ำอุ่นที่มีรูปแบบการจัดการรักษาดูแลแหล่งน้ำโดยใช้ความเชื่อ จิตวิญญาณ เป็นเครื่องมือ โดย บริเวณน้ำผุดน้ำอุ่น พื้นที่หัวน้ำผุดจะมีการสร้างศาล (ศาลเจ้าพ่อขุนวิชัย) ไว้เพื่อเป็นที่สักการะบูชาให้ คนยำเกรงไม่กล้าลงเล่นน้ำหรือบุกรุกแผ้วถางทำลายต้นไม้รอบน้ำผุด และจะมีพิธีกรรมในการเซ่นไหว้เป็นประจำทุกปีเพื่อขอพรให้น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ โดยมี “เจ้าบ้าน” เป็นผู้นำในการประกอบพิธีและ ทุกครอบครัวต้องเข้าร่วมหรือส่งตัวแทนเข้าร่วมในพิธีกรรมด้วยทุกปี หากใครไม่เข้าร่วมก็จะไม่ได้รับการดูแลจากเจ้าพ่อ ก็จะประสบกับปัญหาในครอบครัวต่างๆ เป็นต้น ในอีกด้านหนึ่ง พิธีกรรม หรือ ความเชื่อดังกล่าว ถือเป็นกุศโลบายของบรรพบุรุษที่ทำให้คนในชุมชน “ดุ่มโฮม” กัน หรือมีความ ร่วมมือสามัคคีกัน น้ำผุดถือว่าเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน ซึ่งแต่ก่อนคนมาดักน้ำ อาบน้ำ ชักผ้า ฯลฯ ที่น้ำผุดทำให้คนได้พบปะพูดคุยถามสารทุกข์สุกดิบกันในแต่ละวัน ถือได้ว่าเป็นสถานที่ศูนย์กลาง ของคนในชุมชน ทั้งนี้ ในแต่ละชุมชนจะมีการตั้งศาลไว้ประจำสถานที่สาธารณะเช่นนี้แทบทุกหมู่บ้าน ในลุ่มน้ำเขตนอนตัน เช่น ศาลเจ้าพ่อหินตั้ง ที่บ้านห้วยสนามทราย หรือศาลเจ้าเจ้าพ่อดั่ง บ้านวังปลากวน เป็นต้น

3.2.2. การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและความเป็นอยู่

จากการศึกษาในภาคสนาม พบว่า ลักษณะของการตั้งบ้านเรือนจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ ใน เขตชนบท นิยมตั้งบ้านเรือนตามเส้นทางคมนาคมที่ตัดผ่านหมู่บ้าน ตามพื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำเขตนอนตัน พื้นที่เกษตรกรรม หรือแหล่งที่มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ การตั้งชื่อหมู่บ้านจะสะท้อนลักษณะของการ พึ่งพิงฐานทรัพยากรที่สำคัญๆ การตั้งชุมชนตามลำห้วย หรือแหล่งน้ำต่างๆ จะเรียกชื่อหมู่บ้านโดย ขึ้นต้นด้วย “ห้วย” เช่น บ้านห้วยสนามทราย ห้วยทรายทอง เป็นต้น หรือตั้งชื่อตามหน่วยนิเวศน้อยๆ

ของลำน้ำเช่น บ้านวังปลาแก้ว บ้านน้ำอุ่น บ้านวังมน เป็นต้น ทั้งนี้การตั้งถิ่นฐานมีความสัมพันธ์กับการทำมาหากินและระบบเครือญาติ ทำให้มีการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ เรียกว่า คุ่ม หรือ ชุม ลักษณะความเป็นอยู่โดยทั่วไปชาวบ้านจะมีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามแบบสังคมเกษตรกรรม อาหารสามารถหาได้จากธรรมชาติไม่ค่อยนิยมซื้อ ยกเว้นในฤดูแล้งที่ธรรมชาติไม่เอื้ออำนวย มีการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ไว้บริโภคในครัวเรือน อาหารตามฤดูที่มีมากได้แก่ หน่อไม้ เห็ด ปลาน้ำจืดทุกชนิด แมลงที่กินได้ กุ้ง หอย ฯลฯ ในฤดูฝนสามารถจับปลาได้เป็นจำนวนมากจึงมีการถนอมไว้โดยการทำเป็นปลาร้า ปลาจ่อม ปลาแห้ง เก็บไว้บริโภคแทบทุกครัวเรือน

3.2.3. วิถีชีวิต และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

จากการศึกษาในภาคสนามพบว่า ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตมีรายละเอียดปลีกย่อยที่ปฏิบัติแตกต่างกันไปตามปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้กระทำของแต่ละครอบครัว แต่โดยทั่วไปภาพรวมของประเพณี พิธีกรรมจะมีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งประเพณีส่วนใหญ่สะท้อนถึงความผูกพันของคนกับที่อยู่อาศัยที่ทำกินและพื้นที่ถือกำเนิดของคนลุ่มน้ำเซิน เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ที่สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันกับที่อยู่อาศัยตั้งแต่เกิดจนตาย การคลอดบุตรเดิมจะคลอดที่บ้านกับหมอดำแย (กลุ่มอายุประมาณ 30 ปีขึ้นไปโดยเฉลี่ย) ซึ่งแต่เดิมนั้นเมื่อเด็กคลอดแล้วจะนำสายรกฝังไว้ใต้บันไดบ้านใช้กิ่งไม้ที่มีหนามคลุมและเผาบนปากหลุม การขุดหลุมจะขุดลึกพอสมควรเชื่อว่าเด็กจะมีจิตใจเย็นลึกซึ่งหนักแน่น ขณะที่ขุดหลุมฝังรกผู้ขุดก็จะพูดว่า “เมื่อเติบโตขึ้นไปอยู่แห่งหนตำบลใดก็ขอให้ได้กลับมาอยู่บ้านอยู่ช่องเดิม อย่าลืมบ้านเกิดเมืองนอนที่ฝังสายรกสายแหให้จิตใจหนักแน่นอดทนเจริญก้าวหน้าลึกล้ำเหมือนความลึกของหลุมนี้” ลักษณะวิถีวัฒนธรรมดังกล่าวสะท้อน ความผูกพันและความหวงแหนในถิ่นที่อยู่ ที่ทำมาหากินของชาวบ้านอย่างสำคัญ

3.3 ด้านการเมือง

จากการศึกษาพบเรียน และประสบการณ์เกี่ยวกับกระบวนการแก้ไขปัญหาข้อพิพาท และความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรระหว่างหน่วยงานรัฐ เอกชน กับชาวบ้านในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำเซิน ในช่วงที่ผ่านมา ทั้งปัญหาที่ดิน ป่าไม้ การจัดการน้ำ และแร่ธาตุ พบว่า กระบวนการต่อสู้ขององค์กรชาวบ้านมี พัฒนาการที่สัมพันธ์กับภาวะการตอบสนองการทำงานของหน่วยงานรัฐอย่างแยกไม่ออก กล่าวคือ เมื่อชาวบ้านผู้เดือดร้อนในพื้นที่นั้นๆ ได้รับผลกระทบ จะเริ่มต้นจากการพูดคุย แลกเปลี่ยนปัญหาในกลุ่ม จากนั้นจะมีการรวมกลุ่มผู้เดือดร้อน โดยกรณียื่นหนังสือต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้ง

ราชการและนักการเมือง ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นขึ้นไปถึงระดับนโยบาย เมื่อรัฐไม่สามารถจัดการปัญหาได้ ชาวบ้านจะเริ่มมีการปรับเปลี่ยนวิธีการเป็นการชุมนุม เรียกร้องเพื่อสร้างเวทีเจรจา ข้อตกลงและจัด กลไกการทำงานร่วมกัน ในขณะที่เดียวกันก็มีการเชื่อมโยงกับกลุ่มปัญหาอื่นๆ ในท้องถิ่น และเกิดเป็น เครือข่ายขึ้นในเวลาต่อมา ซึ่งจากบทเรียนดังกล่าวพบว่า หากไม่มีการติดตามของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง รัฐก็จะไม่ดำเนินการ ซึ่งเกิดจากทัศนคติของรัฐที่ไม่มีความเชื่อมั่นว่าประชาชนจะมีความสามารถลุกขึ้นติดตามปัญหาด้วยตนเอง นอกจากนี้กลุ่มบุคคลภายนอกมาปลุกปั่น ยุยงเท่านั้น รวมทั้งการไม่ยอมรับข้อเท็จจริงที่ชาวบ้านได้นำเสนอ ในบางพื้นที่มีการชุมนุมร่วมกับเครือข่าย ระดับประเทศเพื่อเปิดเวทีเจรจากับผู้แทนรัฐบาล กระทั่งได้มติคณะรัฐมนตรี แต่ถึงที่สุดกลับไม่สามารถดำเนินการอะไรได้ นอกจากนี้ การใช้ช่องทางผ่านกลไกอิสระตามรัฐธรรมนูญ เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ร่วมตรวจสอบ ติดตามการแก้ไขปัญหา ก็เป็นพัฒนาการอีกขั้น หนึ่งในการต่อสู้ของชาวบ้านเช่นกัน

บทเรียนของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำเขินดังกล่าวข้างต้น ได้นำมาสู่การพัฒนาเครือข่ายองค์กร ชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำเขิน (คอช.) ขึ้น ในช่วงเดือนกันยายน 2547 โดยมีสมาชิกผู้เดือดร้อนจากปัญหา ที่ดินสาธารณประโยชน์ พื้นที่ป่าไม้ โรงโม่หิน สวนป่า จากอำเภอคอนสาร น้ำหนาว ภูผาม่าน และ อำเภอหล่มสัก รวมทั้งสิ้น 9 กรณี อย่างไรก็ตาม การรวมตัวของชาวบ้านในระยะแรกมีวัตถุประสงค์ และเงื่อนไขในการร่วมกันคือ การแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ เมื่อการเคลื่อนไหวได้ พัฒนาการมาขึ้นตอนหนึ่ง ชาวบ้านได้สรุปบทเรียน และวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ จึงได้มีการพัฒนา ยุทธศาสตร์ เป้าหมาย และแผนงานของเครือข่าย โดยมียุทธศาสตร์หลัก คือ สร้างอำนาจการจัดการ ทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำเขินโดยชุมชน ทั้งนี้ สะท้อนถึงนัยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมทั้งระบบ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่น โดยมีแผนงาน มาตรการหลักๆ ได้แก่ การติดตามการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า การวางแผนการจัดการทรัพยากรและการปฏิรูปที่ดิน โดยชุมชนท้องถิ่น การศึกษา และพัฒนาองค์ความรู้ชุมชน การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การ พัฒนาระบบสวัสดิการเครือข่าย การประสานงานความร่วมมือกับองค์กรท้องถิ่น และการรณรงค์ เผยแพร่ ทั้งนี้ การดำเนินการตามแผนงานดังกล่าวยังเป็นไปในบางระดับ และบางกิจกรรมเท่านั้น เช่น การจัดการป่าชุมชน การพัฒนาระบบกรรมสิทธิ์ในรูปแบบ “โฉนดชุมชน” การพัฒนากลุ่มทอผ้าย้อมสี ธรรมชาติ การพัฒนากลุ่มเกษตรกรตัวอย่างเพื่อทำการผลิตแบบยั่งยืน กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่ม ฅาปนกิจเครือข่าย เป็นต้น เนื่องจากมีปัจจัย ข้อจำกัดหลายด้าน เช่น ขีดความสามารถและศักยภาพ ในการบริหารจัดการ ทรัพยากรในการสนับสนุนการดำเนินงาน เป็นต้น

การพัฒนาองค์กร เครือข่ายของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำเขินดังกล่าวข้างต้น กล่าวได้ว่าเป็น มาตรการสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดสรรทรัพยากรของชุมชน ท้องถิ่นอย่างแท้จริง อีกทั้งเป็นการยกระดับความรู้ ความสามารถในด้านพัฒนาตนเอง และชุมชน

ท้องถิ่นในระยะยาว ทั้งนี้ หากมีการสนับสนุน และสร้างข้อตกลงร่วมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในอนาคต สามารถยกระดับเป็นแผนแม่บทในการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาลุ่มน้ำเขื่อนอย่างยั่งยืนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ไขปัญหาข้อพิพาทที่เกิดขึ้นมาโดยตลอด แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจ และเกิดการยอมรับร่วมกันอย่างตรงไปตรงมา บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย

3.4 ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

จากสภาพปัญหา และสาเหตุของความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น ทั้งปัญหาที่ดิน น้ำ ป่าไม้ และแร่ธาตุ พบว่า มูลเหตุสำคัญเกิดจากการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน และสภาพการผูกขาดรวมศูนย์การจัดการโดยหน่วยงานรัฐเพียงฝ่ายเดียว อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางปัญหาข้อพิพาทดังกล่าว จากการศึกษาพบว่าชุมชนมีการคิดค้น พัฒนามาตรการแนวทางการจัดการทรัพยากรของตนเองมาโดยตลอด เพียงแต่บางส่วนยังไม่สามารถอธิบาย และยกระดับให้เกิดการยอมรับโดยทั่วไปได้ทั้งในระดับชุมชน ท้องถิ่น หรือระดับการคุ้มครองและสนับสนุนในทางนโยบาย ซึ่งสามารถพิจารณาตามประเด็นทรัพยากรได้ดังต่อไปนี้

3.4.1) การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยองค์กรชุมชน สืบเนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น มีพื้นที่ป่าสมบูรณ์ถึง 322,142 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 70.89 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ และพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม 57,917 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 12.74 ของพื้นที่ลุ่มน้ำ (กรอบแผนงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนลุ่มน้ำเขื่อน (จังหวัดเพชรบูรณ์ ชัยภูมิ ขอนแก่น). 2542) โดยพื้นที่ป่าสมบูรณ์ส่วนใหญ่รัฐประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ตามกฎหมาย ได้แก่ อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว อุทยานแห่งชาติภูผาม่าน และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาม้าง โดยมีพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่มีสภาพป่าสมบูรณ์อยู่บางส่วน และโดยข้อเท็จจริงการประกาศเขตพื้นที่ป่าตามกฎหมายได้ทับซ้อนกับที่ดินทำกินของราษฎร

อย่างไรก็ตาม การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยรัฐเพียงฝ่ายเดียว เป็นการจำกัดสิทธิของชุมชนประชาชน ที่มีส่วนสัมพันธ์กับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในพื้นที่มาอย่างยาวนาน ดังนั้นชาวบ้านในหลายพื้นที่ทั่วประเทศได้นำเสนอ และผลักดันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา แต่จนถึงปัจจุบันร่างกฎหมายดังกล่าวยังไม่มีผลบังคับใช้ เนื่องจากมีความเห็นแย้งเกี่ยวกับการจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ แต่ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านในหลายพื้นที่ได้ปฏิบัติการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ตนเอง ทั้งภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กรณีของพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น มีชาวบ้านในเขตพื้นที่ตำบลโคกมน อ.น้ำหนาว ได้ร่วมกันจัดการป่าชุมชนของตนเอง เช่น ป่าชุมชนโคกแก้ว โคกกลาง ซึ่งเป็นป่ารอยต่อกับเขตอุทยานแห่งชาติ

น้ำหนาว และเป็นต้นน้ำของลำน้ำเซิน เนื้อที่ประมาณ 1,500 ไร่ ได้รับการจัดการโดยชาวบ้านกกกะบก และบ้านห้วยสนามทราย กรณีชาวบ้านวังมน ต.วังสวาป มีแนวทางในการจัดการพื้นที่ป่าบริเวณเขาเทวดา ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน เนื้อที่ประมาณ 800 ไร่ มาจัดการในรูปแบบป่าชุมชน โดยชาวบ้านได้กำหนดแผนงานร่วมกันตั้งแต่การสำรวจจริงวัดพื้นที่ การจัดประชาคมในระดับหมู่บ้าน การแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน การกำหนดกฎระเบียบข้อตกลงในการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหมู่บ้านใกล้เคียงที่อยู่รอบป่าเขาเทวดา นอกจากนี้ชาวบ้านทุ่งลุยลาย หมู่ที่ 1 และ 6 ได้จำแนกพื้นที่ที่ผู้อาวุโสที่ก่อตั้งหมู่บ้านกำหนดเป็นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน เนื้อที่รวมประมาณ 4,000 ไร่ เป็นป่าชุมชน โดยแบ่งเป็น 2 แปลง ได้แก่ พื้นที่ป่าห้วยผาย และพื้นที่ป่าโคกยาว แต่อย่างไรก็ตาม พื้นที่ดังกล่าวยังไม่สามารถดำเนินการได้ทั้งหมด เนื่องจากพื้นที่บริเวณป่าโคกยาว ในอดีตเป็นที่ทำกินของชาวบ้าน ต่อมา องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) ได้เข้าดำเนินการปลูกสร้างสวนป่ายูคาลิปตัส ปัจจุบันชาวบ้านมีข้อเรียกร้องให้ ออป. ยกเลิกสวนป่า และนำที่ดินมาให้กับชาวบ้านจัดสรร โดยจำแนกเป็นพื้นที่ทำกิน และส่วนที่เป็นป่าธรรมชาติร่วมกันจัดการเป็นป่าชุมชนต่อไป ส่วนพื้นที่ป่าห้วยผาย ปัจจุบันถูกประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง แต่อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านยังคงกำหนดพื้นที่บริเวณนี้เป็นป่าชุมชน เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้เป็นหนองน้ำสาธารณะที่ไหลลงสู่ผายประจำหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านได้ใช้ในการอุปโภคบริโภค อีกทั้งยังเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้าน จำพวกเห็ด หน่อไม้ ทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น ส่วนพื้นที่บริเวณภูเก้าเกลบ ที่เอกชนขอประทานบัตรเพื่อประกอบอุตสาหกรรมเหมืองหิน ในเขตบ้านน้ำอุ่น ตำบลทุ่งนาเลา ชาวบ้านมีข้อเสนอแนวทางการจัดการพื้นที่ดังกล่าวในรูปแบบป่าชุมชน จำนวนเนื้อที่ทั้งสิ้น 1,142 ไร่ (จากการรังวัดด้วยเครื่องมือจีพีเอสโดยชาวบ้านและคณะวิจัย) ทั้งนี้ การจัดการจะเป็นความร่วมมือระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ร่วมกับชาวบ้านในตำบลทุ่งนาเลา ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ป่าชุมชนถือเป็นหลักประกันในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยองค์กรชุมชนอีกรูปแบบหนึ่ง ที่สามารถสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ และการใช้ประโยชน์ที่ยั่งยืน

3.4.2) การปฏิรูปที่ดินและระบบการผลิตโดยชุมชน หมายถึงการสร้างกรรมสิทธิ์ร่วมในที่ดิน และการพัฒนาระบบการผลิตที่สามารถแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศน์ และปัญหาทางด้านเศรษฐกิจได้ อีกทั้ง เป็นการสร้างหลักประกันความมั่นใจของทุกฝ่ายร่วมกันว่า ที่ดินของเกษตรกรจะไม่ถูกเปลี่ยนมือไปตกอยู่กับนายทุน ซึ่งในปัจจุบันมีความพยายามของกลุ่มนายทุนที่จะเข้ามากว้านซื้อที่ดินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ จำพวกอ้อย ยางพารา เป็นต้น

การปฏิรูปที่ดินและระบบการผลิตโดยชุมชน ถือเป็นกรรมสิทธิ์เชิงซ้อน ที่สวมทับเข้าไปในพื้นที่ดินของเอกชนที่เป็นสมาชิกของกลุ่มปฏิรูปที่ดินนั้นๆ หรือที่ดินที่สมาชิกได้จำแนกจัดสรรไว้เป็นสมบัติส่วนรวม โดยมีกฎระเบียบข้อตกลงที่สมาชิกได้พิจารณาร่วมกัน การเปลี่ยนมือซื้อขายที่ดินต้องผ่านการตัดสินใจโดยคณะกรรมการปฏิรูปที่ดิน หากมีความจำเป็นอาจนำที่ดินแปลงดังกล่าวขายฝาก

ให้กับกลุ่ม โดยกลุ่มมีการจัดตั้งกองทุนที่ดินขึ้นมา เพื่อวัตถุประสงค์ในการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของสมาชิก การสนับสนุนการผลิตในแปลงเกษตรของสมาชิก และการพัฒนาอาชีพทางเลือกที่สมาชิกมีความต้องการ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แนวคิด และรูปธรรมเกี่ยวกับการปฏิรูปที่ดิน ตามนิยามดังกล่าวยังถือเป็นเรื่องใหม่ที่ต้องแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างกว้างขวางจากทุกฝ่าย โดยในช่วงที่ผ่านมาชาวบ้านในหลายพื้นที่ได้เริ่มดำเนินการในลักษณะดังกล่าว เช่น ชาวบ้านพื้นที่ดอนยังเกลือ อำเภอสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด พื้นที่โนนหนองลาด อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น และกลุ่มที่ดินจังหวัดลำพูน เป็นต้น ในส่วนพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น มีชาวบ้านที่ประสบปัญหาการที่ดินสาธารณะประโยชน์ตำบลดงกลาง อำเภอคอนสาร ได้เริ่มดำเนินการจัดทำ “โฉนดชุมชน” และพัฒนา “กองทุนที่ดิน” ในช่วงกลางปี พ.ศ. 2549 และพื้นที่บ้านวังมน ต.วังสวาป ซึ่งชาวบ้านส่วนหนึ่งมีที่ทำกินในบริเวณลำห้วยสุ และมีข้อพิพาทกรณีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผามูซึ่งที่ผ่านมาชาวบ้านได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการถือครองที่ดินของเกษตรกรในพื้นที่ลำห้วยสุ โดยได้เสนอแนวทางในการพัฒนาระบบกรรมสิทธิ์ร่วม และการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของลำน้ำเขื่อน ทั้งนี้ชาวบ้านได้จัดทำระบบฐานข้อมูลเกษตรกร การรังวัดที่ดินโดยเครื่องมือจีพีเอส (GPS) และสามารถวางแผนการพัฒนาระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของกลุ่มเกษตรกรได้ในอนาคต ทั้งนี้อาจเริ่มจากกลุ่มที่มีความสนใจ และเข้าใจวัตถุประสงค์ร่วมกันก่อนเป็นหลัก

3.4.3 การจัดการทรัพยากรน้ำโดยองค์กรชุมชน รูปธรรมการจัดการทรัพยากรน้ำโดยองค์กรชุมชนในพื้นที่เป้าหมายโครงการศึกษาวิจัยพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น พบว่า ชาวบ้านมีมาตรการในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำที่สร้างความยั่งยืน และเกิดการกระจายน้ำอย่างทั่วถึงในสมาชิกของชุมชนได้ ตามพื้นฐานความจำเป็น และสภาพพื้นที่ในแต่ละชุมชนที่มีความแตกต่างกัน โดยจากการศึกษาพบว่าแนวทาง ทางเลือกในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน มีดังต่อไปนี้

(1) การจัดการและกระจายน้ำโดยคลองขนาดเล็ก หรือ คลองไส้ไก่ โดยน้ำที่ไหลออกจากน้ำผุด หรือลำห้วยต่างๆ จะไหลรวมกันเป็นสายน้ำ ผ่านที่นาและชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านจะมีการปล่อยน้ำตามคลองเล็กๆ เป็น 3 สายหลัก ได้แก่ คลองสายที่หนึ่งปล่อยน้ำให้ไหลผ่านหมู่บ้าน เพื่อใช้สอยอุปโภค บริโภคของคนในชุมชน คลองอีกสายหนึ่งปล่อยน้ำให้ไหลผ่านรอบนอกหมู่บ้าน เพื่อให้คนที่อยู่ริมหมู่บ้านได้ใช้ และสายสุดท้าย ให้ไหลผ่านบริเวณพื้นที่ทำการเกษตรของหมู่บ้านและให้ไหลไปสู่หมู่บ้านอื่นที่อยู่ถัดไป ซึ่งชาวบ้านจะมีน้ำใช้ และทำการเกษตรอย่างทั่วถึง ลักษณะการจัดการน้ำโดยการแบ่งปันน้ำของไทนาอัน จำเป็นอย่างยิ่งต้องอิงอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนเป็นอย่างมาก หากจะกล่าวเฉพาะในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่และมีการขยายชุมชนโดยใช้ระบบเครือญาติที่เข้มแข็งเป็นตัวกำหนดรูปแบบการจัดการ และการบริหารการใช้น้ำร่วมกันนั้น เป็นการ

จัดการโดยไม่มีรูปแบบขององค์กรตามที่หน่วยงานรัฐนิยมใช้กัน แต่เป็นการจัดการความสัมพันธ์ของชุมชนเกษตรกรรมที่มีแปลงเกษตรติดต่อกัน ที่มีการกำหนดและตกลงกันว่าจะใช้น้ำอย่างไร และจะจัดสรรอย่างไรให้ทุกคนได้รับน้ำทั่วถึงกัน หรือเคารพสิทธิเจ้าของดั้งเดิม (ผู้ขุดคลอง หรือมีที่นาติดแหล่งน้ำ) กล่าวคือ การแบ่งปันน้ำจำเป็นอย่างยิ่งต้องมีพื้นฐานของความสนิทสนม ความไว้วางใจ และการพูดคุยทำความเข้าใจร่วมกันตลอดเวลา โดยตัวอย่างที่เห็นในลุ่มน้ำเซิน ที่หมู่บ้านน้ำอูน บ้านวังปลากวน และบ้านวังมน และอีกหลายหมู่บ้าน กลุ่มชาวบ้านจะพูดคุยกันในการกำหนดวันในการรับน้ำ โดยคนที่อยู่หัวน้ำ กลางน้ำและท้ายน้ำ จะพูดคุยเพื่อกำหนดเวลาในการเปิดน้ำเข้านา เช่น ถ้ากลุ่มหนึ่งมี 10 ราย ก็กำหนดให้แต่ละรายสามารถเปิดน้ำเข้านาได้รายละ 2 วัน ซึ่งแต่ละแปลงจะได้น้ำมากน้อยเพียงพอหรือไม่ เมื่อครบกำหนดก็จะปิดทางน้ำที่เข้านาตัวเองแล้วก็ไปแจ้งให้ผู้ที่อยู่แปลงถัดไปมาดูแลต่อ โดยทำเช่นนั้นจนถึงแปลงสุดท้ายจนครบ ก็จะมาเริ่มต้นรอบใหม่

อย่างไรก็ตาม ลักษณะดังกล่าวจะสามารถทำได้เฉพาะชุมชนที่มีสภาพเป็นที่ราบลุ่ม ที่ราบหุบเขา มีแหล่งน้ำผุดไหล และลำห้วยไหลผ่าน ส่วนมากจะเป็นชุมชนดั้งเดิม หรือชุมชนที่มีการขยายตัวออกไปจากชุมชนเดิม เช่น บ้านน้ำอูน บ้านวังปลากวน บ้านวังมน บ้านนางเดือน บ้านห้วยแล้ง บ้านห้วยไผ่ บ้านน้ำพุหินลาด เป็นต้น

(2) แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชน ในระบบนิเวศน์ย่อยของลำน้ำหนึ่งๆ จะมีบริเวณที่เป็นแหล่งอาศัยของปลาที่ชุมชุม โดยมีลักษณะน้ำลึก มีน้ำขังตลอดปี มีที่หลบซ่อนจำพวกหิน หรือต้นไม้ น้ำขึ้นหนาแน่น รวมทั้งเป็นบริเวณกว้าง หรือใกล้กับจุดที่สายน้ำไหลมาบรรจบกัน ลักษณะดังกล่าวชาวบ้านเรียกพื้นที่นี้ว่า “วังน้ำ” ซึ่งจะเป็นแหล่งหาอยู่หากินของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม รูปแบบ วิธีการหาปลา และสัตว์น้ำของคนในปัจจุบัน จะมีลักษณะที่ทำลายล้าง เน้นปริมาณจำนวนมาก ไม่คำนึงถึงการสงวนพันธุ์สัตว์น้ำไว้ให้มีการขยายพันธุ์ในระยะยาว เช่น การใช้วิธีช้อนปลา ระเบิดปลา เป็นต้น

พื้นที่ลำน้ำเซิน บริเวณบ้านวังมน ต.วังสวาป อ.ภูผาม่าน เป็นจุดที่มีลักษณะเป็น “วังน้ำ” ที่ชุมชนได้ใช้สอยประโยชน์จากการหาปลา จับสัตว์น้ำ เพื่อดำรงชีพตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา ต่อมาในปี พ.ศ. 2547 ชาวบ้านได้ร่วมกันอนุรักษ์พื้นที่ดังกล่าวเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ เนื่องจากปริมาณและความหลากหลายของสัตว์น้ำลดจำนวนลง โดยมีการกำหนดระเบียบ ข้อตกลงในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบ้านวังมน การกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน และมาตรการในการอนุรักษ์ พื้นฟูพื้นที่วังน้ำของชุมชน เป็นต้น กรณีตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าการจัดการและพัฒนาแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำโดยชุมชน เป็นอีกมาตรการหนึ่งในการสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ และการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน

(3) ฝ่ายหินทิ้ง ฝ่ายหินทิ้งถือเป็นเครื่องมือในการจัดการน้ำขนาดเล็ก ที่ชุมชน และหน่วยงานท้องถิ่นได้ร่วมกันดำเนินการ เพื่อวัตถุประสงค์ ในการเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการเกษตร ซึ่งในช่วงฤดูหนาว

และฤดูแล้ง ชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำจะนิยมปลูกพืชผักอายุสั้นเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน หรือเพื่อขาย เช่น ผักกาด ผักชี ถั่วฝักยาว พริก มะเขือ หอม กระเทียม เป็นต้น โดยวิธีการทำฝายหินทิ้ง ชาวบ้านจะช่วยกันนำหินมาวางเรียงกันลำห้วย หรือลำน้ำในระดับที่เหมาะสมที่เพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ในรอบการผลิตหนึ่งๆ และมีการทำฝายเอากัน หรือ ค้ำยันไว้ไม่ให้ก้อนหินถูกกระแสน้ำพัดออกจากแนวฝาย

ในพื้นที่ลุ่มน้ำเขิน มีการทำฝายหินทิ้งหลายแห่ง ตั้งแต่เขตตำบลทุ่งพระ อำเภอคอนสาร ลงไปถึงเขตตำบลนาเพียง อำเภอชุมแพ ซึ่งเป็นจุดที่ลำน้ำพรมมาบรรจบกับลำน้ำเขิน แต่อย่างไรก็ตาม การทำฝายหินทิ้งอาจมีผลกระทบต่อการไหลของน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก เพราะจะเป็นแนวกีดขวางทางเดินของน้ำ ทกให้เกิดน้ำท่วมได้ ดังนั้น ต้องมีการวางแผนการร่วมกันของคนในท้องถิ่นเพื่อกำหนดพื้นที่และบริเวณในการทำฝายหินทิ้งให้เกิดความเหมาะสมต่อการใช้น้ำ และการป้องกันผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วม

(4) การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก และเหมืองฝายเพื่อการเกษตรของชุมชน พื้นที่การเกษตรของชุมชนหลายแห่งจะตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่สูง มีข้อจำกัดในการจัดการระบบน้ำเพื่อใช้ในการผลิต ดังนั้น อาจพิจารณาถึงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก และระบบเหมืองฝายเพื่อใช้ในการเกษตร และการอุปโภค บริโภคของชุมชน นอกจากนี้ยังสามารถเป็นแหล่งหาอยู่หากินที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อีกด้วย ดังเช่น กรณีชุมชนบ้านทุ่งลุยลาย อ.คอนสาร ที่มีหนองน้ำธรรมชาติในบริเวณป่าชุมชนหัวฝายเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ มีน้ำตลอดปี เนื่องจากในช่วงฤดูฝนน้ำจะไหลจากพื้นที่สูงในเขตป่าลงสู่หนองน้ำ และจะไหลต่อไปยังฝายประจำหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีน้ำใช้สอยตลอดทั้งปี

(5) การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในแปลงเกษตร โดยทั่วไปพื้นที่แปลงเกษตรของชาวบ้านจะจำแนกพื้นที่ที่ลุ่มต่ำที่สุดในแปลงไว้เป็นบ่อสระ เพื่อใช้หาอยู่หากิน ทั้งเป็นแหล่งอาศัยของปลา สัตว์น้ำ ปลูกผักตามขอบบ่อ โดยเฉพาะในช่วงฤดูการทำนา โดยไม่จำเป็นต้องซื้อจากตลาด แต่อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่ได้ปรับระบบการผลิตในแปลงเกษตรเป็นพืชพาณิชย์ ทำให้มีการปรับพื้นที่เกษตรให้หน้าดินเสมอกัน แหล่งน้ำขนาดเล็กจึงลดปริมาณลงตามลำดับ ดังนั้น การพิจารณาสนับสนุนการขุดบ่อสระให้กับเกษตรกรของหน่วยงานราชการ จึงต้องให้ความสำคัญกับความต้องการของเกษตรกร ประสิทธิภาพของการใช้ประโยชน์ และมีระบบการติดตาม สนับสนุนที่ต่อเนื่อง โดยไม่เอาจบประมาณเป็นตัวตั้งเหมือนเช่นอดีตที่ผ่านมา

กล่าวโดยสรุป ทางเลือกในการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อแก้ไขปัญหาแล้ง ปริมาณน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการทางการเกษตร ในระดับชุมชน และครอบครัว จำเป็นต้องพิจารณาบนพื้นฐานความต้องการของชุมชน เกษตรกร สภาพพื้นที่ ฐานทรัพยากรในฐานะต้นทุนในการผลิตที่มีในเขตนิเวศน์ชุมชนนั้นๆ โดยในแต่ละพื้นที่ไม่จำเป็นต้องมีแบบแผนการปฏิบัติที่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม ความเป็นไปได้ในการพัฒนา และข้อเท็จจริงของชุมชนแต่ละแห่งเป็นด้านหลัก ตามเงื่อนไขที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

3.5 บทสรุป

จากรายละเอียดเกี่ยวกับทางเลือกทางออกในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชน ทั้งด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ล้วนมีเนื้อหาใจกลางร่วมที่สำคัญในทุกด้าน คือ สิทธิชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากร ทั้งนี้ด้วยความเชื่อว่า การให้องค์กรชุมชนเป็นผู้ดำเนินการหลัก ทั้งการศึกษาข้อมูล ข้อเท็จจริง การวางแผนการทำงาน การตัดสินใจ และการติดตามผล จะเป็นหลักประกันให้การทำงานมีความยั่งยืน และเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมงานเหล่านั้น ทั้งนี้ การจัดระบบสนับสนุนในด้านต่างๆ ต้องเป็นไปอย่างเหมาะสม และมีลักษณะที่เอื้อให้เกิดการทำงานที่ก้าวหน้าต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทที่ 4

การปรับตัวของชุมชนลุ่มน้ำเซิน

ในประเทศไทยในปัจจุบันเป็นยุคที่อุตสาหกรรมและเทคโนโลยีกลายเป็นแม่แบบการพัฒนาของโลก รัฐบาลในเกือบทุกประเทศต่างเร่งผลิตนโยบายเพื่อตอบสนองต่อทิศทางดังกล่าว แต่กลับลืมที่จะพัฒนารากเหง้าของประเทศที่มีระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมมาก่อน นอกจากนั้น การแสวงหาพัฒนาดังกล่าวยังได้ก่อผลกระทบต่อปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และการแย่งชิงพื้นที่เกษตรกรรมไปเพื่อใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ รวมถึงปัญหาการปรับเปลี่ยนวิถีคิด และมุมมองต่อการพัฒนาสังคม โดยผ่านระบบการศึกษา และการพัฒนา ดังจะเห็นได้จากรูปแบบการผลิตของสวนหมากสวนพลูในพื้นที่ลุ่มน้ำเซิน เริ่มมีการจัดระบบในลักษณะการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น เพื่อหวังผลทางด้านเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก ขณะที่เริ่มมีการปรับพื้นที่สวนหมากดั้งเดิมเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ จำพวกพริก หน่อไม้ฝรั่ง มากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งเกิดจากมาตรการการส่งเสริมของภาครัฐและเอกชนให้ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่เน้นการขายอย่างถั่วเหลือง อ้อย ข้าวโพด เป็นต้น การจำกัดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเข้าถึงการจัดการทรัพยากร ซึ่งหากอยู่ในภาวะดังกล่าวไปเรื่อยๆ ในอนาคต พื้นที่ลุ่มน้ำเซินตอนต้นที่เคยได้รับการกล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ อาจทำให้ชุมชนจำเป็นต้องดิ้นรนทำมาหากินลำบากมากขึ้น อันเนื่องมาจากสาเหตุของความเสื่อมโทรมของทรัพยากร รวมทั้งปัญหาด้านเศรษฐกิจของครอบครัว และชุมชน

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นี้เองจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงที่ภาคส่วนต่างๆ จะต้องตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคตต่อชาวบ้าน ชุมชน และทรัพยากร การกำหนดรูปแบบในการดำรงอยู่ของชุมชน การกำหนดแผนการพัฒนาต่างๆ ของรัฐ และมาตรการการส่งเสริมในด้านต่างๆ จึงต้องให้เหมาะสมสอดคล้องกับระบบภูมิศาสตร์ ความสมบูรณ์ของทรัพยากร และวิถีชีวิตของชุมชนเป็นอย่างดี

4.1 รูปแบบและกระบวนการปรับตัวทางสังคมของชุมชนลุ่มน้ำเซิน

ถ้ามองในมิติด้านสังคมและวัฒนธรรมจะเห็นว่าลุ่มน้ำเซินซึ่งมีความเกี่ยวพันอย่างแยกไม่ออกกับวิถีชีวิตของชุมชนริมสองฝั่งลำน้ำได้อิงอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตของชุมชนไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์จากป่า การเก็บหาของป่าต่างๆ ในรอบปี การจัดการน้ำ ความเกี่ยวพันผีเจ้าผีภู ความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพร และอื่นๆ อีกมากมาย ที่สั่งสมและสืบทอดจนกลายเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น ซึ่งความสัมพันธ์ของชุมชนกับทรัพยากรส่วนใหญ่จะเป็นแบบอยู่ร่วมไม่เข้าไปจัดการหรือรุกรานมากทำให้ธรรมชาติสามารถดูแลและฟื้นตัวขึ้นมาได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่งซึ่งจำเป็นต้อง

รายงานผลการศึกษา : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเซินตอนต้น โดยองค์กรชุมชน

สอดคล้องกับสภาพทางสังคมของพื้นที่นั้นๆ เช่น ได้อาศัยน้ำจากลำน้ำเพื่อการเพาะปลูก และการใช้สอยในด้านอื่น ๆ ดังคำกล่าวที่ว่า

“...เมื่อก่อนชาวบ้านทำระหัดวิดน้ำเข้านา คำมาได้ยินเสียงระหัดวิดน้ำทุกวัน น้ำแต่ก่อนจะใส มีปลาหลาย น้ำจะไหลตลอดปี ไม่เคยขาด...”

“...ชาวบ้านจะทำนา ทำสวน วางจากนาก็หาปลาในน้ำในห้วย ไม่มีอดอยาก...”

กระแสการพัฒนาของรัฐที่ต้องการให้ประเทศทันสมัย เป็นประเทศอุตสาหกรรม ทำให้ ในปี พ.ศ. 2512 รัฐบาลได้สร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ กั้นลำน้ำพรมบริเวณเทือกเขาขุนผาหรือที่เรียกว่าภูผาหยวก เขตอำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ต่อมาได้มีการก่อสร้างเขื่อนห้วยกุ่มเสริมขึ้นอีกแห่งหนึ่งทางตอนใต้ห่างออกไป 40 กิโลเมตร เพื่อเสริมการผลิตกระแสไฟฟ้าของเขื่อนจุฬาภรณ์ และการชลประทาน เสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2523 จากการสร้างเขื่อนดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านระบบนิเวศของลำน้ำ ที่เด่นชัดประการหนึ่งก็คือ จากเดิมที่เป็นลักษณะนิเวศน้ำไหลตลอดปี เกิดการถ่วงเทหุมนเวียนอย่างสมดุลทางด้านสิ่งแวดล้อมในลำน้ำ เปลี่ยนมาเป็นระบบการกักเก็บ และปล่อยน้ำเป็นช่วง ๆ ทำให้ระบบนิเวศเดิมได้ถูกทำลายลง มีวัชพืชเกิดขึ้นในร่องน้ำในฤดูแล้งที่ประสบปัญหาขาดน้ำเป็นช่วง ๆ และเกิดภาวะน้ำเน่าเสีย ลำน้ำตื้นเขินทุก ๆ ปี นอกจากนี้ยังมีผลกระทบต่อจำนวน และปริมาณสัตว์น้ำต่างๆ ลดลง

จากเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศทั้งระบบที่เกิดขึ้นดังกล่าว ย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนที่พึ่งพาอาศัยลำน้ำ ทั้งเพื่อการยังชีพจากการหาอาหาร และน้ำเพื่อการเพาะปลูก อาหารในลำน้ำที่เคยมีอยู่อย่างสมบูรณ์ลดลงอย่างน่าใจหาย ในฤดูแล้งน้ำขาดแคลน น้ำแห้งเป็นช่วง ๆ จากน้ำที่เคยไหลตลอดทั้งปี ไม่เคยขาด ก่อให้เกิดการแย่งชิงน้ำประเภทที่ว่า **“มือใครยาวสาวได้สาวเอา”** เพราะน้ำมีอยู่อย่างจำกัด โดยเฉพาะในฤดูแล้งตั้งแต่เดือนธันวาคม – พฤษภาคม ทุกปี ชาวบ้านต้องสร้างฝายกักเก็บน้ำไว้ใช้ในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งจากการสำรวจในพื้นที่นับตั้งแต่บ้านกุดยม อ.ภูเขียว จนถึงบ้านโนนเขวา อ.เกษตรสมบูรณ์ จ.ชัยภูมิ เป็นระยะทางเพียง 50 กว่ากิโลเมตร เท่านั้นมีฝายถึง 54 ฝาย ซึ่งไม่นับรวมกับฝายที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเอง

เมื่อทางเขื่อนปล่อยน้ำลงมาเป็นระยะ ๆ ประมาณเดือนละ 2 – 3 ครั้ง ชาวบ้านที่อยู่ทางตอนเหนือจึงได้เปรียบหมู่บ้านทางด้านล่างทำให้ขาดแคลนน้ำเพื่อการเพาะปลูก เหล่านี้จะเห็นได้ว่า รัฐบาลไม่มีการดำเนินงานประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแต่อย่างใด

ข้ออ้างของรัฐในการสร้างเขื่อน

ท้ายที่สุดเราก็จะเห็นข้อเท็จจริงว่า นโยบายรัฐที่ผ่านมา และในปัจจุบันที่พยายามอวดอ้างสรรพคุณ นานับประการของการสร้างเขื่อนจะช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรได้

เพราะข้อเท็จจริงที่ปรากฏไม่เพียงแต่กรณีเขื่อนลำน้ำพรม(เขื่อนจุฬาภรณ์) เท่านั้น ยังมีตัวอย่างอีกหลาย ๆ แห่งที่กำลังเผชิญปัญหาเช่นนี้

“...รัฐบาลแก้ไขปัญหาคือเฉพาะหน้าไปแต่ละวัน แทนที่จะเอางบประมาณที่นำไปซื้อรถยนต์ขนน้ำมาแจกจ่ายชาวบ้าน มาพัฒนาแหล่งน้ำที่มีอยู่แล้ว และที่สำคัญพอมาแจกก็แค่วันเดียวก็เหือดหายไป นอกจากนี้ที่ผ่านมา งบ กสช. หมู่บ้านต่าง ๆ นำมาพัฒนาแหล่งน้ำกลับไปสร้างอยู่บนโคก ที่สูง ๆ และไม่มีน้ำเก็บจริง เป็นการสูญเสียงบประมาณไปเฉย ๆ ...”

เป็นคำกล่าวของชาวบ้านที่สะท้อนปัญหาความล้มเหลวการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐบาลที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดี ซึ่งนอกจากไม่สามารถแก้ไขปัญหา และความต้องการที่สามารถตอบสนองต่อชาวบ้านได้ตรงจุดแล้ว ยังสร้างผลกระทบต่อระบบสิ่งแวดล้อมและสังคมชาวบ้านในลุ่มน้ำโดยรวมอีกด้วย

ข้อมูล : การศึกษาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์, 2540

4.2 ระบบเศรษฐกิจและการปรับตัวของชุมชน

ส่วนมิติด้านเศรษฐกิจนั้นพบว่าลำน้ำเขื่อนถือได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ของชุมชนสองฝั่งน้ำ นอกจากใช้กิน อาบ แล้วยังเป็นปัจจัยหลักในการประกอบอาชีพ กล่าวคือ ใช้ในการทำเกษตรกรรมโดยรูปแบบการเกษตรของชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำเขื่อนเป็นการทำการเกษตรแบบหมุนเวียนตลอดทั้งปี รวมทั้งเป็นพื้นที่สำหรับเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็ด ฯลฯ ซึ่งลักษณะการเลี้ยงจะเลี้ยงแบบปล่อยเป็นส่วนใหญ่ รวมถึงเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำชนิดต่างๆ และพืชผักตามธรรมชาติที่ขึ้นริมฝั่งน้ำ เช่น ผักกูด ผักหนาม ผักปอด เทา เป็นต้น ซึ่งถือเป็นการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ (ข้อมูล : จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมาย 6 หมู่บ้าน)

ลุ่มน้ำเขื่อน เป็นลำน้ำที่มีลักษณะไม่กว้างนัก กระแสน้ำมีความเชี่ยวและแรงโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน ทำให้คนในชุมชนมีการคิดค้น เพื่อนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตรซึ่งถือเป็นอาชีพหลักตามลักษณะทั่วไปของสังคมเกษตรกรรม รูปแบบการทำการเกษตรของคนในลุ่มน้ำเขื่อน หากกล่าวตั้งแต่ยุคที่ยังไม่มีการสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ นั้น เกษตรกรบริเวณลุ่มน้ำเขื่อน จะเพาะปลูกข้าวเป็นหลักปีละหนึ่งครั้ง และเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพ เพราะฉะนั้นการทำเกษตรจึงไม่ต้องใช้พื้นที่มากเหมือนเดิมนี่ การใช้น้ำจึงเพียงพอเพื่อความจำเป็นเท่านั้น ปัจจุบันระบบเกษตรบริเวณลุ่มน้ำเขื่อนเปลี่ยนไปเป็นการทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยว ปลูกพืชพาณิชย์เพื่อส่งป้อนโรงงาน อย่างเช่น ถั่วเหลือง อ้อย พริก กระหล่ำ และข้าวโพด ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นพืชที่หน่วยงานรัฐนำมาส่งเสริมแทบทั้งสิ้น การทำการเกษตรแบบนี้จึงต้องใช้พื้นที่มาก และต้องใช้ยาฆ่าแมลงในปริมาณที่มากด้วย ต้นทุนการผลิตจึงสูง

รายงานผลการศึกษา : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น โดยองค์กรชุมชน

ตามไปด้วยแต่ในขณะเดียวกันก็ไม่สามารถกำหนดกลไกตลาดและราคาขายเองได้จึงเป็นเหตุให้เกษตรกรประสบปัญหานี้สิน และล้มเหลวจากการทำการเกษตรเรื่อยมา โดยตั้งแต่อดีตนั้นจะอิงอาศัยฐานทรัพยากรเป็นหลักในด้านแหล่งน้ำแต่ปัจจุบันเมื่อน้ำไม่พอจึงเกิดการแย่งชิงน้ำเพื่อเพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น

ตารางที่ 4.1 เปรียบเทียบระบบการผลิตจากอดีต-ปัจจุบัน

รูปแบบการผลิต	อดีต	ปัจจุบัน
1. ระบบเกษตรสวนหมาก-สวนพลู	<ul style="list-style-type: none"> - เกษตรสวนหลังบ้าน กิน / ใช้ / แบ่งขาย - รูปแบบการปลูกดั้งเดิมตามธรรมชาติ 	<ul style="list-style-type: none"> - เพื่อการค้ามากขึ้น - มีการจัดการระบบการผลิต / ดีแปลง/ยกร่อง/ทำระบบน้ำ/ใส่ปุ๋ยเคมี
2. การทำนาปี	<ul style="list-style-type: none"> - ตามฤดูกาล / ใช้น้ำฝน - พึ่งพาฐานทรัพยากรธรรมชาติ - ต้นทุนการผลิตถูก - ปลูกเพื่อกิน - ชาวนาปลูกข้าวนาปี / ข้าวไร่ - แรงงานสัตว์ / แรงงานในครอบครัว / เอาแรงเพื่อนบ้าน 	<ul style="list-style-type: none"> - ตามฤดู ใช้น้ำฝน / มีเครื่องสูบน้ำ - ต้นทุนการผลิตสูง - ปลูกเพื่อกิน / ขาย - เลิกทำนาประมาณ 40% - ใช้เครื่องจักร / แรงงานจ้าง วันละ 130 บาท / ต่อวัน - เปลี่ยนที่นาเป็นไร่ย่อยเพราะจัดการง่ายกว่าและต้นทุนถูกกว่าทำนา (การปลูกย่อยแต่ละรุ่นสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ประมาณ 3-4 ครั้ง ขึ้นอยู่กับการบำรุงรักษาต่อไร่) - ขายย่อยซื้อข้าวกิน
3. การเลี้ยงสัตว์ 3.1. วัว / ควาย 3.2. เป็ด / ไก่ 3.3. ปลา 3.4. หมู	<ul style="list-style-type: none"> - เลี้ยงตามป่าโคกแบบปล่อยฝูง - หากินตามธรรมชาติ - เลี้ยงไว้กิน / ขาย 	<ul style="list-style-type: none"> - พื้นที่เลี้ยงสัตว์ประกาศเป็นเขตอนุรักษ์ - ห้ามเลี้ยงสัตว์ในเขตป่าอนุรักษ์ - ไม่ค่อยมีคนเลี้ยง - เลี้ยงขุดบ่อดิน / บ่อปูนซีเมนต์ / บ่อพลาสติก / กระชังตามลำน้ำ - เลี้ยงขาย
4. การปลูกอ้อย	<ul style="list-style-type: none"> - ทำน้ำอ้อย / กิน / ขาย - ครอบครัว ละ 1-2 งาน 	<ul style="list-style-type: none"> - ขายโรงงานทำน้ำตาล(ภูเขียว/หนองเรือ) - แปลงขนาดใหญ่ ตั้งแต่ 10 ไร่ขึ้นไป - จ้างแรงงานต้นทุนการผลิตสูง - ใช้ สารเคมีเพิ่มมากขึ้น

		<ul style="list-style-type: none"> - ใช้น้ำในการบำรุงตอมมาก - รัฐและบริษัทส่งเสริมการปลูกอ้อยในพื้นที่ประกาศเป็นเขตส่งเสริมการปลูกอ้อย (สนับสนุนเงินทุน/ปัจจัยการผลิต) - เพิ่มพื้นที่เพาะปลูกอ้อย
5. การปลูกข้าวโพด	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าวโพดพันธุ์พื้นบ้าน - ปลูกไวกิน/เหลื่อขาย - เมล็ดพันธุ์ดั้งเดิม 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกข้าวโพดพันธุ์ส่งเสริม ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อป้อนโรงงาน - ปลูกขายส่งพ่อค้า - เมล็ดพันธุ์ซื้อจากตลาด - ใช้สารเคมีเข้มข้น - มีการขยายพื้นที่เพาะปลูก
6. การปลูกผัก/พืชล้มลุก	- ปลูกไวกินและขาย ครอบครั้ว ละ 1-2 งาน	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกเพื่อขาย (กะหล่ำ/คะน้า/ถั่วฝักยาว เป็นต้น) - ใช้สารเคมีเข้มข้น - ซื้อเมล็ดพันธุ์จากตลาด
7. การทำสวนไม้ยืนต้น	- ปลูกไวกิน / เหลื่อขาย	<ul style="list-style-type: none"> - ซื้อกิน - นำพื้นที่ไปปลูกอ้อย/พืชเศรษฐกิจ อาทิ ข้าวโพด/อ้อย/ยางพารา เป็นต้น
8. ถั่วชนิดต่างๆ	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกไวกิน เหลื่อขาย - ปลูกตามธรรมชาติ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลูกขาย เช่น ถั่วเหลือง ถั่วฝักยาว ถั่วแดง ถั่วเขียว เป็นต้น - ซื้อเมล็ดพันธุ์ - ใช้สารเคมี
9. การทำประมงพื้นบ้าน	<ul style="list-style-type: none"> - หาดู๋ หากิน - เครื่องมือพื้นบ้าน อาทิ แห มอง สวิง สะดุ้ง ฯลฯ 	<ul style="list-style-type: none"> - หาดู๋ หากิน - เพื่อขาย - ใช้ไฟฟ้าช็อต หรือยาเบื่อ
10. การเก็บหาของป่า	<ul style="list-style-type: none"> - หาดู๋ หากิน - เพื่อขาย 	<ul style="list-style-type: none"> - หาดู๋ หากิน - หาเพื่อขาย - ขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้

ที่มา ; จากการประชุมกลุ่มนักวิจัยชุมชน 6 หมู่บ้าน

ตารางที่ 4.2 แสดงการประกอบอาชีพของชาวบ้าน

อาชีพ	จำนวนเฉลี่ย % ร้อยละ	ประเภทอาชีพ
-------	----------------------	-------------

รายงานผลการศึกษา : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในกลุ่มน้ำเขินตอนต้น โดยองค์กรชุมชน

1. ทำการเกษตร ทำนา ทำไร่	80	อาชีพหลัก
2. รับจ้างทั่วไป	60	อาชีพหลัก/อาชีพเสริม
3. อาชีพอื่นๆ ทั่วไป	60	อาชีพหลัก/อาชีพเสริม
4. เก็บหาของป่า	60	อาชีพหลัก/อาชีพเสริม
5. ทำประมงน้ำจืด	100	อาชีพเสริม(หากิน)
6. เลี้ยงสัตว์	30	อาชีพเสริม

ที่มา : ข้อมูลจากการประชุมกลุ่ม 6 หมู่บ้าน

จากตารางที่ 4.1 และ 4.2 จะพบว่าวิถีชีวิตส่วนใหญ่ของชาวบ้านในกลุ่มน้ำเงินยังเป็นสังคมเกษตรกรรมและอิงอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เป็นสำคัญ ซึ่งในรอบเวลา 1 ปีจะเห็นว่าแหล่งรายได้ใหญ่ๆ จะมาจากภาคการเกษตร ถึงร้อยละ 80 และการเก็บหาของป่าเป็นรายได้เสริม ซึ่งชาวบ้านเองสามารถอยู่ได้หากยังสามารถดำรงชีพในรูปแบบเช่นนี้ได้ต่อไป ซึ่งแน่นอนว่าจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับอิสระในการใช้ประโยชน์และการกำหนดมาตรการในการจัดการทรัพยากรด้านต่างๆ จากองค์กรต่างๆ ทั้งหน่วยงานของรัฐและองค์กรต่างๆ ในท้องถิ่นเพื่อหนุนเสริมต่อไป

4.3 การปรับตัวและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืน

ด้วยความสำคัญของพื้นที่บริเวณต้นน้ำเงิน ทั้งในฐานะทางนิเวศวิทยาที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารสำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนใช้ประโยชน์มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน ซึ่งหากพิจารณาจากสถานภาพปัญหาการรุกรานของนายทุน แผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่เหมาะสม การมองทรัพยากรในมิติทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียวและยังมอง คนแปลกแยกจากทรัพยากรอยู่อย่างปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมาในอนาคตได้ ไม่ว่าจะเป็นการสูญหายของภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ความขัดแย้งของผู้เข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรกลุ่มต่างๆ และการใช้ทรัพยากรที่นำมาซึ่งความเสื่อมโทรมอย่างที่ไม่มีความเสียหายได้ ทั้งหมดทั้งปวงล้วนส่งผลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านแทบทั้งสิ้น ซึ่งหากจะกล่าวว่าชีวิตคนในกลุ่มน้ำเงินตั้งแต่เกิดจนตาย หรือตั้งแต่เข้ายันค่ำ ล้วนต้องพึ่งพาประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งในการใช้เป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ไม่ว่าจะเป็นการหาของป่าเพื่อกิน เพื่อขาย การประกอบอาชีพ รักษาอาการป่วยไข้ หรือการซ่อมแซมบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ซึ่งล้วนแล้วแต่จำเป็นต่อการดำรงชีพทั้งสิ้น โดยฐานทรัพยากรในอดีตนั้นมีอยู่อย่างสมบูรณ์สามารถเกื้อหนุนชาวบ้านให้มีชีวิตอยู่ได้ตลอดทั้งปี แต่ ณ ปัจจุบัน แล้วค่อนข้างจะลดปริมาณและจำนวนลง รวมถึงการถูกหวงกั้นการเข้าไปใช้ประโยชน์จากหน่วยงานรัฐแทบทั้งสิ้น

รายงานผลการศึกษา : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในกลุ่มน้ำเงินตอนต้น โดยองค์กรชุมชน

ตารางที่ 4.3 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในรอบปีของชุมชน

กิจกรรม/ชนิด	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	หมายเหตุ
หาฟืน	←→												มี.ค.-เม.ย. จะ หาง่าย (หาใช้)
เก็บผักต่างๆ น้ำ		←→				→							หากิน
เห็ดดิน,เห็ดโคก				←→						→			หากิน หาขาย
หาเห็ดขอนขาว เห็ดหนู			←→		→								หากิน หาขาย
หาหน่อไม้				←→						→			หากิน หาขาย
เลี้ยงวัว ควาย	←										→		เลี้ยงวัวในป่า
หาทุ้ง หอย ปลา	←										→		หากิน
หาเก็บ เชียด	←→												หากิน
หาอึ่ง		←→		→									หากิน หาขาย
หากบนา			←→										หากิน
หาฟากไม้ซ่อมนบ้าน (ไม้ไผ่)	←→												หาใช้
เกี่ยวหญ้าคา	←→												หาใช้
หาไม้ไผ่ทำตะกร้า และจักสาน	←											→	หาใช้
หาสมุนไพร	←											→	หาได้บางชนิด ตามฤดู (หา ใช้)
เก็บผักหวาน			←→		→								หากิน หาขาย
หาผึ้ง				←→									หาขาย หากิน
หาเต่า แล่น				←→									หากิน
หาแมงแค่ง											←→		หากิน
ล่าสัตว์เล็ก	←											→	หากิน
หาไข่มดแดง มดฮี		←→											หากิน หาขาย
ตัดยอดหวาย หา เป้ง	←											→	ก.พ.-มี.ค. หา ง่ายเพราะไฟ ไหม้ป่า
หาอินบุง อีลอก				←→					→				หากิน หาขาย

เก็บมะขามป้อม	←	→											หากิน หาขาย
มะกอก ส้มมอ	←	→											หากิน หาขาย
เก็บหมากก่อ									←	→			หากิน
หาไม้ข้าวหลาม				←							→		หากิน
เก็บเห็ดบด (เห็ด กะด้าง)	←	→											หากิน หาขาย
หาไข่จิ้งจก				←	→								หากิน
หาแมงทับ							←	→					หากิน
หาแมงอี่นูน				←	→								หากิน
หาแมงกอก แมง คาม								←	→				หากิน
หาตุ๋น อื่น	←											→	หากิน

ที่มา : ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สอบถามผู้รู้และชาวบ้านในชุมชนเป้าหมาย

จากตารางที่ 4.3 จะเห็นได้ว่าในรอบปีหนึ่งๆ ชาวบ้านจะมีกิจกรรมที่สัมพันธ์กับทรัพยากรป่าไม้ โดยตลอด โดยเฉพาะชาวบ้าน บ้านห้วยทรายทอง ห้วยสนามทราย และบ้านวังมน ซึ่งร้อยละ80 เป็นชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินและที่ทำกินไม่เพียงพอ ซึ่งป่าและของป่าถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารที่มีความสำคัญมาก ซึ่งเป็นการหากิน หาใช้ เป็นหลักหากได้มากพอหรือเหลือจากการบริโภคในครอบครัว และใช้ประโยชน์ในครอบครัวก็จะนำไปขายสร้างรายได้เสริมต่อไป และชาวบ้านบางรายก็เก็บหาของป่าเป็นอาชีพหลักอีกด้วย เช่น บ้านห้วยสนามทราย บ้านห้วยทรายทอง และบางส่วนของบ้านวังมน เป็นต้น

สภาพภาพของพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำเซิน

การหายไปของพันธุ์ปลาประจำถิ่นในลุ่มน้ำเซินภายหลังการสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ จากการสำรวจของโครงการพัฒนาและอนุรักษ์ลำนํ้าพรม ได้แบ่งพันธุ์ปลาที่เคยมีและเคยจับได้ในลำนํ้าพรม และพันธุ์ปลาที่สูญหายไปแล้วดังนี้

1. ปลาที่เคยมีและเคยจับได้ในลำนํ้าพรมมี 52 ชนิด

1. ปลาบั้ง	2. ปลาอีจน	3. ปลาบู่	4. ปลาค้าว
5. ปลาเปาะ	6. ปลาปีกไก่	7. ปลานาง	8. ปลาเสือ
9. ปลาบักแปบ	10. ปลากุ่ม	11.ปลาตอง (ปลากทราย)	12. ปลายอน
13. ปลาชะโด	14. ปลาเพี้ย	15. ปลาคุ้มรวม	13. ปลาหลด
17. ปลาชี่เฮี้ย	18. ปลาแดง	19. ปลาเก่า	20. ปลาหมัด

รายงานผลการศึกษา : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเซินตอนต้น โดยองค์กรชุมชน

21. ปลาไหล	22. ปลาอีโทะ	23. ปลากัด	24. ปลากั้ง
25. ปลาสลิด	26. ปลาสร้อย	27. ปลาขาวเก	28. ปลาหลดทง
29. ปลาอืด	30. ปลาป่าน	31. ปลาฮากกล้วย	32. ปลาขานา
33. ปลาจาด	34. ปลาเซียม	35. ปลาตุก	36. ปลาขามน
37. ปลาสุต	38. ปลาชอน	39. ปลาไส้ตัน	40. ปลานกเขา
41. ปลาชีว	42. ปลาเซ็ง (หมอ)	46. ปลาแขยง	44. ปลาแม่น้ำสีเงิน
45. ปลาตะโกก	46. ปลากด	47. ปลาคาบของ	48. ปลาขาวเก้ง
49. ปลาหลด	50. ปลาหมู	51. ปลาฝา(ตะพาบ)	52. ปลากระเดิด (กระดี่)

2. ปลาที่หายและคาดว่าจะสูญพันธุ์ไปแล้วมี 24 ชนิด

1. ปลาปิ้ง	2. ปลาซีเลีย	3. ปลาฝา	4. ปลานาง
5. ปลาปึกไก่	6. ปลาสร้อยหัวแข็ง	7. ปลากุ่ม	8. ปลาบักแปบ
9. ปลาอีโทะ	10. ปลาชะโด	11. ปลาหยอน	12. ปลาหมู
13. ปลาอีจัน	14. ปลาคุ้ยราม	15. ปลาไส้ตัน	16. ปลาเป่า
17. ปลาเก็ง	18. ปลาตะโกก	19. ปลาเสือ	20. ปลาเซียม
21. ปลาขาวเก้ง	22. ปลาเพี้ย	23. ปลานกเขา	24. ปลาค้อกั้ง

ที่มา : ปรับปรุงจากการสำรวจของโครงการพัฒนาและอนุรักษ์ลำน้ำพรม, 2540 และการสำรวจของ ทีมวิจัย

จากการสำรวจพันธุ์ปลาของทีมวิจัยและการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่ทำประมงน้ำจืดพบว่า ปริมาณ ปลาที่หาได้น้อยลงและรสชาติไม่เหมือนเดิม ทำให้ปลาที่จับได้พอเพียงสำหรับบริโภคในครอบครัวแต่ไม่ พอเพียงพอต่อการนำไปขายสร้างรายได้แต่ทั้งนี้ในหลายชุมชนก็มีมาตรการในการอนุรักษ์แหล่งพันธุ์ปลาไว้ เป็นเป็นแหล่งอาหารของชุมชน ดังอย่างเช่น บ้านวังมน เป็นต้น

4.4 วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับจัดการทรัพยากร

หากจะดูในแง่ของวิถีวัฒนธรรม ความเชื่อ และจิตวิญญาณ ดั้งเดิมของคนในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น จะเห็นได้ว่าทุกหมู่บ้านในแถบลุ่มน้ำเขื่อนจะตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อลำห้วยสายนั้นๆ ที่ไหล ผ่านชุมชน เช่น บ้านห้วยสนามทราย ห้วยทรายทอง บ้านวังปลากวน บ้านน้ำอุ่น บ้านวังมน เป็นต้น หรือบางชุมชนที่เป็น ชุมชนดั้งเดิม มีรูปแบบการจัดการเพื่อรักษาดูแลน้ำโดยใช้ความเชื่อด้านจิตวิญญาณเป็นเครื่องมือ ในการ

รายงานผลการศึกษา : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้น โดยองค์กรชุมชน

ทำมาหากินจะอยู่กินแบบพึ่งพาธรรมชาติ ชีวิตอยู่กับป่าจะมีร่องน้ำหาสองเขียดอีเหียด กบลิ้น เขียด ปูหิน หน่อไม้ เห็ด ผักต่างๆ กระจอกกระแต นก ไก่ป่า เก้ง กวาง หากินตามป่า ปลุกพริก ถั่ว พืชผักต่างๆ กินเอง น้ำก็กินซึมน้ำซับ (น้ำข้าง) ไม่มีการซื้อ ฝ่ายก็ทออิ้ว ดิด ผ้าถุง ผ้าห่ม มุ้ง ฯลฯ ตอนเย็นจะพากันไปหาเก็บ ฟินแต่ไม่ได้ตัดต้นไม้ จะเอาไม้ที่ตายแล้วชีวิตคนป่าไม่ได้ตัดต้นไม้ทำลายป่า โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่เชื่อว่า มีผีจึงพากันกลัวผี **“ไม้ต้นใหญ่มีผี สาวผู้ดีมีคนจอง”** พ่อจ๋า (ผู้ทำพิธี) จะห้ามตัดต้นไม้ใหญ่มีความเชื่อว่า มีผีสาว เทวดาคุ่มครองรักษาป่า น้ำก็เหมือนกันเชื่อว่ามีพญานาค ไม่ให้ไปหากินในน้ำลึก เดียวพญานาค ดึงเอาให้หากินใกล้ๆ กับฝั่งจึงพากันกลัวแต่ไม่เคยเห็น เป็นความเชื่อที่นับถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ รูปแบบพิธีกรรมที่ใช้ในการจัดการดูแลรักษาทรัพยากรมีดังนี้

มีการตั้งศาลปู่ตาตามหัวน้ำผุด หรือตามลำห้วยสำคัญๆ เช่น เจ้าพ่อหินตั้ง ที่บ้านห้วยสนามทราย เจ้าพ่อขุนวิชัยที่บ้านน้ำอุ่น หรือเจ้าพ่อด้วงบ้านวังปลาแก้ว เป็นต้น เพื่อเป็นที่สักการะและยำเกรงให้ ชาวบ้านไม่กล้าทำลาย

การใช้ระหัดวิดน้ำ ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาเก่าแก่ดั้งเดิมของชุมชนในแถบลุ่มน้ำเขิน ในอดีตวิถีชีวิตของชาวบ้าน ปัจจุบันระหัดวิดน้ำที่ยังคงสภาพสมบูรณ์และใช้ประโยชน์มาอย่างต่อเนื่องเหลืออยู่เพียง แห่งเดียว บริเวณบ้านโนนหัน ต.โนนสะอาด อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น ต่อเนื่องกับบ้านโนนหวานไพร ต.ดงบัง อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ ทั้งนี้ เนื่องจากพัฒนาการด้านเทคโนโลยีในการใช้ประโยชน์จากน้ำได้รับความนิยม จากชาวบ้านมากขึ้น ซึ่งนั่นหมายความว่าวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน การใช้ระบบเครือญาติ และการเคารพอาวุโส ซึ่งรูปแบบวิถีวัฒนธรรม ความเชื่อ บางอย่างได้สูญหายไปตามกาลเวลา

1.5 บทสรุป

จากการศึกษาของทีมวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบและวิธีการปรับตัวของชุมชนในลุ่มน้ำเขิน พบว่าพื้นที่ใน เขตลุ่มน้ำเขินตอนต้น ถือได้ว่าเป็นเขตนิเวศน์ที่มีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจแบบการพึ่งตนเอง สังคม วัฒนธรรม ที่เก่าแก่ และทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารสำคัญของภาค ตะวันออกเฉียงเหนือที่ยังคงสภาพของความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ มีความหลากหลายทั้งพันธุ์พืชพันธุ์ สัตว์ มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ และแหล่งธาตุ เป็นพื้นที่ซึ่งเหมาะแก่การทำการเกษตรเป็น อย่างยิ่ง ซึ่งมีการปลูกข้าวเพื่อกินเพื่อขาย การทำสวนเกษตรผสมผสาน การปลูกสวนหมาก สวนพลู การ ทำไร่ ทำสวน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่งผูกโยงอยู่กับประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตการกิน การอยู่ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กระทั่งปัจจุบันมากได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญของ ชาวบ้านและส่งขายไปยังต่างประเทศอีกด้วย

บทที่ 5

ข้อเสนอต่อการแก้ไขปัญหาและรูปแบบการจัดการปัญหาของชุมชน

จากปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำเซินไม่ว่าจะเป็นปัญหาน้ำ ปัญหาความไม่มีความมั่นคงในการถือครองที่ดินและที่อยู่อาศัยซึ่งเกิดจากพื้นที่ส่วนใหญ่ยังทับซ้อนกับพื้นที่ของรัฐ และเอกชน มาตรการการส่งเสริมต่างๆ ที่ขาดการศึกษาความเหมาะสมของพื้นที่และการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น ได้ส่งผลให้เกิดปัญหาทางสังคมด้านต่างๆ ตามมาในระดับท้องถิ่น

ผลการศึกษาถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำเซินตอนต้นในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้น พบว่าชุมชนเองต้องการการเข้าถึงและการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมที่ชัดเจนกับภาคส่วนต่างๆ โดยมีชุดข้อเสนอต่อการบริหารจัดการทรัพยากรดังนี้

5.1 ข้อเสนอต่อการแก้ไขปัญหา

5.1.1 ข้อเสนอแนวทางการจัดการพัฒนาและฟื้นฟูลุ่มน้ำ

1.) กรณีบ้านทุ่งลุยลาย ที่เป็นชุมชนในพื้นที่สูง รัฐต้องสนับสนุนเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก สนับสนุนทุนให้เปล่าในการขุดเจาะบาดาลเพื่อการเกษตรสำหรับเกษตรกรที่ขาดแคลนน้ำและไม่มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ

2.) แผนการพัฒนาด้วยการขุดลอกลำห้วย หรือลำน้ำเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องทำแต่มีข้อควรปฏิบัติดังนี้

(1) ต้องไม่ทำลายต้นไม้ใหญ่รอบริมฝั่งน้ำเป็นเด็ดขาด เพราะเท่ากับทำลายระบบนิเวศของลำน้ำ รวมทั้งที่อยู่อาศัยที่หากินของสัตว์น้ำ

(2) ต้องนำดินหรือตะกอนเอาไปทิ้งที่อื่น เพราะ เนื่องจากดินหรือตะกอนนั้น เป็นดินทราย หรือโคลนตมพอลงตกลมาจะไหลลงลำน้ำเช่นเดิม ตัวอย่างเช่น โครงการอีสานเขียวที่ลอกลำห้วย

(3) การทำฝายกั้นลำห้วยต้องทำฝายน้ำล้นและมีขนาดความสูงลดหลั่นไปตามความลาดเอียงของลำน้ำที่ไหลไป มิฉะนั้นจะเกิดปัญหาเช่น ฝายโนนเขวาลำน้ำพรมที่ทำสูงเกินกว่าฝายอื่นๆ น้ำจึงมีแต่ถูกกักไว้ที่ฝายโนนเขวา จึงเกิดปัญหาน้ำไม่พอในช่วงปลายน้ำจึงเกิดการตามน้ำโดยชาวบ้าน และห้ามทำเขื่อนแบบประตูน้ำเด็ดขาด ทำให้ปลาไม่สามารถขึ้นไปวางไข่ที่ต้นน้ำได้

3.) แนวทางการจัดสรรน้ำจะต้องตั้งเป็นคณะกรรมการในระดับลุ่มน้ำย่อยโดยมีตัวแทนเกษตรกรผู้ใช้น้ำเข้ามาร่วมในการจัดสรรด้วยมิฉะนั้นจะเป็นปัญหา เช่น ลำน้ำพรมที่เป็นปัญหาในปัจจุบัน ซึ่งขึ้นอยู่กับไฟฟ้าฝ่ายผลิตเป็นเจ้าของลำน้ำพรม จะเปิดปิดน้ำเมื่อไรก็ได้ และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตเป็นใครก็เป็นแค่รัฐวิสาหกิจที่หากำไรเข้าตัวและอยากตั้งเป็นบริษัทขายไฟฟ้าแพง ๆ โดยใช้เงินภาษีและลำน้ำสาธารณะของชาวบ้าน

4.) สนับสนุนการทำเกษตรแบบวนเกษตร หรือไร่นาสวนผสม หรือเกษตรผสมผสานในพื้นที่ต้นน้ำ หรือริมลำน้ำ และรณรงค์ให้เกษตรกรเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรที่ใช้สารเคมีอย่างจริงจัง เพื่อรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและเพื่อการลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกรด้วย

5.1.2 ข้อเสนอต่อหน่วยงานรัฐในระดับพื้นที่

- 1.) กฎหมายและนโยบายของรัฐต้องสนับสนุนส่งเสริมการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น
- 2.) ชุมชนต้องมีสิทธิหรืออำนาจในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นได้ เช่น การส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งพันธุ์ปลา การฟื้นฟูและจัดการพื้นที่ต้นน้ำอย่างมีส่วนร่วม การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน เป็นต้น การดำเนินการใดๆ ที่มีผลกระทบต่อชุมชน ต้องได้รับความเห็นชอบจากชุมชนก่อน
- 3.) องค์ความรู้ และภูมิปัญญาของชาวบ้านต่างๆ ต้องได้รับการศึกษาพัฒนาระดับและตอบสนองต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจและ สังคม ของชุมชนท้องถิ่น
- 4.) ให้ยกเลิกการประกาศเป็นเขตแหล่งแร่และการให้สัมปทานทำเหมืองหินในพื้นที่ ต้นน้ำลำธาร และที่ตั้งชุมชน
- 5.) พิจารณาจัดหาที่ดินทำกินให้กับชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินและที่ดินทำกินไม่เพียงพอและจัดหาแหล่งน้ำสำรองสำหรับการเกษตรที่เหมาะสมโดยเฉพาะ ส่งเสริมการทำเกษตรแบบยั่งยืนของชาวบ้าน

5.2. รูปแบบการจัดการปัญหาของชุมชน

5.2.1. การใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการทรัพยากร

ภูมิปัญญา และจารีต ประเพณีความเชื่อของชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรได้ อาทิ ระหัดวิดน้ำถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาเก่าแก่ดั้งเดิมของชุมชนที่อยู่อาศัยบริเวณลำน้ำเขินโดยสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการนำน้ำเข้าสู่แปลงเกษตร เนื่องจากระดับน้ำในแม่น้ำเขินนั้นมีระดับต่ำกว่าพื้นที่ทำกิน

คนดั้งเดิมจึงคิดค้นวิธีในการที่จะนำน้ำเข้าสู่ที่นา จากการศึกษาและสำรวจบริเวณลุ่มน้ำเงิน พบว่า ะหวัดวิดน้ำที่ยังคงสภาพที่สมบูรณ์และใช้ประโยชน์มาอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งเหลืออยู่ เพียงอันเดียว อยู่ที่บ้านโนนหัน ตำบลโนนหัน อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น รวมถึงการใช้ระบบ เครื่องสูบน้ำ ระบบอาวูโสและความเชื่อที่สละสมาแต่บรรพบุรุษ ในการจัดการปัญหาในชุมชนและการ ดูแลรักษาใช้ประโยชน์จากทรัพยากร อาทิ การตั้งศาลเจ้าพ่อ บริเวณแหล่งน้ำผุดต่างๆ เพื่อปกป้อง รักษาแหล่งน้ำและทรัพยากรให้คนเคารพยำเกรงไม่กล้าบุกรุกทำลาย เป็นต้น

ภาครัฐเองต้องยอมรับความหลากหลายของชุมชนในการจัดการน้ำด้วยองค์กรชุมชน ซึ่ง ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ มีรูปแบบและภูมิปัญญาในการบริหารจัดการทรัพยากรอยู่แล้วในรูปแบบของจารีต ประเพณี ความเชื่อซึ่งที่ผ่านมารัฐไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร เช่น ภาคเหนือ มีระบบเหมืองฝาย ภาค อีสาน มีระหวัด ระบบเครื่องสูบน้ำในการแบ่งปันน้ำ เป็นต้น แต่บทเรียนที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าการที่รัฐ ผูกขาดการจัดการทรัพยากรที่ผ่านมาล้วนสร้างความขัดแย้งในชุมชน ลดทอนสิทธิของชาวบ้าน ผู้ใช้น้ำให้เหลือเพียงสิทธิในการรื้อรับการจัดสรรจากรัฐ โดยปิดช่องทางการมีส่วนร่วมในการจัดการ ทรัพยากรน้ำของชาวบ้านผู้ใช้น้ำไปโดยปริยาย เช่น กรณีเขื่อนปากมูล เขื่อนราษีไศล หรือเขื่อนจุฬา ภรณ์ เป็นต้น

5.2.2. การสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน

ในการจัดการน้ำทุกระดับ ต้องเปิดให้มีส่วนร่วมของประชาชน ในการบริหารจัดการทรัพยากร น้ำที่ผ่านมารัฐได้ให้ความสำคัญกับลุ่มน้ำขนาดใหญ่เป็นหลัก เป็นภาพรวมของปัญหาเรื่องน้ำของทั้ง ประเทศ และมีบทบาทในการครอบงำการจัดการน้ำในส่วนอื่นๆ ของประเทศมาโดยตลอด ในปัจจุบัน แม้จะมีการแบ่งลุ่มน้ำทั่วประเทศออกเป็น 25 ลุ่มน้ำ และมีการแต่งตั้งคณะอนุกรรมการบริหารจัดการ ทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำต่างๆ ไปแล้วมากกว่า 10 ลุ่มน้ำ แต่ฐานของปัญหาและทิศทางในการจัดการ ยังคงถูกครอบงำโดยรัฐ จึงทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียกลุ่มต่างๆ ในการบริหารจัดการ นอกจากนี้การใช้ภาพรวมของลุ่มน้ำใหญ่ไม่สามารถสะท้อนสภาพปัญหาและ ข้อเท็จจริงในระดับลุ่มน้ำย่อยซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายตามบริบททางสังคม วัฒนธรรม และ กลุ่มชาติพันธุ์ในแต่ละลุ่มน้ำได้

ทั้งนี้รวมถึงสิทธิในการจัดการน้ำของชุมชน สิทธิในน้ำ ต้องมีความหลากหลาย ทั้งสิทธิของ รัฐ สิทธิของเอกชน และสิทธิของชุมชน หรือสิทธิในการเข้าถึง สิทธิในการใช้ สิทธิในการจัดการ สิทธิ ในการกีดกัน และสิทธิในการถ่ายโอน มีทั้งสิทธิที่ผูกติดอยู่กับที่ดินและผูกติดอยู่กับการใช้ ดังนั้นเรื่อง สิทธิ จึงเป็นเรื่องที่มีความซับซ้อน และจำเป็นต้องมีการศึกษาให้มีความชัดเจนมากขึ้น (กนกวรรณ มะโนมณ, 2547) ซึ่งการกำหนดรูปแบบการมีส่วนร่วมต้องยึดหลักความเสมอภาคและความเทียมกัน

ระหว่างรัฐและชุมชน ไม่ใช่ทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมเพียงรับรู้ และร่วมปฏิบัติเท่านั้นแต่ยังต้องร่วมถึงการร่วมศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับภูมินิเวศน์ของชุมชนท้องถิ่นและการกำหนดรูปแบบและแนวทางที่สอดคล้องต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนนั้นๆ ด้วย

5.2.3. การสร้างโครงข่ายและขยายความรู้ความเข้าใจในการดูแลจัดการ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับลุ่มน้ำเงินไม่ว่าจะเป็นเหตุมาจากธรรมชาติหรือชุมชนและแนวนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นความเสื่อมโทรมของลำน้ำและคุณภาพน้ำ ความเสื่อมโทรมการใช้ประโยชน์ในที่ดินอย่างไม่เหมาะสม การจัดการพื้นฟูลำน้ำอย่างขาดความเข้าใจ ล้วนเป็นสาเหตุให้ทรัพยากรลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วซึ่งก่อผลกระทบโดยตรงต่อการใช้ชีวิตของคนชุมชนในพื้นที่นั้นอย่างขาดเสียมิได้ ดังนั้น คน หรือชุมชนใดที่มีวิถีชีวิตในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์และการดูแลทรัพยากรของชุมชนให้มีความสมบูรณ์และยั่งยืนสืบไปจนชั่วลูกหลาน รวมถึงการสร้างเครือข่ายเพื่อเชื่อมร้อยกันในการจัดการดูแลรักษาทรัพยากรร่วมกันทั้งระบบโดยการ

- 1.) จัดทำแผนแม่บทลุ่มน้ำ ชุมชนต้องกำหนดรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมร่วมกัน
- 2.) การจัดรูปองค์กรชาวบ้าน และการประสานงานเครือข่ายพันธมิตร ชาวบ้านผู้เดือดร้อนจะรวมกลุ่มแก้ไขปัญหาร่วมกันในระยะแรก เมื่อกระบวนการทำงานมีพัฒนาการมากขึ้น กิจกรรมการดำเนินงานของกลุ่มจะขยายผลมากขึ้น เช่น การดูแลอนุรักษ์พื้นฟูลุ่มน้ำ การเฝ้าระวังคุณภาพลุ่มน้ำ การขยายพันธมิตรและเครือข่าย การแสวงหาแนวร่วมพันธมิตรกับองค์กรชาวบ้าน หรือกลุ่มพันธมิตรอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น
- 3.) การจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชาวบ้าน ในอีกด้านหนึ่งความพยายามในการนำเสนอทางเลือกการจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชนถือเป็นมาตรการ แนวทางที่จะนำไปสู่การสร้างหลักประกันความยั่งยืนของชุมชน เช่น การจัดการพื้นฟูพื้นที่ป่าชุมชน การพัฒนามาตรการจัดการที่ดินโดยชุมชน การพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวเป็นไปทั้งการสร้างรูปธรรมระดับพื้นที่และการผลักดันเชิงนโยบาย เช่น การผลักดันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ร่างพระราชบัญญัติปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เป็นต้น
- 4.) การพัฒนาบุคลากรในชุมชน ในการวิเคราะห์ปัญหาเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกและตระหนักถึงคุณค่าของการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

5.3. บทสรุป

กล่าวโดยสรุปแล้วโครงการพัฒนาและจัดการทรัพยากรของรัฐจำนวนมาก ทั้งโครงการขนาดเล็ก ขนาดกลาง จนถึงโครงการขนาดใหญ่ หรือนโยบายในการจัดการน้ำของรัฐหรือมาตรการฟื้นฟูลำน้ำที่ขาดการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ล้วนส่งผลให้เกิดการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เป็นพื้นฐานในการทำมาหากินของชุมชน ทำลายแหล่งพื้นที่พื้นฐานการผลิตของชุมชน ทำลายที่อยู่อาศัย ทำลายแหล่งน้ำอุปโภค บริโภค ทำให้ชุมชนที่เกิดผลกระทบ มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ขาดความมั่นคงในด้านอาหาร การทำมาหากิน การเมือง สิ่งแวดล้อม สุขภาพ ความสามัคคีในชุมชน รวมทั้งการละเมิดสิทธิของชุมชน ทั้งนี้ล้วนก่อให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนกับประชาชนเรื่อยมา ไม่ว่าจะเป็นการสูญเสียที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัย จากการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ต่างๆ ทับซ้อนรวมถึงทรัพย์สิน ภาวะหนี้สินสะสม ปัญหาสังคมเศรษฐกิจ และการละเลยต่อขนบธรรมเนียม ประเพณีความเชื่อที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษในการปรับตัวให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติ

ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาในพื้นที่ลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นให้ชาวบ้านสามารถ ทำการเกษตรกรรมได้ การแก้ปัญหาอุทกภัยและภัยแล้งเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายต่อชุมชนและไร่นา เป็นการแก้ไขปัญหาความยากจนเด็ดขาดตามนโยบายของรัฐบาลนั้น การจัดการทรัพยากรในทุก ขั้นตอน รัฐต้องเปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและในการบริหารจัดการทรัพยากร รัฐต้องให้สิทธิชุมชนในการบริหารจัดการในแต่ละลุ่มน้ำ รวมถึงรัฐต้องยอมรับความหลากหลายของชุมชนต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนด้วยองค์ชุมชนนั้นๆ

บรรณานุกรม

ก. เอกสารอ้างอิง

กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย : **แนวทางการจัดทำแผนแม่บทการจัดการที่ดินแห่งชาติ.** (เอกสาร
อัดสำเนา)

กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. **นโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528.**

กรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ : **พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510 แก้ไข พ.ศ. 2545.**

กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2548. **รวมกฎหมายทรัพยากรน้ำ.**

กรุงเทพ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด จีรัชการพิมพ์.

กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, 2536. **รายงาน
แผนพัฒนาและโครงการและผลการศึกษาลผลกระทบสิ่งแวดล้อม : โครงการโขง-ชี-
มูล.**

กนกวรรณ มะโนรมณ์, 2547. **นโยบายรัฐกับทรัพยากรอีสานจากทศวรรษ 2500-2540.** คณะ
ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, 2521. **ที่ดินกับชาวนา : ปฏิวัติหรือปฏิรูป.** กรุงเทพฯ. โรงพิมพ์เรือน
แก้วการพิมพ์

โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ, 2545. **ภาคประชาสังคมกับการจัดการน้ำในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง.** คณะ
ศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, บรรณาธิการ. 2535. **วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า.** พิมพ์
ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

จังหวัดชัยภูมิ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม การไฟฟ้าฝ่ายผลิต, 2540. **เอกสาร
ประกอบการสัมมนา : โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำจุฬารัตน์แบบสูบกลับ.**

ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน, 2546 . **ข้าแหล่งนโยบายที่ดินรัฐไทย : ใครได้ประโยชน์
จากแปลงสินทรัพย์เป็นหนี้.** กรุงเทพฯ: แชนโพรพรินติ้ง.

ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน, 2545. **ศักยภาพชุมชนอีสานในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติ.** กรุงเทพฯ: หจก.เม็ดทรายพรินติ้ง.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, พ.ศ. 2543. **ภัยพิบัติเขื่อนปากมูล : บทสรุปผลการศึกษาคณะเขื่อนปาก
มูลโดยคณะ กรรมการเขื่อนโลก.**

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, บรรณาธิการ. 2546. **เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ : ชุด
โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน ประวัติศาสตร์การขยายตัวชุมชนลุ่มน้ำ
ชี.** มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

รายงานการศึกษาวิจัย : **โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยองค์กรชุมชน**

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ,บรรณานุกรม,2540.วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง (ฉบับที่ 1). กรุงเทพฯ :
เอดิสันเพรส โปรดักส์.

ประกอบ วิโรจน์บุญ และฤกษ์ชัย ศรีวรรณ, 2543 . รายงานผลการวิจัย เรื่อง คุณสมบัติการไหล
ของน้ำท่าจากลุ่มน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ศูนย์วิจัยทรัพยากรน้ำ คณะ
วิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี .

มิ่งสรร ขาวสะอาด และคณะ,2544. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องแนวนโยบายการจัดการน้ำ
ในประเทศไทย.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เริงชัย ต้นสกุล.รวบรวมและสรุปความเห็น,2546. เอกสารประกอบการสัมมนา : โครงการศึกษา
การจัดการลุ่มน้ำ ป่าต้นน้ำ การใช้ที่ดินและการพัฒนาที่ยั่งยืน. คณะทำงาน
วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและพลังงาน.สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

วรลักษณ์ ศรีไย บรรณานุกรม, 2547. ยุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มจังหวัด :สู่การพัฒนาหรือ
ทำลาย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดียนตุลา.

สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, 2537. การดูแลรักษาป่าและการเพิ่มพื้นที่สีเขียว โดยการมีส่วนร่วม.

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม จ.ขอนแก่น ,2542. เอกสารประกอบการประชุมเชิง
ปฏิบัติการ :การบูรณาการแผนงานและโครงการในการป้องกันแก้ไขและฟื้นฟู
แม่น้ำพอง.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504-2509.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547.

สารแม่ขุน ฉบับพิเศษ,2548. อีสานวิถี :กับการจัดการน้ำ. อุบลราชธานี : ศิริธรรม ออฟเซต.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545. เส้นผมบังภูเขา. กรุงเทพฯ. สถาบันพัฒนาการเมือง.

เอกสารอัดสำเนา,2536 . สถานการณ์ลุ่มน้ำชีน พรม พอง และแนวทางการแก้ไข

เอกสารแผ่นพับอำเภอคอนสาร (ม.ป.พ),เอกสารอัดสำเนา.

ข. แหล่งที่มาของข้อมูลการสัมภาษณ์

1. นาย จัด ภูผาดแสง อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ 153 หมู่ 6 ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2548
2. นาย คำดี ตลับแก้ว อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 194 หมู่ 6 ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2548
3. อบต.บุญส่ง ไตประสิทธิ์ อายุ 42 ปี บ้านเลขที่ 155 หมู่ 6 ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2548
4. ชาวบ้านที่ปลูกอ้อยบ้านนาบัว ต.ดงบัง/บ้านน้ำอุ่น ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2548
5. ตู้คำพัน เต็มวงษ์ บ้านน้ำอุ่น หมู่ 9 ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ ,เม.ย. 2548
6. พ่อใหญ่วัน อนุมา อายุ 55 ปี ,พ.ย. 2548
7. พ่อแต่ง ลาสุ บ้านวังมน ต.วังสวาป จ.ขอนแก่น ,2548
8. นายทองเป สัมพิมพ์ ,บ้านวังมน ต.วังสวาป จ.ขอนแก่น ,2548
9. นายประดิษฐ์ บำรุงถิ่น บ้านวังมน ต.วังสวาป จ.ขอนแก่น ,2548
10. นายทัด รีเวียง บ้านโนนหมุด ต.โนนหัน อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น, 2548
12. นายทองดี เหลาทอง (บ้านโนนหัน) อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น, 2548
11. นายสมควร เดชวิจารณ์ บ้านน้ำอุ่น ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2548
12. นายเด่น คำแหล้ บ้านทุ่งลุยลาย ต.ทุ่งลุยลาย อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2548
13. นายทองดี ปลื้มวงษ์ บ้านน้ำอุ่น ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2548
14. นายหนูเมฆ ปลื้มวงษ์ บ้านห้วยแล้ง ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2548
15. นายเสียน เทียมเวียง บ้านทุ่งพระ ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2549
16. พ่อมหาบุญเกิด แพงจันทร์ ต.คอนสาร อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ, 2549

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

1. ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษาในกลุ่มน้ำเขินตอนต้น

1.1. บ้านห้วยสนามทราย ตำบลโคกมน อำเภอน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์

● ประวัติบ้านห้วยสนามทราย หมู่ 6

เริ่มแรกในปี พ.ศ. 2450 นายบุญโฮม ตีกลองทอม ชาวอำเภอด่านซ้าย จ.เลย ได้อพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่บริเวณห้วยสนามทราย ลักษณะการอพยพเพื่อหาพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์มาเรื่อยๆ โดยเข้ามาตั้งพักเพื่อเลี้ยงวัว ควาย และทำไร่ จนมาลงหลักปักฐานที่ห้วยสนามทราย และมีลูกสาว ลูกชาย ติดตามมาด้วย เมื่อลูกสาวได้แต่งงานกับคนบ้านห้วยแล้ง ห้วยแก้ว และกกกะบก ตามลำดับ จึงเริ่มมีการก่อตั้งเป็นชุมชนมีอยู่ประมาณ 4-5 ครัวเรือน ในช่วงประมาณปีพ.ศ. 2512 ในระยะแรกการประกอบอาชีพส่วนใหญ่คือการเลี้ยงวัว ควาย ทำไร่ เช่น ข้าวไร่, ข้าวโพด, ฝ้าย, พริก, พืชผักต่างๆ เพื่อกินในครอบครัวรวมถึงการเก็บหาของป่าเพื่อประทังชีพเป็นหลัก โดยในช่วงนั้นยังเป็นเขตการปกครองของอำเภอหล่มเก่า จ.เพชรบูรณ์ และมีผู้ใหญ่บ้านในตอนนั้นคือ นายสิงห์ (ไม่ทราบนามสกุล)

และในปีเดียวกันนั้นได้มีการสร้างถนนหลวงสายชุมแพ-หล่มสัก และเริ่มมีชาวบ้านซึ่งมาจากทั่วสารทิศได้อพยพมาอยู่ในบริเวณบ้านซับอน

ประมาณปี พ.ศ. 2514-2515 หลังจากนั้นได้มีการจับจองพื้นที่เพื่อทำไร่ ทำสวนเพิ่มจำนวนมากขึ้น

และในปีพ.ศ. 2515 กรมป่าไม้ได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติน้ำหนาว และต่อมาได้ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติน้ำหนาวตามลำดับ ก็ได้มาควบคุมพื้นที่บริเวณนี้ทำให้มีการอพยพชาวบ้านซึ่งชาวบ้านบางส่วนได้ย้ายเข้ามาอยู่บ้านห้วยสนามทราย ซึ่งช่วงนั้นเริ่มประกอบอาชีพเกษตรกรรมซึ่งมีลำน้ำเขินเป็นแหล่งน้ำสำคัญและมีวังน้ำหลายวัง เช่น วังผาดำ วังเตาใหญ่ วังขนแดง วังหินแวงม้า ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 4-5 กิโลเมตร จากนั้นได้มีการพัฒนามากขึ้นโดยที่เมื่อก่อนจากที่ต้องใช้น้ำบ่อในการบริโภคก็เริ่มเปลี่ยนมาเป็นการใช้ถัง ประมาณปี 2521-2522 มีเครื่องปั่นไฟประมาณปี 2500

● อาณาเขต ทิศเหนือ ติดต่อกับ บ้านปารวก อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์

ทิศใต้ ติดต่อกับ ลำน้ำเขิน อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ลำน้ำเขิน อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ลำน้ำเขิน เขตอุทยานแห่งชาติน้ำหนาว

● ศาสนา วัฒนธรรม นับถือศาสนาพุทธ ทำบุญพระเวศ ประเพณีสู่ขวัญแต่งงาน สู่ขวัญต่างๆ

- **ความเชื่อ** มีศาลที่ชาวบ้านเคารพนับถือคือ ศาลขุนตาลซึ่งเชื่อกันว่ามีในสมัยพ่อขุนผาเมือง นับถือเจ้าป่าเจ้าเขา
- **ฐานทรัพยากรธรรมชาติ** สายน้ำสำคัญมี 2 สาย คือลำน้ำเขินและห้วยสนามทรายและทรัพยากรป่าไม้
- **การประกอบอาชีพ** จำแนกเป็น ทำการเกษตร เช่นทำไร่ และทำสวน บริเวณริมลำน้ำห้วยสนามทราย ลำน้ำเขิน เก็บหาของป่าขาย และรับจ้างทั่วไป
- **จำนวนประชากร** เป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติเพราะเป็นชุมชนอพยพมาจากหลายๆ พื้นที่ เช่น จาก อ.คอนสาร ชัยภูมิ จ. เลย จ. ขอนแก่น จ. เพชรบูรณ์ เป็นต้น โดยประชากรส่วนใหญ่อพยพมาจาก อ.หล่มสัก เป็นส่วนใหญ่ จำแนกเป็น

จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร/คน	เพศชาย/คน	เพศหญิง/คน
144	775	386	389

(สัมภาษณ์ พ่อใหญ่วัน อนุมา อายุ 55 ปี ,พ.ย. 2548)

- **สภาพปัญหา** ชาวบ้านส่วนใหญ่กว่า 80 % เป็นราษฎรที่ไม่มีที่ดินทำกินและเป็นชุมชนที่ไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดินเนื่องจากที่ตั้งชุมชนและที่ทำกินอยู่ในเขตป่าสงวนฯ ป่าอนุรักษ์ และเป็นชุมชนที่อิงอาศัยฐานทรัพยากรจากป่าเป็นหลักในการเลี้ยงชีพและแหล่งรายได้ตามฤดูกาลแต่ก็ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้หวงกั้นไม่ให้เข้าไปใช้ประโยชน์และถูกจับกุม ดำเนินคดี

1.2. บ้านทุ่งลุยลาย ตำบลทุ่งลุยลาย อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

- **ความเป็นมาและประวัติการตั้งถิ่นฐานชุมชนบ้านทุ่งลุยลาย**

ปีพ.ศ. 2496 มีนายพรม บุญบำรุงได้เดินทางนำฝูงกระบือจาก อ. คอนสาร ขึ้นไปเลี้ยงอยู่ทุ่งลุยลาย

ปีพ.ศ. 2501 ได้มีพรรคพวกจาก อ. คอนสาร นำกระบือขึ้นมาเลี้ยงด้วยกันอยู่ทุ่งลุยลาย เริ่มแรกขึ้นมาอยู่ประมาณ 50 คน หลังจากนั้นได้จับจองที่ดินเพื่อเป็นที่ดินทำกินเริ่มแรกได้ตั้งหมู่บ้านขึ้นที่บ้านฝาย (บริเวณอ่างเก็บน้ำทุ่งลุยลายในปัจจุบัน) หลังจากนั้นมาได้มีชาวบ้านทุกสารทิศได้มาจับจองที่ดินทำกินมีคนจากโคราช กาฬสินธุ์ คอนสาร และบริเวณใกล้เคียงไปจับจองโดยการซื้อประมาณไร่ละ 150 บาทในสมัยนั้น

ปี 2508 ได้ขยายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นแล้วขึ้นต่อตำบล ทุ่งพระในสมัยนั้น

ปี 2493 มีนายธงชัย อินทรารักษ์ ได้สัมปทานป่าแล้วได้ทำถนนเพื่อลากไม้ซุงจากทุ่งกะมังลงสู่จังหวัดชัยภูมิ

ปี 2510 ชุมชนได้ขยายมาตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้ๆ เส้นทางรถลากซุงจากทุ่งกะมังลงสู่
ชัยภูมิ

ปี 2511 ก็ได้ตั้งหมู่บ้านขึ้นอย่างเป็นทางการที่ได้ขึ้นกับตำบลทุ่งพระ ใช้นามว่าบ้านทุ่งลุ
ลายโดยนายพรม บุญบำรุง เป็นผู้ใหญ่บ้านแล้วหลังจากนั้นแบ่งเขตจากทุ่งพระมาเป็นตำบลห้วยยาง
โดยมีนายบุญ บุญบำรุงได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน จากชุมชนเล็กๆ ได้ขยายใหญ่ขึ้นและบ้านทุ่งลุ
ลายได้มี
ตั้งตำบลขึ้นคือตำบลทุ่งลุลายคือในปัจจุบันนี้

● ลำดับเหตุการณ์ สำคัญของบ้านทุ่งลุลาย

ปีพ.ศ. 2499	พ่อพวงได้เข้าไปอยู่ทำกินก่อนแล้ว
ปีพ.ศ. 2501	บ้านเหล่า 20 หลังคาเรือน แยกออกจากบ้านฝาย ก่อนตั้งเป็นบ้าน
ทุ่งลุลาย ชื่อเดิม คือ บ้านเหล่า
ปีพ.ศ. 2502	พ่อพรม บุญบำรุง มาอยู่ก่อน
(มีชุมชนอยู่ก่อนแล้วบริเวณบ้านฝาย)
ปีพ.ศ. 2507-2508	ให้สัมปทานตัดไม้ (บ.ชัยภูมิทำไม้) ลูกจ้างสัมปทาน นुकเบิกที่ทำกิน
ปีพ.ศ. 2512	สร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ – ตัดถนน (ตั้งบ้านทุ่งลุลาย) พ่อสีทอง
อพยพ เข้าไปประมาณ 20 ครอบครัว เพื่อเข้าไปทำกินโดยการ
ปลูกข้าวโพด , ปลูกถั่ว , ปลูกฝ้าย , ปลูกข้าวไร่ โดยสภาพในตอน
นั้นเป็นพื้นที่ป่า
ปีพ.ศ. 2517-2518	อพยพชาวบ้านออกจากป่า 2 หมู่บ้าน
บ้านน้อยหลักไฟ ประมาณ 12 ครอบครัว
บ้านน้อยสามเหลี่ยม ประมาณ 7-8 ครอบครัว
ปีพ.ศ. 2527-2528	ดำเนินการอพยพ 10 หมู่บ้าน ประมาณ 257 ครัวเรือน
-บ้านห้วยโป่ง ประมาณ 35 ครอบครัว
-บ้านพรมน้ำใส ประมาณ 35 ครอบครัว
-บ้านแปลก ประมาณ 30 ครอบครัว
-บ้านป่าขาว ประมาณ 20 ครอบครัว
-บ้านพรมซัง ประมาณ 20 ครอบครัว
-บ้านปางม่วง ประมาณ 40 ครอบครัว
-บ้านหนองไฮไก่อ ประมาณ 30 ครอบครัว
-บ้านผาผึ้งประมาณ 30 ครอบครัว
-บ้านดงชำเตย ประมาณ 30 ครอบครัว

ปีพ.ศ. 2530 มีหน่วยงานหรือศูนย์ประสานงานโครงการพระราชดำริน้ำ นำโดยพันตรี ยิงยศ ศรีเจริญและคณะ นายสุพน ภูไทสงค์ นายชาญชัย ฮวดศรี นายเผด็จ นายสนอง กองแก้ว แล้วได้มาประชุมชาวบ้านว่าผู้ถือครองที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อให้ชาวบ้านอพยพออกจากพื้นที่ แต่ได้ชี้แจงกับชาวบ้านทุ่งลุยลายว่าจะหาที่ดินทำกินที่ใหม่ให้กับชาวบ้านทุ่งลุยลาย บอกให้ชาวบ้านออกจากพื้นที่ก่อน ก่อนจะจัดสรรให้ แต่ชาวบ้านก็ไม่ยินยอมจึงได้มีการขอกำล้างจากทหารพราน ทพ. 25 ชุมแพ (ค่ายบ้านโนนหินแห่) อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่นใช้กำล้างทหารพรานบังคับข่มขู่ให้ชาวบ้านทุ่งลุยลายออกจากพื้นที่ดินทำกิน แล้วเอาหน่วยปลูกป่า เข้าไปปลูกป่ายูคาลิปตัสที่ที่ดินทำกินของชาวบ้านทุ่งลุยลายแล้วนายยิงยศ ศรีเจริญ อ้างว่าด้วยโครงการอีสานเขียวของ พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ชาวบ้านจึงไม่พอใจ จึงได้รวบรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องต่อ พล.ร. ทานนายกรัฐมนตรี้ แล้วชาวบ้านก็ไม่ได้รับคำตอบที่ชาวบ้านมาร้องเรียน ประชาชนจึงเข้าไปทำกินในป่ายูคาลิปตัส ที่เป็นพื้นที่โครงการอีสานเขียว

ปีพ.ศ. 2535 นายเทพ โรจนทองคำได้ไปเจรจากับป่าไม้ ชย.4 ชัยภูมิ แล้วได้รับการผ่อนปรนมาจนถึงปี 2541

ปีพ.ศ. 2542 นายยิงยศ ธนจันทร์ นายอำเภอคอนสารสั่งให้ป่าไม้ ชย.4 ชัยภูมิ เข้าไปจับกุมราษฎรทุ่งลุยลาย

ปีพ.ศ. 2545 – ปัจจุบัน ประชาชนจึงรวมตัวกันเรียกร้องหน้าที่ว่าการอำเภอคอนสาร แล้วก็ได้รับการผ่อนผันให้ทำกินในพื้นที่ และนายอำเภอได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นเพื่อไปตรวจสอบพื้นที่ดินทำกินของราษฎรทุ่งลุยลาย จำนวน 272 ครอบครัว

ที่มา ; ข้อมูลจากการประชุมกลุ่มย่อยชาวบ้านทุ่งลุยลาย

- **ที่ตั้งและอาณาเขต**

ทิศเหนือ ติดกับ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง

ทิศใต้ ติดกับ บ้านโนนศิลา

ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านร่องแก้ว

ทิศตะวันตก ติดกับ เขื่อนจุฬาภรณ์

- **ประชากร** บ้านทุ่งลุยลายมีประชากรจำนวน 383 ครัวเรือน จำแนกเป็น ประชากรเพศชาย 789 คน ประชากรหญิง 777 คน รวมทั้งสิ้น 1,566 คน

- **ศาสนา** พุทธ

- **ความเชื่อ** เหมือนคนอีสานทั่วไป

- **ฐานทรัพยากรธรรมชาติ**

- 1.) แหล่งน้ำ

- 1.1 อ่างเก็บน้ำ อุดมใช้น้ำจากห้วย ซำปลากั้ง บ้านฝาย , บ้านทุ่งลุยลาย การไฟฟ้าสร้างให้เมื่อ ปี พ.ศ. 2515 เสร็จ ปี พ.ศ. 2516

- 1.2 แหล่งน้ำใช้ /ประปา / เกษตรทำสวนครัว

- 1.3 น้ำกิน / น้ำฝน / เจาะบ่อบาดาล 1 บ่อยังไม่สมบูรณ์ หมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์ คือ หมู่บ้านโนนศิลา บ้านทุ่งลุยลาย ประมาณ 500 ครอบครั

- 1.4 สระน้ำรายแปลง เพื่อทำการเกษตร / ไม่ระบุจำนวน

- 2.) ทรัพยากรป่าไม้ เช่น ป่าสงวนแห่งชาติภูซำผักหนาม เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว

- **สถานการณ์ปัญหาในปัจจุบัน**

ปี 2548 ก็ได้เริ่มมีการจับกุมกันอีกครั้ง จึงทำให้ประชากรได้รับความเดือดร้อนจนถึงปัจจุบันนี้ และมีปัญหากันอยู่ต่อเนื่องเพราะมีการประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่ามาทับที่ดินทำกินของตำบลทุ่งลุยลายโดยมีการมารังวัด ประกาศเป็นพื้นที่ต้นน้ำชั้น 1A และมีราษฎร 10 คนที่ถูกจับกุมที่เข้าไปทำกินในพื้นที่

- **ปัญหาที่ดินทำกิน**

- 1.1. สวนป่าผาผึ้งทับที่ดินทำกินของชาวบ้าน

- 1.2. เขตรักษาพันธุ์ขยายที่สวนป่า ทับที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยของชาวบ้าน

- 1.3. สิทธิในการเข้าทำประโยชน์ (พื้นที่ป่าไม้)

- 1.4. ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย ที่ตั้งชุมชน (ขาดความมั่นคง)

- **สภาพปัญหาน้ำแล้ง**

บ้านทุ่งลุยลาย ปัญหาไม่มีน้ำเพียงพอ ในการอุปโภค บริโภค ช่วง ปี 2547 –2548 ขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภคและทำการเกษตร เรื่อยมาเนื่องจากเป็นชุมชนในพื้นที่สูงและไม่มีแหล่งกักเก็บน้ำที่เพียงพอต่อจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นถึงแม้จะอยู่ใต้เขื่อนก็ตาม

- **แนวทางแก้ไขปัญหา**

- กรมทรัพยากรธรรมชาติ ปี 2547 มีแผนจะสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยผาน้อย

- **ข้อเสนอต่อการแก้ไขปัญหา**

- 1. ให้รัฐผันน้ำโดยต่อท่อส่งน้ำจากเขื่อนลงอ่างเก็บน้ำ ซำปลากั้ง ระยะทาง 12 กม. อบต. เสนอชุดลอกฝาย ทำแก้มลิงรับน้ำ

- 2. ทำฝายน้ำล้นในห้วยซำปลากั้ง 19 จุด

- 3. ทำอ่างเก็บน้ำห้วยผาน้อย ห้วยเตี๋ย / ห้วยยาง

1.3. บ้านน้ำอุ่น ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

● ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ก่อนจะมีการก่อตั้งบ้านน้ำอุ่นนั้นเดิมพื้นที่เป็นป่า เป็นดง มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก เพราะมีแหล่งน้ำ เช่น น้ำผุด ลำห้วยวังปลาแก้วไหลผ่าน และมีสัตว์ป่าชุกชุม จึงมีชาวบ้านจากบ้านนาเกาะเข้ามาล่าสัตว์ พบว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะต่อการทำไร่ ทำสวน จึงได้จับจองพื้นที่เพื่อทำไร่ ทำสวน ในบริเวณน้ำผุดน้ำอุ่น ซึ่งต่อมาประมาณ ปีพ.ศ. 2438 ได้มีชาวบ้านติดตามเข้าไปจับจองทำไร่ทำสวนจำนวน 2 ครอบครัว คือ ครอบครัวนายไหล ต่อชีวัน และนายเฮื่อง ต่อชีวัน ย้ายมาจากบ้านนาเกาะ ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยเรื่อยมา

ปีพ.ศ. 2502 มีชาวบ้านได้อพยพเข้ามาเพิ่มมากขึ้น จนเป็นชุมชนใหญ่ขึ้น จึงมีการตั้งเป็นหมู่บ้านน้ำอุ่นขึ้น สาเหตุที่มีชื่อว่าบ้านน้ำอุ่นเพราะ น้ำในน้ำผุดเป็นน้ำที่มีลักษณะอุ่นสบายเวลาลงอาบในฤดูหนาว จะรู้สึกอุ่นน้ำไม่เย็นจัด

● ที่ตั้งและอาณาเขต

ทิศเหนือ	ติด	ภูจำผักหนาม (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง)
ทิศใต้	ติด	ภูผาเบียดบ้านปากช่อง
ทิศตะวันออก	ติด	บ้านนาเกาะ
ทิศตะวันตก	ติด	บ้านวังปลาแก้ว

- ประชากร มีประชากรจำนวน 158 ครัวเรือน จำแนกเป็น ประชากรเพศชาย 347 คน ประชากรหญิง 342 คน รวมทั้งสิ้น 689 คน

● ฐานทรัพยากรธรรมชาติ

1. น้ำผุดน้ำอุ่น ลักษณะเป็นบ่อน้ำพุ จำนวน 3 บ่อ (ตาน้ำ) บริเวณบ่อน้ำพุทั้ง 3 บ่อเป็นป่าต้นหมากของชาวบ้านล้อมรอบ ชาวบ้านรักษาสภาพไว้เพื่อเป็นการรักษาแหล่งตาน้ำเอาไว้ใช้เพื่อการเกษตรมีเนื้อที่ 50-60 ไร่ มีน้ำไหลออกตลอดปี

2. ลำห้วยวังปลาแก้ว ซึ่งช่วงที่ไหลผ่านบ้านน้ำอุ่นชาวบ้านเรียกว่าห้วยน้ำอุ่น
3. และทรัพยากรป่าไม้จากภูจำผักหนาม

- ประเพณี/วัฒนธรรม ทำบุญเดือน 5 บุญเดือน 6 และเข้าวัด ก่อนทำนามีการเลี้ยงผีตาบู่ และหลังเก็บเกี่ยวเสร็จมีการเลี้ยงผีตาแฮด เลี้ยงด้วยข้าวเหนียว มีระบบความเชื่อผู้เฒ่า ผู้แก่ เป็นผู้จัดการปัญหาความขัดแย้งในชุมชน และเป็นผู้นำในการแก้ปัญหาชุมชน มีระบบการปลูกฝังให้ลูกหลานรุ่นต่อมาดูแลรักษาทรัพยากร เช่นน้ำผุด และป่าไม้ เช่น ในเดือน 9 ของทุกปี ขึ้น 9 ค่ำ จะต้องมีการเลี้ยงเจ้าพ่อน้ำผุด (เจ้าพ่อขุนวิชัย) เพื่อความอุดมสมบูรณ์

ของน้ำท่าและของป่า โดย ในเดือน 6 ของทุกปี จะต้องทำพิธีต่อชะตาน้ำ ทำร่วมกันกับ บ้าน
วังปลากัวนบริเวณศาลเจ้าพ่อถ้ำเจิบ (เจ้าพ่อด้วง) บ้านวังปลากัวน เป็นต้น

- **ความเชื่อ** ชาวบ้านเชื่อว่ามีเจ้าป่า เจ้าเขา ใฝ่บ่อน้ำพุ (ตาน้ำ) คือเจ้าพ่อขุนวิชัย เป็นผู้ปกป้อง
รักษาตาน้ำและป่าไม้ ในเดือน 5 ของทุกปีชาวบ้านจะทำบุญเลี้ยง อาหาร หวาน คาว เหล้า
ไห ไก่ ตั้ว เป็นประจำทุกปี และมีการทรงเจ้าหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าแม่จ๋า แม่จ๋า คือตัวแทนเจ้า
ขุนวิชัย (บริวารหรือทาสหรือผู้รับใช้) เพื่อเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ของน้ำท่าและความ
สงบสุขของชุมชนในปีนั้นๆ
- **ด้านการจัดการน้ำ** ได้มีการขุดร่องน้ำ คลองส่งน้ำ ไปยังท้องทุ่งนา และมีการจัดเวรเปิด-เปิด
น้ำเพื่อป้องกันการแย่งน้ำ โดยมีการจัดการร่วมกันโดยพูดคุยแบ่งวันกันเอาน้ำเข้านา คลอง
ซอยแต่ละสายจะมีกลุ่มผู้ใช้น้ำร่วมกันประมาณ 10-15 ราย ซึ่งผู้ใช้น้ำจะมีความสัมพันธ์เป็น
เครือญาติกัน
(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้คำพัน เต็มวงษ์ 2548)

1.4. บ้านวังปลากัวน ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอคอนสารจังหวัดชัยภูมิ

- **ประวัติการตั้งถิ่นฐาน**

เป็นหมู่บ้านที่ขยายการปกครองมาจากบ้านน้ำอูน ในช่วงปี พ.ศ. 2542 ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ทำ
กินของชาวบ้านน้ำอูนเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นและมีการแต่งงานแยกครอบครัวจึงมีการขยายชุมชนออกไป
เพื่อตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยซึ่งแต่เดิมก็ใช้ชื่อบ้านน้ำอูน หมู่ที่ 9 (คุ้มวังปลากัวน)

- **ที่ตั้งและอาณาเขต**

ทิศเหนือ	ติด	ภูเขา เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง
ทิศใต้	ติด	ภูเขา เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง
ทิศตะวันออก	ติด	บ้านน้ำอูน
ทิศตะวันตก	ติด	ภูเขา เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง

- **ประชากร** มีประชากรจำนวน 93 ครัวเรือน จำแนกเป็น ประชากรเพศชาย 214 คน
ประชากรหญิง 190 คน รวมทั้งสิ้น 404 คน
- **วัฒนธรรมความเชื่อ** เช่นเดียวกับบ้านน้ำอูนเพราะเป็นเครือญาติเดียวกัน
- **อาชีพ** ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการเกษตรเป็นหลัก รับจ้างทั่วไป และเก็บหา
ของป่าเพื่อยังชีพและขาย
- **ฐานทรัพยากรธรรมชาติ**

1.) ห้วยถ้ำเจิบ ลักษณะเป็นน้ำออกจากเขาของภูเขาคำฝักหนาม น้ำไหลมาจากป่าเหล่าไฮ่ ลอด
ตามเทือกเขาภูเขาคำฝักหนาม มาออกที่บ้านวังปลากัวน (คุ้มถ้ำเจิบ) บริเวณที่ออกมีศาลเจ้าปู่ด้วง

(ชีปะขาว) ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมากและจัดให้มีพิธีเลี้ยงศาลเจ้าปู่ด้วงทุกปี โดยพิธีจัดในช่วงเดือน 6 ขึ้น 15 ค่ำ (หากปีไหนไม่จัดพิธีเลี้ยงศาลปีนั้นจะมีน้ำออกน้อยไม่พอเพียงพอต่อการทำเกษตร)

- 2.) ห้วยอีมีด ลักษณะเป็นน้ำลอดออกจากเขาภูชำผักหนาม เช่นเดียวกับห้วยถ้ำเจิบ
- 3.) ทรัพยากรป่าไม้ภูชำผักหนามปัจจุบันประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง

1.5. บ้านห้วยทรายทอง ตำบลทุ่งพระอําเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

- **ประวัติความเป็นมา**

ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. 2512 ชื่อเดิมชื่อบ้านทรัพย์สมบูรณ์ (บ้านห้วยทรายทอง) ปัจจุบันชื่อบ้านห้วยสนามทรายเดิมการปกครองขึ้นกับบ้านห้วยแก้วผู้ใหญ่บ้านช่วงนั้นคือ นายสง่า (ไม่ทราบนามสกุล) แยกการปกครองกับบ้านห้วยแก้วเมื่อปีพ.ศ. 2530 โดยผู้ใหญ่โกล รื่นจิต เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ช่วงแรกมีการประกอบอาชีพทำไร่ เลี้ยงสัตว์ ทำนา และมีการอพยพเขาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2530 สายน้ำหลักคือ ลำน้ำเขิน มีบ่อน้ำอุ่น (ตาน้ำ) จำนวน 1 แห่ง บริเวณตลิ่งลำน้ำเขิน

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นายจิต ภูผาแดง,นายคำดี ตลับแก้ว ,อบต. นายบุญส่ง โตประสิทธิ์, 6 ธ.ค. 2548)

- **ภูมิประเทศ** ลักษณะโดยทั่วไปทิศตะวันตกเป็นภูเขาสูง คือ ป่าภูชำผักหนาม สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 500 เมตร ลาดต่ำไปทางทิศตะวันออกมีลำน้ำสำคัญ คือ ลำน้ำ เขิน
- **ที่ตั้งและอาณาเขต**
 - ทิศเหนือ ติดต่อ เขตอำเภอน้ำหนาว อุทยานภูผาม่าน
 - ทิศใต้ ติดต่อ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง
 - ทิศตะวันออก ติดต่อ บ้านเขาวง
 - ทิศตะวันตก ติดต่อ อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว
- **ศาสนา** นับถือศาสนาพุทธ
- **วัฒนธรรมประเพณี** ทำบุญพระเวศ ประเพณีสู่ขวัญแต่งงาน สู่ขวัญอื่นๆ
- **ความเชื่อ** มีศาลที่ชาวบ้านเคารพนับถือคือ ศาลเจ้าพ่อขุนตาลซึ่งเชื่อว่ามีในสมัยพ่อขุนผาเมือง นับถือเจ้าป่าเจ้าเขา
- **ฐานทรัพยากรธรรมชาติ** สายน้ำสำคัญมี 2 สาย คือลำน้ำเขินและห้วยสนามทรายและทรัพยากรป่าไม้
- **การประกอบอาชีพ** จำแนกเป็น ทำการเกษตร เช่นทำไร่ และทำสวน บริเวณริมลำน้ำห้วยสนามทราย ลำน้ำเขิน เก็บหาของป่าขาย และรับจ้างทั่วไป
- **ประชากร** ส่วนใหญ่เป็นชุมชนอพยพมาจากหลายพื้นที่

หมู่ ที่	บ้าน	จำนวน ครอบครัว	ประชากร		รวมคน (คน)	หมายเหตุ
			ชาย (คน)	หญิง (คน)		
	ห้วยสนามทราย (ห้วยทรายทอง)	207	554	546	1,100	-

ที่มา : งานทะเบียนอำเภอคอนสาร

- **อาชีพ** ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการเกษตรเป็นหลัก รับจ้างทั่วไป และเก็บหาของป่าเพื่อยังชีพและขาย
- **สภาพปัญหา**
 - 1.) ไม่มีที่ดินทำกิน(ไม่มีความมั่นคงในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยเพราะไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดิน)
 - 2.) ปัญหาหนี้สิน

1.6. บ้านวังมน ตำบลวังสวาป อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น

● พัฒนาการตั้งชุมชน

เมื่อปี พ.ศ. 2510 ได้มีราษฎรจำนวน 37 ครอบครัว มาจากหลายๆ จังหวัด มารวมกันจัดตั้งหมู่บ้านขึ้นชื่อ “บ้านห้วยโป่ง” โดยอาศัยลำห้วยชูเป็นสายน้ำหลักในการอุปโภคและบริโภคตลอดจนใช้ในการเกษตรกรรม

ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานทำกิน ชาวบ้านจะทำการปลูกข้าวโพด ถั่วแดง ยาสูบ ซึ่งมีรายได้ต่อปีจากการขายสินค้าการเกษตรเพียงพอต่อการยังชีพ

ปี พ.ศ.2528 สำนักงานป่าไม้เขตนครราชสีมา ร่วมกับส่วนราชการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการอพยพราษฎรออกจากพื้นที่ บ้านห้วยโป่ง จำนวน 37 ครอบครัว ที่เคยอยู่อาศัยและทำมาหากินมาเป็นเวลา 19 ปีเศษ โดยกระบวนการอพยพเจ้าหน้าที่จากหน่วยป่าม่วง – ผาผึ้ง ได้เข้ามาเจรจากับราษฎรบ้านห้วยโป่ง โดยมีเงื่อนไขว่าจะจัดสรรเตรียมที่ดินทำกินทดใช้แทนที่ดินทำกินเดิมหรือทดใช้เป็นค่าใช้จ่ายขนย้ายทุกกรณี จำนวนทั้งสิ้น 3 ครั้ง ต่อมาต้นเดือน ธันวาคม 2528 ตัวแทนราษฎรบ้านห้วยโป่งก็ยอมรับเงื่อนไขของเจ้าหน้าที่หน่วยพิทักษ์ป่าม่วง – ผาผึ้ง ยินยอมอพยพขนย้ายออกจากพื้นที่บ้านห้วยโป่งตามเงื่อนไขตามข้อตกลง โดยสันติวิธีและขอเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลา 3 เดือน

เดือนมีนาคม 2529 ก็ถูกอพยพออกเมื่อถึงวันที่กำหนดอพยพออกจริงๆ เจ้าหน้าที่หน่วยพิทักษ์ป่าม่วง – ผาผึ้ง ได้สัญญาว่า จะให้ราษฎรบ้านห้วยโป่งย้ายไปภูมิลำเนาเดิมก่อนชั่วคราว

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในกลุ่มน้ำเขื่อนดอนตันโดยองค์กรชุมชน

โดยหน่วยพิทักษ์จะจัดหาที่ดินเพื่อจัดสรรให้ชาวบ้านให้ได้ก่อน แล้วจะแจ้งให้ตัวแทนราษฎรทราบ
ภายหลัง

ราษฎรที่ถูกอพยพออกมาจากบ้านห้วยโป่งก็รอรับคำตอบจากสำนักงานหน่วยพิทักษ์ ปาง
ม่วง – ผาผึ้ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 จนถึงปี พ.ศ.2548 ก็ยังไม่ได้รับคำตอบตามข้อตกลงและสัญญา กับ
หน่วยงานหรือสำนักงาน เลยแม้แต่ครั้งเดียว

ในกรณีราษฎรบ้านวังมนเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่รองรับครัวเรือนที่อพยพออกมาจากบ้านห้วย
โป่ง ราษฎรที่อพยพออกมาจากบ้านห้วยโป่งล้วนแล้วก็ไม่มียี่สิบที่ดินทำกิน

- **ประวัติการตั้งหมู่บ้านวังมน**

เดิมที่หมู่บ้านวังมนมี 2 ครัวเรือน โดยมีปู่ตา เดชบำรุง กับตาหลอด (ไม่ทราบนามสกุล) เป็น
ผู้นำบุกเบิกอาชีพ ทำไร่ ทำนา ปลูกผัก พริก มะเขือ ฯลฯ และหาของป่าเลี้ยงชีพ ต่อมาเมื่อชาวบ้านอพยพ
จากบ้านหนองแหวและหมู่บ้านใกล้เคียง เข้าอยู่อาศัย จากคำบอกเล่าว่าบ้านวังมนตั้งมาก่อน ปีพ.ศ.
2423 – 2473 โดยประมาณ เริ่มแรกเขตการปกครองขึ้นกับบ้านเขาวง และได้ตั้งเป็นหมู่บ้านวังมนใน
ปี 2521 จนถึงปัจจุบัน

เหตุการณ์สำคัญ ปี 2502 ได้เกิดน้ำท่วมหมู่บ้าน ชาวบ้านได้อพยพมาอยู่โรงเรียนหนองแหว
ชั่วคราว มีการให้สัมปทานป่าไม้ประมาณปี 2516 และปลูกป่าทดแทนในปี 2521 และปีเดียวกันได้
เกิดน้ำท่วมใหญ่อีกครั้ง

(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พ่อแต่ง ลาสุ, 2548)

- **ที่ตั้งและอาณาเขตบ้านวังมน**

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อกับ	เขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน จ.ขอนแก่น
ทางทิศใต้	ติดกับ	เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง
ทิศตะวันออก	ติด	ลำน้ำเซิน (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าผาผึ้ง)
ทิศตะวันตก	ติด	ถนนสายชุมแพหล่มสัก (บ้านเขาวง)

- **ด้านความเชื่อ** ที่นับถือมีศาลเจ้า ศาลปู่ตาที่นับถือและทำบุญทุกปี มีข้อห้าม (กะลำ) ผี
ตายห้ามทำงาน ห้ามตากผ้า ห้ามนำฟืนเข้าบ้าน (สิ่งไม่ดี)

- **ศาสนา พุทธ**

- **ประเพณี** ทำบุญตามประเพณีไทยอีสาน เช่น บุญสงกรานต์ บุญเดือน 4 บุญเดือน 6 บุญ
เข้าพรรษา

- **การพัฒนาของรัฐ** สร้างถนน(ถนนสายเอเชียหมายเลข 12) และก่อสร้างเขื่อนจุฬาภรณ์ ในปี
พ.ศ. 2512

- **ฐานทรัพยากรธรรมชาติ** สายน้ำหลัก ได้แก่ ลำน้ำเซิน และลำน้ำสุ ซึ่งมีชนิดพันธุ์ปลา
มากมาย เช่น ปลาขาว ปลาหมากแปบ ฯลฯ และทรัพยากรป่าไม้

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในกลุ่มน้ำเซินตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

- **การปกครอง** แยกการปกครองจากบ้านเขาวงในปี 2520 เป็นบ้านเขาวง ต่อมาได้แยกจากบ้านเขาวง เมื่อ 20 กันยายน 2531 เป็นบ้านวังมน เดิมทีชื่อบ้านหนองแห้ว ตำบลโนนคอม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น แยกขึ้นตำบลภูผาม่าน อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น ต่อแยกเป็นตำบลวังสวาป กิ่งอำเภอ ภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น

- **การประกอบอาชีพ**

- 1.) ทำนาทำไร่ 50 %
- 2.) เก็บหาของป่าขายตามแนวเขตป่า พอมีรายได้เพื่อยังชีพไปวันๆ บางทีก็ถูกเจ้าหน้าที่ไล่จับเป็นคดีความตามกฎหมาย เป็นประจำ 100 %
- 3.) อาชีพรับจ้างทั่วไปในภาคการเกษตร 100 %
- 4.) เป็นแรงงานอพยพ 50 % ราษฎรบ้านวังมน ซึ่งเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีประชากรออกไปรับจ้างในต่างจังหวัดมาก จะมีการพัฒนาบุคลากรหรือชุมชนก็ลำบาก

- **จำนวนประชากร**

หมู่ที่	บ้าน	จำนวนครอบครัว	ประชากร		รวมคน (คน)	หมายเหตุ
			ชาย (คน)	หญิง (คน)		
	วังมน	87	327	250	577	-

- **สภาพปัญหา**

มีพื้นที่ของหมู่บ้านแบ่งออกเป็นสวนๆ เหลือพื้นที่ทำการเกษตรไม่ถึง 300 ไร่ ชาวบ้านไม่มีที่ดินทำกิน ไม่มีความมั่นคงในการถือครองที่ดินทำกิน (ไม่มีเอกสารสิทธิ์) ทำให้ต้องอพยพแรงงานเข้าสู่กรุงเทพฯ และมีภาระหนี้สินมากขึ้นตามลำดับ
(ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ นายทองเป สังกัพิมพ์ ,นายประดิษฐ์ บำรุงถิ่น ,2548)

2. ตารางกิจกรรม

2.1 แผนกิจกรรมโครงการศึกษา ระยะที่ 1 ตั้งแต่วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2548 – 15 มิถุนายน พ.ศ. 2549

กิจกรรม	กิจกรรม	แหล่งที่มาของข้อมูล	ระยะเวลา	ผู้รับผิดชอบ
1.) เตรียม คณะทำงาน	ประชุมเตรียมความพร้อม 2 ครั้ง 1. เตรียมทีมรวบรวมเอกสาร 2. วางแผนเพื่อดำเนินงาน 3. ออกแบบเครื่องมือในการเก็บข้อมูล	ประชุม คณะทำงาน เดือนละ 1 ครั้ง	มิ.ย. - ก.ค. 48	ทีมวิจัย
2.) ศึกษาเอกสาร มือสอง	1. งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2. เอกสารจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง	1. สำนักงาน บริหารจัดการต้น น้ำ บ้านห้วย สนามทราย 2. สำนักงาน บริหารจัดการลำ น้ำน้ำเขิน 3. เชื้อนจุฬา ภรณ์	มิ.ย. - ก.ค. 48	ทีมวิจัย
3.) เก็บข้อมูล พื้นฐานชุมชน	ประชุมผู้นำ 6 หมู่บ้าน 1. ชี้แจงวัตถุประสงค์ โครงการ 2. กำหนดแผนงาน เก็บ ข้อมูล 3. เก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชน	1. อบต. 2. กำนัน/ ผู้ใหญ่บ้าน 3. ส่วนราชการที่ เกี่ยวข้อง 4. สัมภาษณ์	ส.ค.- ต.ค. 48	1. ทีมวิจัย 2. ผู้นำชุมชน
4.) ประชุมกลุ่ม ย่อย 6 หมู่บ้าน	ตรวจสอบความถูกต้องข้อมูล	ประชุมกลุ่มย่อย 1. บ้านน้ำอุ่น 2. บ้านวังปลากั วณ 3. บ้านวังมน	ต.ค. – พ.ย. 48	1. ทีมวิจัย 2. ผู้นำชุมชน หมู่บ้าน เป้าหมาย

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในกลุ่มน้ำเขินตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

		4. บ้านห้วย สนามทราย 5. บ้านทุ่งลุย ลาย		
5.) เขียนรายงาน ความก้าวหน้า	1. รวบรวมข้อมูล 2. สังเคราะห์ข้อมูล	1. เตรียมข้อมูล 2. ประชุมทีม ตรวจสอบข้อมูล	พ.ย. 48	ทีมวิจัย
6.) ส่งรายงาน ความก้าวหน้า ระยะที่ 1 (6 เดือน)	1. รายงานความก้าวหน้า 6 เดือน 2. รายงานการเงิน 3. แผนงานกิจกรรมต่อเนื่อง 4. ส่องหนังสืออนุมัติ งบประมาณงวดที่ 2	-	พ.ย. 48	ทีมวิจัย

2.2 แผนกิจกรรมโครงการศึกษาวิจัย ระยะที่ 2 ตั้งแต่ วันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2548 – 30 เมษายน พ.ศ. 2549

กิจกรรม	วิธีการ	ผลที่ได้รับ	ระยะเวลา	ผู้รับผิดชอบ
1.) จัดเวทีเพื่อ สังเคราะห์ข้อมูล	1. ประชุมทีม คณะทำงาน 2. ประมวลผลข้อมูล	1. ได้ข้อมูลเพื่อจัดทำ รายงานฉบับสมบูรณ์ 2. เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ ได้	ธันวาคม 2548	1. ทีมวิจัย
3.) เก็บข้อมูล เพิ่มเติม/ตรวจสอบ ข้อมูล	1. จัดประชุมกลุ่มย่อย (focus grup) 2. เก็บข้อมูลเพิ่มเติม	1. ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง 2. ได้ข้อมูลเพิ่มเติม	ธันวาคม 2548- มกราคม 2549	ทีมวิจัย
2.) นำเสนอผลการ ดำเนินงาน เบื้องต้นระดับ พื้นที่	จัดเวทีนำเสนอข้อมูล ระดับพื้นที่ 1 ครั้ง	1. ตรวจสอบข้อมูล 2. กำหนดแผนงาน กิจกรรมในพื้นที่ เป้าหมาย	กุมภาพันธ์ 2549	1. ทีมวิจัย 2. ตัวแทน ชุมชน เป้าหมาย
3.) ทำแผนฟื้นฟู	1. ประชุมทีม	1. ได้แผนงานในการ	กุมภาพันธ์	1. ทีมวิจัย

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในกลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

น้ำผุดบ้านน้ำอุ่น	<p>คณะทำงาน</p> <p>2. ประสานงานแกนนำ</p> <p>3. ประชุมระดมจัดทำแผน</p> <p>4. วางแผนปฏิบัติการ</p>	<p>ฟื้นฟูทรัพยากร</p> <p>2. สร้างกลไกการมีส่วนร่วมของชุมชน</p>	2549	<p>2. ตัวแทนชุมชนเป้าหมาย</p> <p>3. กลุ่มชาวบ้านที่สนใจ</p>
4.)ทำแผนแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาน้ำจืดบ้านวังมน	<p>1. ประชุมทีม</p> <p>คณะทำงาน</p> <p>2. ประสานงานแกนนำ</p> <p>3. ประชุมระดมจัดทำแผน</p> <p>4. วางแผนปฏิบัติการ</p>	<p>1. มีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์</p> <p>2. มีแผนงานและระบบที่ชัดเจนในการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาทรัพยากรอย่างยั่งยืน</p> <p>3. ประชาชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน</p> <p>4. เป็นแหล่งอาหารอาหารตามธรรมชาติของชุมชน</p>	<p>กุมภาพันธ์</p> <p>2549</p>	<p>1. ทีมวิจัย</p> <p>2. ตัวแทนชุมชนเป้าหมาย</p> <p>3. กลุ่มชาวบ้านที่สนใจ</p>
5.) พัฒนาระบบเกษตรกรรมทางเลือกในชุมชนเป้าหมาย	<p>1. ประชุมทีม</p> <p>คณะทำงาน</p> <p>2. ประสานงานแกนนำ</p> <p>3. ประชุมระดมจัดทำแผน</p> <p>4. วางแผนปฏิบัติการ</p>	<p>1. มีแผนงานและระบบที่ชัดเจนในการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาทรัพยากรอย่างยั่งยืน</p> <p>2. เพื่อพัฒนาระบบการทำเกษตรทางเลือกที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม</p> <p>3. ลดการใช้สารเคมี</p> <p>4. คุณภาพของน้ำในลุ่มน้ำเขื่อนดีขึ้น</p>	<p>มีนาคม</p> <p>2549</p>	<p>1. ทีมวิจัย</p> <p>2. ตัวแทนชุมชนเป้าหมาย</p> <p>3. กลุ่มชาวบ้านที่สนใจ</p>
6.) ทำแผนฟื้นฟูลำน้ำเขื่อนและภูมิ	<p>1. ประชุมทีม</p> <p>คณะทำงาน</p>	<p>1. มีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์</p>	<p>มีนาคม</p> <p>2549</p>	<p>1. ทีมวิจัย</p> <p>2. ตัวแทน</p>

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเขื่อนตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

ปัญหา	2. ประสานงานแกนนำ 3. รวบรวมแผนงานและ ภูมิปัญญาชาวบ้านใน ลุ่มน้ำเซิน 4. จัดทำฐานข้อมูลลุ่ม น้ำเซิน	2. มีแผนงานและระบบที่ ชัดเจนในการใช้ ประโยชน์และการดูแล รักษาทรัพยากรอย่าง ยั่งยืน 3. ประชาชนเกิด จิตสำนึกในการอนุรักษ์ ทรัพยากรของชุมชน 4. เป็นแหล่งอาหารอาหาร ตามธรรมชาติของชุมชน		ชุมชน เป้าหมาย 3. กลุ่ม ชาวบ้านที่ สนใจ
7.) ศึกษาดูงาน การจัดการ ทรัพยากรน้ำโดย องค์กรชุมชน	1. ศึกษาดูงานการ จัดการน้ำโดยชุมชน 2. ศึกษาการจัดการ องค์กรในการบริหาร จัดการทรัพยากรโดย องค์กรชุมชน	1. มีแผนงานในการ ดำเนินการที่ชัดเจน 2. มีแนวทางปฏิบัติที่ ชัดเจนร่วมกัน 4. เกิดเวทีแลกเปลี่ยน ประสบการณ์การจัดการ ทรัพยากรโดยองค์กร ชุมชน 5. นำประสบการณ์และ บทเรียนที่ได้มาปรับใช้ ในการจัดการทรัพยากร 6. เกิดเครือข่ายพันธมิตร ภาคประชาชน	-	1. ทีมวิจัย 2. ตัวแทน ชุมชน เป้าหมาย
8.) จัดตั้งองค์กร ระดับเครือข่ายลุ่ม น้ำเซินตอนต้น	1. ประชุมแกนนำชา บ้านเป้าหมาย 2. ประสานงานหมู่บ้าน เป้าหมาย	1. มีแผนงานในการ ดำเนินการที่ชัดเจน 2. มีแนวทางปฏิบัติที่ ชัดเจนร่วมกัน 3. เกิดเวทีแลกเปลี่ยน ประสบการณ์การจัดการ ทรัพยากรโดยองค์กร ชุมชน	มีนาคม- เมษายน 2549	1. ทีมวิจัย 2. ตัวแทน ชุมชนในลุ่ม น้ำเซิน ตอนต้น

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเซินตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

9.) สำรวจกลุ่มน้ำ เซิน	1. เตรียมคณะทำงาน 2. วางแผนงาน/นัด หมาย	1. ปฏิบัติการสำรวจกลุ่ม น้ำเซิน 2. สร้างกลไกการมีส่วน ร่วมของชุมชน	มีนาคม- เมษายน 2549	1. ทีมวิจัย 2. ตัวแทน ชุมชน เป้าหมาย 6 หมู่บ้าน 3. ช่างเทคนิค 4. ชาวบ้านที่ สนใจ
10.) จัดทำแผนที่ กลุ่มน้ำ	1. ประชุมแกนนำ ชาวบ้านเป้าหมาย 2. ประสานงานหมู่บ้าน เป้าหมาย 3. จัดทำแผนที่ร่วมกัน	ได้รับบริบทและสถานภาพ ของกลุ่มน้ำเซินทั่วไปเพื่อ จัดทำฐานข้อมูล	มีนาคม- เมษายน 2549	1. ทีมวิจัย 2. ตัวแทน ชุมชน เป้าหมาย 3. ช่างเทคนิค
11.) จัดทำ ฐานข้อมูลกลุ่มน้ำ เซินตอนต้น	1. เตรียมคณะทำงาน 2. วางแผนงาน/นัด หมาย	1. ได้ชุดข้อมูลของกลุ่มน้ำ เซิน 2. กำหนดมาตรการใน การจัดการทรัพยากรใน กลุ่มน้ำเซินได้อย่างเป็น ระบบ	มีนาคม- เมษายน 2549	ทีมวิจัย

2.3 แผนกิจกรรมโครงการศึกษาวิจัย ระยะที่ 3

ระยะที่ 3 ระหว่าง เดือน พฤษภาคม 2549- มิถุนายน 2549				
1.) จัดเวที สังเคราะห์ข้อมูล และข้อเสนอแนะ	1. ประชุมทีม คณะทำงาน 2. ประมวลผลข้อมูล	1. ได้ข้อมูลเพื่อจัดทำ รายงานฉบับสมบูรณ์ 2. เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ ได้ 3. นำประสบการณ์และ บทเรียนที่ได้มาปรับใช้ ในการจัดการทรัพยากร 4. เกิดเครือข่ายพันธมิตร ภาคประชาชน	เมษายน- พฤษภาคม 2549	1. ทีมวิจัย 2. ตัวแทน ชุมชน
2.) จัดเวทีสรุปผล การศึกษา	1. ประชุมทีม คณะทำงาน 2. ประสานงานแกนนำ 3. รวบรวมแผนงานและ ภูมิปัญญาชาวบ้านใน ลุ่มน้ำเซิน 4. ระดมความคิดเห็น จัดทำฐานข้อมูลลุ่มน้ำ เซิน	1. ได้ข้อมูลเพื่อจัดทำ รายงานฉบับสมบูรณ์ 2. เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ ได้	พฤษภาคม 2549	1. ทีมวิจัย 2. ตัวแทน ชุมชน เป้าหมาย 3. หน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง
3.) ตรวจสอบ ความถูกต้องของ ข้อมูล	1. เตรียมคณะทำงาน 2. วางแผนงาน/นัด หมาย	1. เพื่อตรวจสอบข้อมูลที่ ได้	พฤษภาคม 2549	ทีมวิจัย
4.) เขียนรายงาน ฉบับสมบูรณ์	1. เตรียมคณะทำงาน 2. วางแผนงาน/นัด หมายเขียนรายงาน	1. รายงานวิจัยฉบับ สมบูรณ์	พฤษภาคม 2549	ทีมวิจัย
5.) ส่งรายงาน ฉบับสมบูรณ์			มิถุนายน 2549	ทีมวิจัย

รายงานการศึกษาวิจัย : โครงการศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำแล้งในลุ่มน้ำเซินตอนต้นโดยองค์กรชุมชน

3. ประชากรที่ได้รับผลกระทบ และไปลงทะเบียนแก้ไขปัญหาคความยากจน

จากข้อมูลการจดทะเบียนแก้ไขปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการ มีประชากรใน 6 ชุมชน มายื่นจดทะเบียน แยกเป็น

1. บ้านน้ำอุ่น ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	จำนวน	181	ราย
2. บ้านวังปลาก้อน ต.ทุ่งนาเลา อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	จำนวน	119	ราย
3. บ้านวังมน ต.วังสวาป อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น	จำนวน	80	ราย
4. บ้านห้วยสนามทราย ต.โคกมน อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์	จำนวน	198	ราย
5. บ้านห้วยทรายทอง ต.ทุ่งพระ อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	จำนวน	262	ราย
6. บ้านทุ่งลุยลาย ต.ทุ่งลุยลาย อ.คอนสาร จ.ชัยภูมิ	จำนวน	486	ราย
รวมทั้งสิ้น	จำนวน	1,326	ราย

ลำน้ำเซินช่วงฤดูน้ำหลาก ช่วงเดือน ก.ค.

ลำน้ำเขินในฤดูแล้ง มี.ค.-พ.ค. (เขื่อนไม่ปล่อยน้ำ)

พื้นที่ทำกินในกลุ่มน้ำเงิน (ไร่พริก)

พื้นที่ทำกินริมน้ำสุ

ที่ทำกินริมน้ำสุ (ไร่ข้าวโพดผสมสวนไม้ผล)

ที่ทำกินริมน้ำสุ (ที่นา)

ที่นา

สวนไม้ยืนต้น

ระหัดวิดน้ำในลุ่มน้ำเขิน

